

С. МОМУНАЛИЕВ

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ

7

Кыргыз Республикасынын
Мамлекеттик Герби

Кыргыз Республикасынын
Мамлекеттик Туусу

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК ГИМНИ

Текстин авторлору:

Ж. Садыков менен Ш. Кулуев.

Музыкасынын авторлору:

Н. Давлесов, К. Молдобасанов.

Ак мөңгүлүү аска-тоолор, талаалар,
Элибиздин жаны менен барабар.
Сансыз кылым Ала-Тоосун мекендеп,
Сактап келди биздин ата-бабалар.

Кайырма: Алгалай бер, кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда.
Өркүндөй бер, өсө бер,
Өз тагдырың колуңда.

Байыртадан бүткөн мүнөз элиме,
Досторуна даяр дилин берүүгө.
Бул ынтымак эл бирдигин ширетип,
Бейкуттукту берет кыргыз жерине.

Кайырма.

Аткарылып элдин үмүт-тилеги,
Желбиреди эркиндиктин желеги.
Бизге жеткен ата салтын, мурасын,
Ыйык сактап урпактарга берели.

Кайырма.

С. Момуналиев

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ

Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлүүчү
мектептердин 7-класстары үчүн окуу китеби

*Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана
илим министрлиги тарабынан бекитилген*

БИШКЕК - 2012

УДК 373.167.1
ББК 83.3 Ки я721
М 76

Жооптуу редактор: педагогика илимдеринин доктору, профессор
А. Муратов
Рецензенттер: *У. Жусупакматов* – филология илимдеринин
доктору, профессор;
О. А. Шайымкулов – педагогика илимдеринин
кандидаты, доцент

Момуналиев С.

М-76 Кыргыз адабияты: Окутуу өзб. тилинде жүргүзүлүүчү мектеп. 7-кл. үчүн
окуу китеби. - Б.: 2012 - 216 б., ил.

ISBN 978-9967-439-83-2

Бул окуу китеби Кыргыз-өзбек университетинин алдындагы "Окуу китептерин даярдоо Борбору" тарабынан даярдалган. Окуу китеби жөнүндө сунуш жана пикирлериниздерди "Борбор" жетекчилигине жазуу түрүндө билдиришиңерди суранабыз.

Биздин дарек: Ош шаары, Г. Айтиев көчөсү, 25-үй

М 4306020400-12

УДК 373.167.1
ББК 83.3 Ки я721

ISBN 978-9967-439-83-2

© С. Момуналиев, 2012.
© Дарсликлар яратиш маркази, 2012.
© КР Билим берүү жана илим министрлиги, 2012.

БАШ СӨЗ

Сүйүктүү окуучулар! Силер буга чейин (5-6-класстарда) негизинен мазмуну түшүнүктүү, окуясы кызыктуу, көлөмү чакан чыгармалар менен тааныштынар.

Мына ушул үйрөнгөн чыгармалар аркылуу мекендеш, тили, дини, каада-салты жакын байыркы, түптүү, бүгүнкү көз карандысыз Кыргызстандын түпкү улуту болгон кыргыз элинин дүйнө түшүнүгүн, көркөм кабылдоосун, жашоо мүнөзүн байкадынар, баамдап билдинер.

Ал эми азыр мына ушул мурда үйрөнгөнүөргө салыштырмалуу ой жүгүртүүнү, көңүл коюп окууну талап кылган, эл тарыхын, тагдырын камтыган эпостордун («Кожожаш», «Курманбек») үзүндүлөрүн, жаактууга жай бербеген Жеңижоктун, «ак комузга кыл таккан, акындарга сын таккан» Токтогулдун, «алтынды көрүп алданбай, алкымынан кармалбай», ааламды, адамды ырдаган Барпынын, «дөңгөчкө жан, балыкка тил берүүгө чебердиги» жетишкен, кыргыз жазма адабиятынын новатор классиги - А.Осмоновдун, улуттук адабияттын алкагынан чыгып жалпы адамзаттык адабият, маданиятка үлкөн салым кошкон Ч.Айтматовдун, кыргыз адабиятында опол тоодой орду бар кара сөздүн чебери Т.Касымбековдун, бүгүнкү күнү батыш менен чыгышка таанымал драматург Б.Жакиевдин, даректүү баян менен көркөм сүрөттөөнүн кайталангыс мыкты үлгүсүн жараткан К.Жусуповдун, «жакшылыгы Ата Журтка тийсин да, жамандыгы бизге тийсин тагдырдын», - деп, бир берилген өмүрүн Мекенине, элине садага чапкан, от жүрөктүү акын Ж.Мамытовдун көркөм дөөлөттөрү менен аралашасынар.

Улуу жазуучу Ф.Достоевскийдин «Адам – өзүнчө бир улуу сыр. Демек, мына ушул улуу сырды түшүнүүгө, чечүүгө арналган ар кандай өмүрдү текке кетти деп эсептөөгө болбойт. Ошол себептүү мен адам сырын түшүнгүм, чечким келет, анткени мен адам болгум келет», - деп айтканын (бул сөзмө сөз котормо эмес, мааниси боюнча гана алынды), сүйүктүү окуучулар, силердин эсиңерге сала кетким келет.

Эгер силер өзүнөр туулуп-өскөн Ата Журтуңардын түпкү элинин (кыргыздардын) ким экендигин билгинер келсе, түшүнгүнөр келсе, тагдырлаш-сапарлаш болгунар келсе, анда кыргыз адабиятын кызыгып, сүйүп окугула, үйрөнгүлө. Кызыгуусуз, сүйүүсүз эч нерседе (ошонун ичинде окууда да) ийгиликке жетишүү мүмкүн эместигин оюңардан чыгарбагыла.

Жогоруда улуу жазуучу таамай белгилегендей, адам болгун келсе, адам болум десенер, бул турмушта өз ордубузду таап, бактылуу өмүр сүрөбүз десенер, анда адабиятты сүйүлө, адабиятты окугула, адабиятты үйрөнгүлө. Адабият силерге күндүзү Күн сымал, түнкүсүн Ай сымал жол көрсөтүп, адам болуп, адамча жашап өтүүнөргө эбегейсиз жардам берерин эч качан эсиңерден чыгарбагыла, сүйүктүү окуучулар!

«КОЖОЖАШ»

(Үзүндү)

«Кожожаш» эпосу – кыргыз эпосторунун эң байыркыларынын бири, мифологиялык – социалдык эпос. Муну эпостогу мифтик образдардан, мифологиялык түшүнүктөрдөн баамдасак болот. Миф – бул грек сөзүнөн кирген, түз мааниси баяндоо, тамсил, уламыш дегенди түшүндүрөт. Негизи – бул көркөм сөз өнөрүнүн түрү гана эмес, байыркы адамдардын жамааттык жалпы фантазиясынын туундусу, дүйнө таанымы, алгачкы «илимий» түшүнүгү. Жөнөкөйлөштүрүп айтсак, миф – дүйнөнү ким жараткан, дүйнө кандай курулган, анын ээси ким, адам, жаратылыш мамилелери кандай болот сыяктуу суроолорго берген көркөм – фантастикалык жооп.

«Кожожаш» эпосу – адам менен жаратылыштын карым – катышын, ички байланышын, өз ара мамилелерин байыркы бабаларыбыздын көзү менен карап чагылдыргын эпос. Бул Кожожаш менен Сур эчкинин образдары аркылуу берилет.

Эпостон кыргыз элинин даанышмандыгын, боорукерлигин, жандуу – жансыз – баарына аёо, сүйүү менен мамиле жасай билгендигин, чындыкты бийик коюп, ыйык санап, ал үчүн (чындык үчүн) күрөшкөн баатырдыгын жана катаалдыгын ачык көрөбүз. Мындагы окуялар бүгүнкү күндүн жалпы адамзатты тынчсыздандырган жаратылыш жана адам маселеси – (экология) менен үндөшүп турат. Ошондуктан залкар жазуучу Ч.Айтматов «Силер экология жөнүндө азыр айтып жатасыңар. Биздин түрк дүйнөсүндө мындан миң жыл мурун айтылган», - деп жазат «Кожожаш» эпосундагы баш сөздө.

Демек, бул эпос – бир гана кыргыз эмес, түрк дүйнөсүнө таандык. Ал эми түрк дүйнөсүнө кыргыз, өзбек, казак, түркмөн, түрк ж. б. кирерин эске алсак, анда сүйүктүү жаш мекендештер, биздин байыркы бабаларыбыздын көркөм мурасын кызыгуу менен окуп чыгасыңар деп ишенем.

Эпостон үзүндү кыргыздын ак таңдай акыны Алымкул Үсөнбаевдин айтуусунда берилди. Анткени бул вариант эл ичине кеңири тарагандыгы жана көркөмдүгүнүн жогорулугу менен айырмаланат.

Байыркы замандарда кыргыздын кытай уруусунан чыккан Карыпбай дегендин Кожожаш аттуу көзгө атар мерген уулу болгон. Ал мергенчилиги менен өз уруусун багып турган. Күндөрдүн бир күнүндө Алабаш теке менен Сур эчкинин үйүрүнө туш болот.

АЛЫМКУЛ ҮСӨНБАЕВ
(1894–1963)

Кожожаш сур эчкиге ант берди

Таң агарып атканда,
Тараза жылдыз батканда.
Суюлуп жылдыз бөлүнүп,
Суупа салып агарып,
Таң белгиси көрүнүп.
Асманда торгой чулдурап,
Ак куурай башы кыбырап,
Таң шамалы жел салкын,
Керимсел жүрүп жымырап.
Түрлүү жандар ойгонуп,
Ордунан туруп кыбырап.
Уларлар ташта чукулдап,
Жандын баары ойгонуп,
Жарык жерге таралып.
Карыптын уулу Кожожаш,
Качантан бери чыга элек,
Кайгы ичине камалып.
Төшөктөн тура барды эми,
Алтын туяк, жез билек,
Атын кармап алды эми.
Булгаары таман чоң чарык,
Бутуна чырмап танды эми.
Бүтүн кайыш кең кесе,
Белине байлап салды эми.
Ок-дарыны көп кылып,
Оголо көп алды эми.
Казанга сууну жылытып,
Бараңды таза жууду эми.
Кумдакка салып тазалап,
Ак тасма менен бууду эми.
Көмөлдүрүк узартып,
Куюшканын кыскартып,
Кош олоңун бек тартып,
Атына мерген минди эми.
Кожожаш тоого чыгарын,
Зулайка сулуу билди эми.
Колтуктап атка мингизип,
Зулайканын мергенге

Дагы койсоңчу деген бир кеби.
Кылып жүргөн өнөргө,
Кызыган мерген болобу?
Алты сайлуу баранды,
Оң далыга илди эми,
Кайыр кош деп калкына,
Кош айтышып жалпыга,
Ашыккансып аттанып,
Адуулап мерген жүрдү эми.
«Ачылсын жолуң мерген – деп,
Уругуң кытай элден – деп.
Кайберен этин жегизген,
Карыпбайдын жалгызы,
Ушул элдин бактысына берген» - деп.
Зулайканын сөзүнө,
Кайрылып мерген калбастан,
Анын тилин албастан,
Атып жүргөн жерим – деп,
Ала-Тоону бет алып,
Аттанып мерген жөнөдү.
Кызыл кыя, аска таш,
Кытайлардын Кожожаш,
Төө таман мерген – деп,
Төгөрөктү көргөн деп – деп,
Канча да болсо кийикти,
Көрүнгөнүн терген – деп,
Аскадан аткан кийиги,
Алдына кулап келген – деп,
Кыркалай чаап аралап,
Кыйла жерге барды эми.
Кылт эткен кийик таба албай,
Агарган мөңгү аска таш,
Аралай чапты Кожожаш,
Андан кийик таба албай,
Кечки бешим, күн эрте,
Берекем кандай учту – деп,
Бейлим кандай кетти – деп,
Бешимге чейин бир жан жок,
Куру жүрсөм эппи – деп,
Түгөнгөн кийик тоо малы,
Дүргүп кайда кетти – деп.
Ар убактан, бир убак,
Атып жүргөн жерим – деп,

Ачылбай жолум менин – деп,
Ак Сон-Көлдүн белине,
Кожожаш сабап чыкты дейт.
Андан кийик таба албай,
Катуулап жүрүп кыркалап,
Ак-Тоскоктун үстүнөн,
Отуз улак, кырк чебич,
Жушаганын көрдү дейт.
Кара-Үңкүрдүн жеринен,
Ак-Тоскоктун төрүнөн,
Жайылып аткан кенинен,
Көрө салып Кожожаш,
Кабакка жылып кирди дейт.
Аттан түшө калды дейт,
Күдөр кайыш кол чидер,
Курай тушап салды дейт.
Койнунда кайыш кутуну,
Койнунан сууруп алды дейт.
Ченебей дары куйду дейт,
Сүмбөлөп окту урду дейт.
Жетим сүмбө жеткирип,
Узун сүмбө өткүрүп,
Кулак отун сайды дейт.
Бир басканда от ал – деп,
Куп талкалап алды дейт.
Балык кулак, кырма таш,
Барпырата чакты дейт.
Милтеге кууну койду дейт,
Болоттон кылган машага,
Кайра кыстап салды дейт.
Кашат менен бекинип,
Кожожаш жакын барды дейт.
Мылтыкка сегиз сай салган,
Кош сүмбөлөп май салган.
Ак тасма менен буудурган,
Атып жүргөн мергендер,
Аптада чечип жуудурган.
Саймалуу кесе байланган,
Сары-Арка тоосун айланган.
Булгары кесе байланган,
Муну атуучу мергендер
Мустактын тоосун айланган.
Каргына кесе байланган,

Кармап жүргөн мергендер
Кашкардын тоосун айланган.
Сакалдары тарбайган,
Мүйүздөрү арбайган,
Ак мөңгүлүү кемирген,
Айдап жайган киши жок,
Аскада жүрүп семирген.
Көк мөңгүнү кемирген,
Көрүп баккан киши жок,
Көк жалтанда семирген.
Бир жайда мерген жүздү аткан,
Арыктаган текесин
Семиртип келип күздө аткан.
Ак талдан кумдак ойдурган,
Ак далындын көркү - деп,
Атын Акбараң деп койдурган.
Кожожаш Бараңды колго алды эми,
Басып жакын барды эми.
Шыйрагын сайып бекемдеп,
Кылт этсе тийбейт экен – деп,
Кароолдо эки улак
Көзүнүн кыры чалды дейт.
Мергендин келип калганын,
Мылтыгын көрүп алды дейт.
Жатат эле Алабаш
Эки улагы жарышып,
Атасына барыптыр.
Керт этип чөптү жеймин – деп,
Өзөгүнө суу түшүп,
Сур эчки байкуш талыптыр.
Булар текеге келген убакта,
Эчки эси ооп жатып калыптыр.
Эки улак келип кеп айтат:
«Тиктеп турдук биз, ата,
Энебиз айткан жерди – деп.
Тетиги, жыйган жүктөй кара таш,
Бизге айтып кеткен белги – деп.
Агарган темир мылтыгы,
Анык көрдүк экөөбүз,
Баягы, атуучу мерген келди – деп.
Айласын ата таппасаң,
Кырылып түгөл өлдүк – деп,
Кыйратчы мерген келди – деп,

Жүр кетебиз, качабыз,
Кыймылдабай жатам – деп,
Атабыз, кырылып калсак жөнбү» - деп.
Анда Алабаш туруп кеп айтат:
«Аптыгып балдар келбегин,
Мага, жалгандан кабар бербегин.
Кайра барып билип кел,
Бизге, кас душмандын келгенин».
Аныктап баарын билмекке,
Атасы айткан бул кепке,
Эки улак чуркап келди эле.
Камданган мерген турсунбу,
Бетеге чөптү бетке алып,
Камыштын башы кылт этип,
Ак куурай башы былк этип,
Жаакка тартып шыкаалап,
Көтөрүп мылтык сунду эми,
Бир жак көзүн жумду эми,
Кароолун кылтыйтпай,
Далдап тиктеп турду эми.
Милтеси калды былк этип,
Оту калды жылт этип,
Түтүнү чыкты бурк этип,
Ажалдан мурун ок жетип.
Тарс дегизе бир койду,
Карап турган эки улак,
Кулады таштан тырп этип.
Эки улак таштан кулады,
Эси оогон эчкинин
Эшитип укпайт кулагы.
Кара-Үңкүрдүн ташына,
Качып чыкты жайылып,
Калганы токтоп турабы.
Башынан түтүн арылтпай,
Басылтпай бараң үндөрүн
Маштыгына карачы,
Мерген тиктегенин кулатты.
Тирүү коё берген жок,
Бул жерден жалгыз улакты.
Карайын деп Алабаш,
Каңкайып ташка чыкты эле,
Кар эрип көчкү түшкөндөй
Мерген бир атканда кулатты.

Сур теке калды жыгылып,
Бирөөн тирүү койбостон,
Башкасы түгөл кырылып.
Акты суудай майлары,
Алабаштын уругун
Бирөөн койбой жайлады.
Мергендиги мыкты эми,
Өзүнө өзү мактанып,
Аска таштын башына,
Кожожаш мерген чыкты эми.
Бараңын кайра дүрмөттөп:
«Калганы тирүү барбы – деп,
Дагы кай жеринде калды» - деп.
Эсин жыйган Сур эчки,
Мылтыктан кабар билинип,
«Эмгиче кырып салды» - деп,
Сур эчки келди жүгүрүп.
Атайын деп Кожожаш,
Ак бараңды сунду эми.
Жана мерген бир атты,
Ээрчитип жүргөн улагын,
Тебетейдей кулатты.
Анда кайберен Эчки сүйлөдү:
«Мерген, кырыпсың улак түгөлүн,
Кыйналды менин жүрөгүм.
Балдарымдын бири жок,
Ай талаада каңгырап,
Кантип жалгыз жүрөмүн.
Чын кайберен энең мен,
Менин, бар эле сенден тилегим.
Макул десе көңүлүң,
Картайса да берип кет,
Алабаш теке шеригим.
Узак болсун өмүрүң,
Айтылуу мыкты мергеним.
Бйлатпа мендей энеңди,
Каңгыртып жалгыз таштаба,
Кайгырып жүрүп өлөмбү.
Картайса да таштап кет,
Карыса да калжактап,
Кашымда жолдош немемди.
Сен да, жалгыз элең атадан,
Капалык түбү көрбөссүң,

Кайберен берген батадан.
Уругум таза кырыпсың,
Аска таштын башында,
Калдыбы деп арытып,
Мерген дагы карап турусун.
Тилеген сөздү бериңиз,
Тийиштүү болсо кебибиз.
Тирүү жалгыз мен калдым,
Тилегеним Алабаш
Калбасын ээн жерибиз...»
Анда мерген кеп айтат:
«Билдим сөздүн чамасын,
Менден, текени сурап аласың.
Өзүң кайда барасың,
Колундан келсе жутуп кой.
Карыштын жалгыз баласын».
Сур эчки туруп кеп айтат:
«Бербединби Кожожаш,
Алабашты тилесем.
Арты болсун кайырлуу,
Азыр сенден жүдөсөм.
Айтымыңа көнөйүн,
Анык мерген сен болсоң,
Аңдыганың мен болсом,
Ак тескейдин боорунда,
Ак төшүм тосуп берейин,
Атып ал мерген көрөйүн.
Али да болсо тил алгын,
Сураганым Алабаш,
Көп зарлантпай энеңди,
Текесин берип дуба алгын.
Айтымыма көнсөнүз,
Алабашты берсеңиз,
Темтеңдеп карып калсам да,
Текелик кызмат кылармын.
Бирок сураганым бербесен,
Аласаң жок, дооң жок,
Атып баарын кырдыңыз,
Акыр сенин мен дагы
Жамандыгың сурармын.
Жамандашпай батамды ал.
Жалгызсың, мерген, чырагым...»
Анда мерген кеп айтат:

«Адырдан аркар, кулжа аткан,
Аска менен зоолордон,
Аюуну атып кулаткан,
Атактуу мерген менмин – деп.
Айта бербө көп сөздү,
Акылсыз Эчки келжиреп,
Алабаш текең баш кылып,
Жазанды колго бердим – деп.
Жамандыгым издей бер,
Жалдырап сага жалынбайм,
Келгенин сенден көрдүм! – деп.
Айткан сөздөн качпайлы,
Тээ, маңдайкы тескей кашатка,
Мыкты экениң билейин,
Качпай туруп бергин» - деп.
Эчки да кайтпай сөзүнөн,
Каршысына келди дейт.
«Кана мерген, атчы» - деп,
Кайкайып туруп берди дейт.
Түтүнүн баштан арытпай,
Түрлүү кылып шыкаалап,
Тийгизе албай Эчкиге,
Ок-дарысы түгөнүп,
Отурду мерген кеч кире.
Жардай болгон Алабаш,
Жарым жан болуп жатыры,
Аталбай мерген эчкини,
Ачууланып барды дейт,
Киседе бычак шамшарды,
Кара ташка жанды дейт,
Сураганын койбойт – деп,
Мени, коркот ко деп ойлойт – деп,
Текенин башын кесип алды дейт.
Денеси туйлап калды дейт.
Ок-дарысы түгөнүп,
Билип турган Сур эчки,
Жанына чуркап барды дейт.
Жана сүйлөйт Сур эчки:
«Бербедиң Теке курбумду,
Өчүккөн кегиң бар беле?
Өлтүрдүң далай уругумду.
Өксүсөм көнбөй сөзүмө,
Өзүңө өзүң кылдыңбы?»

Какшаттын мерген мендейди,
Казаты жетип күн бүтсө,
Кайраттанып мактанба,
Мерген киши өлбөйбү?
Жаткан жанбыз баарыбыз,
Жатып туруп тилесем,
Жасаган сени бербейби.
Жалынсам болбой кайта атып,
Жалпы уругум кыйратып,
Жашым кайткан кезекте,
Жалынтып нечен ыйлатып,
Жалдыраттын мендейди.
Канча бир сөздөр айтылды,
Кайберен энең мен элем,
Билбедин мерген баркымды.
Көп өмүр берип жашасам,
Көрөрмүн мерген артыңды.
Кожожаш, сенин мен дагы,
Бейитинди табармын.
Кожожаш, сенин айыңдан,
Аксак болуп алармын.
Каардуу суук кыш кетип,
Жаркырап жылып, жаз келсе,
Жылкычыңа барармын.
Кур айгырың буздуруп,
Куудураармын ошондо,
Анык мерген сен болсон,
Атып ал мерген энеңди.
Карыптын жалгыз баласы,
Күч сынашып көрөлү.
Карлар эрип, сел болор,
Калың кар кетип, кыш өтсө,
Капчыгайга эл конор.
Тилегин берсе Эчкинин,
Сенин да бир күн, Кожожаш,
Көзүңдүн жашы көл болор.
Көп мактанбай тура тур,
Сур эчки бир күн тең болор.
Алабашты бербестен,
Алып барсаң этин элиң жээр,
Аксак болуп аралап,
Айлыңа барсам жазында,
Атып бер дээр келиндер.

Калдым жалгыз каңгырап,
Кантип турам, кетемин.
Кайыр кош айттым мекеним,
Кара-Үңкүр сонун турган жер.
Жаз жаркырап жайнаса,
Жан-жаныбар келгин куш,
Жашыл гүлдө сайраса.
Кериде карлар, муз эрип,
Керимсел шамал айдаса.
Кегимди сенден алармын,
Кесир болуп калбаса.
Тилесем бербей Текенин,
Ээгинде сакалын,
Эсин бүтүн бала элен,
Кожожаш, ушунуңа капамын.
Бир топ жандан бир өзүм,
Жалгыз бара жатамын.
Жалгыз уулу сен элен,
Карыпбай сындуу атанын.
Ажалым жетип өлбөсөм,
Ант катары шерт кылам,
Арылбайт сенден чатагым.
Кайгыңды тартып тулданса,
Канат менин суусунум,
Кадыркечиң Зулайка
Каалаган сенин катарың».
Анда мерген сүйлөдү,
Эчкинин айткан сөзүнүн,
Эч бирөөнү сүйбөдү.
«Кайберен аттым жалактап,
Какшай бербей, куу Эчки,
Сага мени башынан,
Кас кылып кудай жараткан.
Болжолдоймун түшүмдү,
Каргап жутуп коём – деп,
Каңгырап жүргөн, Сур эчки,
Кайтарба менин мизимди.
Атармын бир күн өзүңдү,
Аялуу деген Текендин,
Азыр башы кесилди.
Кыюун тапсаң, Сур эчки,
Кыла бер мага кесирди.
Жамандыгың сурай бер,

Кожожаш мерген баланын.
Башыма келсе көрөрмүн,
Эчкинин кылган залалын.
Аксак болуп кыйшактап,
Айлыма барсаң жазында,
Ок коротуп атпастан,
Кууп кармап аламын».
Анда Сур эчки туруп кеп айтат:
«Аксак болуп барганда,
Кууп кармап алыңыз.
Аксак эчки болбосом,
Айткандан танып жоголсом,
Арам өлсүн жаныбыз.
Ушу сөздөн кайтканды,
Төбөсү бийик көк урсун,
Төшү жалпак жер урсун.
Аксак болуп барганда,
Кууп кармап албастан,
Мылтыгың ала жүгүрсөн,
Биринчи кудай сени урсун!»
Антташып сөзүн шерт кылып,
Сур эчки турат кашында.
Кожожаш анда кеп айтат:
«Ажал жетип өлмөктүк,
Бешенеде жазууда.
Аксак болуп сен барсаң,
Сары кар жаап жазында,
Барсаң менин кашыма,
Мылтык менен атпастан,
Жөө кармап албасам,
Айтышкан антым ушу сөз,
Алганым Зулайка жарымдын,
Ыштаны менин башыма».
Ыракмат деп Сур эчки,
Ыргып чыкты ошондо,
Күнгөйдүн кара ташына.
Кол кармашкан немедей,
Коркобу Эчки огу жок,
Кош дегенсип жөнөдү,
Мергендин келип кашына.
Убаданы кыйын шерт кылды.
Келемин деп кетти Эчки,
Ушу кыштын жазында.

Табылды душман талаадан,
Кожожаш мерген асылга.
Кыйын болду шерттери,
Болбой калды качууга.
Кош айтып Эчки айрылды,
Кара-Үңкүрдүн керисин,
Кайберен атып май кылды.
Алабашын баш кылып,
Адис мерген жай кылды.
Басып келип Кожожаш,
Алабаштын терисин,
Дароо сыйрып алды эле.
Атына сылай эт жүктөп,
Үстүнө жаба салды эле.
Сүйрөлдү жерге бучкагы,
Эрегешип мергенге,
Эчки болду душманы.
Калгандарын мууздап,
Бир жерге үйүп таштады.
Айлына мерген келди эми,
Алабаштын терисин,
Аңыз кылып көрдү эми.
Бир кубантты Кожожаш,
Аз гана кытай элди эми.
Мергендиктин пайдасын,
Насиптүү тууган эл көрдү.
Артып алгын элим – деп,
Көргөндөрдүн баарысын,
Калкына айтып берди эми.
Күндүзү болду ушундай,
Түнүндө түштү көргөнү...
Ушуну менен Кожожаш кыштай үйүнө жатып калды.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Сур эчкинин тобуна Кожожаш, кантип, качан, кай жерде туш келди?
2. Кимдин (эмненин) баёлугу кайберендердин кырылышына алып келди?
3. Бул учурда Сур эчки кайда эле?
4. Сур эчки Кожожаштан эмнени суранды?
5. Сур эчкинин суранычын аткарбай коюп, Кожожаш туура кылдыбы?
6. Сур эчки менен Кожожаштын талашында чындык кайсы тарапта деп ойлойсуңар?
7. Кожожаш жөнүндө кандай ойдо калдынар?

Кожожаш аскада калды

Куучундаган куу Эчки,
Курсагы тоюп алыптыр.
Жалгыз куурай түбүнөн,
Эчки жан алгансып калыптыр.
Шайы кеткен кези эле,
Жанын мыктап алыптыр.
Ушу сапар мергенге,
Уштачы жерге келгенде,
Токтотуп бир аз калыптыр.
Эки куурай түбүнөн,
Эчки этин мыктап алыптыр.
Эсинен танган кези эле,
Сур эчки, эс алгансып калыптыр.
Башынан айткан мергендин,
Кармар жери ушу эле,
Зулайка, убал кылып салыптыр.
Алганы менен көрүшүп,
Арадан көргөн иштерин,
Бир-бирине айтып беришип.
Ойноп, күлүп кош айтып,
Бирин бири көргөнгө,
Жүрөгү суудай эришип.
Сагынып келген Зулайка,
Издеген мерген баркына,
Зулайканы жөнөтүп,
Кайра мерген түштү эми,
Сур эчкинин артына.
«Кадырым издеп алыстан,
Катарым Зулай келген – деп.
Канчалык жерден жөө басып,
Каргадай жалгыз мерген – деп.
Кармай албай калдым – деп,
Кара кашат кемерден,
Болжол кылган жерден – деп,
Кайта мерген күүлөнүп,
Жарышка кошкон жаңы аттай,
Жандай салып түрдөнүп.
Баштагыдан эки эсе,
Кубаттанды Кожожаш,
Зулайканы бир көрүп.
Тоо этектеп Сур эчки.

Күмүштакты өрдөдү.
Калды кийин кармалбай,
Мергендин, кармайма деген жерлери.
Шалпылдама кары бар,
Кийик оттоп жүрүүгө,
Дүйүм чөптүн баары бар.
Качып барды Сур эчки,
Атойнок, Талды-Булакка,
Алып барды Эчки ээрчитип,
Кең Чаткалдын сайына.
Өрдөчү Эчки өзөндөп,
Өзүнүн болжол жайына.
Далай күн болду качканы,
Таласка келген кезекте,
Дарманы кетип Сур эчки,
Карматып коё таштады.
Абалдан ойлоп белгилеп,
Сур эчки ойлоп жүрчү экен,
Аблетим асканы.
Күзгүдөй тунук жалтырап,
Турган экен аскасы.
Асканы Эчки бет алып,
Секирип ташка чыкты эми.
Эчкидей ташта жүрүүгө,
Кожожаш мерген мыкты эми.
Өйдөлөп чыгып барганда,
Ортолоп аска калганда,
Кайберендин Сур эчки,
Караңгы туман салды дейт,
Кайда кетип калганын,
Кожожаш көрбөй калды дейт.
Чыкпайт эле билгенде,
Кайда кетти Эчки – деп,
Кожожаш туруп калды бир жерге.
Сур эчки келип турду эми,
Каршында кызыл күңгөйгө.
Күңгөйгө келип турабы,
Али жарык болгон жок.
Эчкинин салган туманы.
Жакасын кыса карманып,
Жатып туруп мергенди
Эчки жасагандан сурады.
Кабыл болду эчкинин,

Тилеген тилек мураты.
Эчки тилейт кудайдан,
«Берсеңчи кудай мергенди,
Тукумум таза тергенди,
Алабашым өлтүрүп,
Аны менен нысап кылбастан,
Артымдан кууп келгенди.
Турган жери зоо болсо,
Мага, тутушкан душман жоо болсо,
Асманды аска тиресе,
Артымдан келген мергенди,
Жараткандан тилесе.
Асканын туруп боорунда,
Агайындан ажырап,
А да мендей жүдөсө!»
Эчки зарлап ыйлады,
Көзүнөн жашын тыйбады:
«Балдарымдын бири жок,
Калган башым соо койбой,
Өзүмдү кууп кыйнады.
Барбаган тоом калбады,
Эчкинин берсең тилегин,
Мергендин, аскада калсын жандары!»
Капаланган эчкинин,
Кабыл болду тилеги.
Мергендин турган аскасы,
Мелтиреген зоо болуп,
Асманга жакын тирелди.
Ачылды салган туманы,
Кожожаш тиктеп караса,
Аяк-башы керилген,
Асканын орто ченинде
Каргадай болуп турабы.
Каршында турган Эчкиге,
Мергендин, кайгырып айткан бир жообу:
«Антташып айткан шерт үчүн,
Эчки, калбастан жүрдүм сонунда
Атар болсом Ак бараң,
Бар эле менин колумда.
Акыры келип таштадың,
Күзгүдөй таштын бооруна.
Аскадан түшсөм жерине,
Артыңдан калбай мен жүрдүм,

Антташып айткан кебине.
Камалдым келип аскага,
Эчки, жеттиң го сен да кегине.
Аман барсам дечү элем,
Аз гана кытай элиме».
Сур эчки анда кеп айтат:
«Баласысың Карыптын,
Кууп калбай артымдан,
Тоо бүткөнүн арыттын.
Таманы түштү жыртылып,
Бутуна кийген чарыктын.
Карапайым эмесмин,
Кайберендигим аныкмын.
Айтканым укпай жүрчү элен,
Эми, мерген, кандайсың,
Сага мен, энелигим тааныттым.
Тилекти берсе жараткан,
Кайрылып жүзүн көрбөссүң,
Аз гана кытай калыктын.
Бербейсиңби, мергенди,
Уругум таза тергенди.
Каргадайдан карышып,
Картайганча кутулбай,
Карып жаным сенделди.
Далайдан бери Кожожаш,
Тартпадың менден ченгелди.
Таалайыңа куп кылсын,
Ушу турган жерлерди.
Кайрылып жүзүн көрбөгүн,
Кайгырган кытай элдерди.
Мерген болбой куруп кал,
Аскадан түшпөй туруп кал!
Чөп саргайып, күз болсун,
Таманың алды түз болсун.
Туруп кал мерген аскада,
Тууганга кыйын иш болсун.
Кайрыла турган жагыңа,
Карагай чыксын бутактап.
Калгын мерген аскада,
Кара ташты кучактап.
Толгоно турган жагыңа,
Долоно чыксын бутактап,
Тосулсун жаның аскада,

Бозоргон ташты кучактап,
Чын кайберен мен болсом,
Карышкан мерген сен болсоң...»
Каргап жатат Сур эчки,
Карышып жүргөн мергенди:
«Кабарың билип кытайдан,
Калкың көчүп келгенде,
Тегерек-Сазга конгондо,
Аз гана кытай тууганын,
Алдыңкы сазга толгондо.
Элден уста жыйганда,
Карагай кыркып кыйганда,
Түшүрүп мерген алмакка,
Аракетин кылганда.
Шатың сынып кыйрасын,
Атаң менен энеңиз,
Көзүнөн жашын тыйбасын.
Каалап алган Зулайка,
Кайгырып, боздоп ыйласын.
Ар бир кылган ишине,
Эч бир даба кылбасын.
Аскада туруп саргайып,
Арманда өлсүн бир башың.
Андан айла таба албай,
Аркан жыйып чогултуп,
Үстүңдөн аркан салганда,
Каранды көрсүн түшө албай,
Кайгырган мерген арманда.
Аркан салса жетпесин,
Кожожаш качан өлөт – деп,
Жору айланып кетпесин.
Менден эмес кудайдан,
Кара-Үңкүрдө жатканда,
Калтырбай аттың сен бирөөн,
Карыганча мен сенин,
Кайгыңды тартып жүдөдүм.
Кабыл болсо кудайдан,
Ушул кылган тилегим.
Турган жериң зоо болсун,
Карга, кузгун чогултуп,
Качан өлөт мерген – деп,
Кадимкидей жоо болсун.
Акыры мага асылып,

Аска таш болду конушун.
Каалап алган Зулайка,
Караны кийип ыйласын,
Сөөгүң ташта куурасын.
Элиң көчүп келгенде,
Эч бир айла кылбасын.
Акыры жадап тууганың,
Боюнду ташта мерген – деп,
Агайының чууласын.
Жерге түшпөй асылып,
Аскада калсын бир башың,
Каршында кызыл күңгөйдө,
Каалап алган Зулайка,
Караны башка салынып,
Мен кантем деп ыйласын.
Алдымбы мерген кегимди,
Алып келсин башына,
Ажал, деген өлүмдү.
Бир кезекте сен мени,
Сурам бербей куураттың,
Алабаш теке теңимди.
Кайыр кош, мерген, эсен бол,
Кайгы тартып, кесел бол,
Мен айтып болдум кебимди».
Деп Сур эчки токтолду,
Айтар сөзү жок болду.
Айтканынан коркпостон,
Асканын туруп боорунда,
«Ата ушуну кантсем» - деп,
Кайран мерген Кожожаш,
Айбат кылып октолду.
Ачуусу келет мергендин,
Эчкинин айткан сөзүнө.
«Асакадан түшөр амал жок,
Көрүнөт элем көзүнө.
Өлтүрүп койчу сен эмес,
Сенден өлчү мен эмес.
Бир ок менен жок болчу,
Качып жүргөн куу Эчки,
Катарың мага тең эмес».
Сөзүн айтып болгон соң,
Эчки кетти жөнүнө.
Бир убакта Кожожаш,

Кеткенин билбей калыптыр,
Ачууланып кебине.
Кайда кетти Эчки – деп,
Кожожаш тиктеп караса,
Асканын төмөн жагында,
Кетип барат Сур эчки,
Ак чаптуу күңгөй белинде.
Кетип калган экен – деп,
Кожожаш тиктеп карады.
Аскага камап койдум – деп,
Анын да көөнү тынгансып,
Артынан кууган баланы.
Ата турган экен – деп,
Кожожаш мерген санады.
Мылтыгы түшүп эсине,
Эки жагын карады.
Караса мерген туруптур,
Ак далыда жалтылдап,
Алты сайлуу Бараңы.
Ыраак кеткен Эчкини,
Окчо кармап шыкаалап,
Калды мерген бир атып,
Мергендигин карачы,
Бир аткан огу Эчкинин,
Бир буту болду жаралуу.
Өзүн өзү кайтарган,
Ок тийгизбей жалтарган,
Кыйын Эчки ал дагы.
Сур эчки анда ойлоду,
«Кайта барып көрөйүн,
Дагы эле өчү бар экен,
Карышып жүргөн баланын».
Эчки кайта келди эми,
Мергенди келип көрдү эми:
«Абайлатпай бир аттың,
Бир жак бутум сый аттың.
Жилигимди сындырдың,
Унутпас кайгы муң кылдың.
Орун болсо айтканың,
Ойумдан бир сөз чыгыптыр.
Кабарың угуп көчүшүп,
Калкың көчүп келгенде,
Аскадан кулап, бой таштап,

Адис мерген өлгөндө.
Өлгөнүн калкка билинсин,
Өзүндүн жарың Зулайка,
Өксөп ыйлап жүгүрсүн.
Сөөгүң ташка илинсин,
Карыган атаң Карыпбай,
Калкың бүтүн бүлүнсүн.
Сөөгүң ташта кызарып,
Каның ташка төгүлсүн.
Карышып кууган Кожожаш,
Калкынан мынтип бөлүнсүн.
Кайгырсын атаң өлдү - деп,
Чыкса кайтып түшө албас,
Кандай бир жерге келди – деп,
Турган жериң Аблетим,
Кожожаш өлгөн аска – деп,
Айта жүрсүн белгилеп.
Кууган менен карматпай,
Сур эчки түбү жеңди» - деп.
Сур эчки кетти жерине,
Жеттим го деп кегиме.
Кожожаш калды түшө албай,
Айланасы аска тоо,
Айласыз таштын чегине.
Сур эчки кетти кайрылып,
Аскада мерген кайгырып.
Таманынын алды түз,
Бир жалтанды жай кылып.
Качан өлүп калганча,
Кожожаш ташка камалды,
Аблетимдин жеринен,
Ажырашты Эчкиден,
Антташкан шерттин жөнүнөн.
Турсун мерген аскада,
Сөз баштайлы элинен.

Сувоолор жана тапшырмалар:

1. Сур эчки Кожожашты кайда алып келди?
2. Сур эчки Кудайдан эмнени суранды?
3. Теңир Сур эчкинин тилегин берип, туура кылдыбы, же...?
4. Сур эчкинин Кожожашты каргашынын жөнү барбы? Каргыш дегенди кандай түшүнөсүңөр?
5. Кожожаш көзгө атар мерген болсо да эмне үчүн анын огу Сур эчкиге тийбейт?
6. Кожожаштын аскадан түшө албай калышына оюң кандай?

Кожожаштын өлүмү

Атасы бир күн түш көрсө,
Түшүндө көрдү баласын,
Аскалуу жалтаң кериден.
Түндө ушуну көрдүм – деп,
Сурады тууган элинен.
Тамаша кылды элдери,
Алжып калган адам – деп,
Дагы бир киши кеп айтты:
«Бу түшүнө Карыпбай,
Тириүү экен балаң» - деп.
Тириүү деп эли айткан сон,
Кантип токтойт Карыпбай.
Камынып калды барам – деп,
Кайдан да болсо жалгызды,
Издеп жүрүп табам – деп,
Карыпбай чыкты аттанып,
Кез келгенден сурады,
Аблетим Чаткалдын,
Жөнүн көргөн адам көп.
Карыпбай издеп баласын,
Талаага далай жатты эми.
Сурай берип кыдырып,
Аблетим аскадан,
Баласын издеп тапты эми.
Издеп тапкан себеби,
Асканын турса боорунда,
Карыпбай тиктеп көрөбү?
Аблетим өрдөп келатса,
Мурун көрүп Кожожаш,
Атам Карып экен – деп,
Добушту мурун береди.
Карыпбай укту жаңырык,
Кара таштан үн чыгат,
«Карыпбай!» - деп, жаңырып.
Кайрылып токтоп Карыпбай,
Калдыбы деп жалгзыым,
Ушу жерден табылып.
Добушу мерген үнүндөй,
Кубаты кеткен картаң көз,
Тунарат аска билинбей.
«Кайдасын, жалгыз, кулунум,

Добушун чыгат өзүн жок,
Кайгынды тартып курудум.
Кыйкырган ташта сен кимсиң,
Мен, Карыпбай турамын...»
Аскадан мерген кеп айтат:
«Сен менин атамсың го» - деп, айтат.
Добушун улап таба албай,
Карыпбай келди жакындап,
Асканын жакын түбүнө.
Кубат алып кубанып,
Атамсың деген тилине.
Али Карып түшүнбөйт,
Ошонун кайсы кимине.
Түбүнө жакын келди эми,
Жалдырап, тиктеп шыкаалап.
Жалтыраган асканын,
Жарым орто ченинен,
Жалгзын Карып көрдү эми.
Анык көрүп карасын,
Эми тааныйт Карыпбай,
Издеп жүргөн баласын.
«Айрылган менин шорум да,
Көз көргөнүн шыпырган,
Ак шумкар элең колумда.
Асылып куубай Эчкини,
Жүрбөдүң, балам, тобуңда.
Кайда экениң таба албай,
Кайгырып жүрөт Карыпбай.
Калыпсың, балам, улардай,
Кара таштын боорунда.
Айланайын, балам, - деп,
Канаттуу куштар жетпесе,
Ага кантип барам – деп.
Таптым десем зоодосун,
Тынбады менин санаам» - деп.
Кожожаш мерген кеп айтат:
«Ыйлаба, ата, - деп айтат.
Аскадан көрүп ыйлаба,
Ата, жаның кыйнаба.
Пайдасыз, ата, мунуңуз,
Бакырып ыйлап жаткан менен,
Барбайт түшүп уулунуз.
Антташып калган Эчкини,

Артынан жетип кармайм – деп,
Аскада минтип туруппуз.
Кубаладым, талбадым,
Аскага чыга бергенде,
Эчкинин куйругунан кармадым.
Куйругун кармап илешип,
Бир далай жерге барганым.
Куйругу чыгып колумдан,
Билбедим кайда калганын.
Андан көрө, атаке,
Элиңизге барыңыз,
Элинди жыйнап алыңыз.
Эси бүтүн киши эле,
Зулайка биздин жарыбыз.
Усталарды жыйдырып,
Ыргайдан шаты салыңыз.
Айласын таап аскадан,
Түшүрүп мени алыңыз.
Аскада туруп өлбөсүн,
Азапта туруп жаныбыз.
Көп ыйлаба, атаке,
Кыйналбасын жаныңыз»,
Карыпбай турду: «макул – деп,
Кулунум, бул айтканың акыл» - деп.
Кайгырып жүргөн Карыпбай,
Кайраттанып калды эми.
Карасын көрүп кубанып,
Кайта элине салды эми.
Келерде көп күн жүрсө да,
Барарда ылдам барды эми.
«Жалгызымды көрдүм – деп,
Оозмо ооз сүйлөшүп,
Ойноп-күлүп келдим – деп,
Оюмдагыдай туш келди,
Өгүнкү көргөн белгим – деп.
Күн-түн өтпөй чечкин – деп,
Азандан артып жүгүндү,
Агайын бүтүн көчкүн» - деп.
Карыпбайдын сөзүнө,
Катындар үйүн чечишип,
Калбастан эли көчүшүп.
Журтунда жалгыз жан калбай,
Бирин-экин мал калбай.

Айылы көчүп мергендин,
Алган жары Зулайка,
Арзыган иш табылбайт,
Азабын тартып зарланбай.
Арага нече конушуп,
Нечен күн өргүү болушуп.
Ашуусу бийик тоо ашып,
Агыны катуу суу кечип,
Бирин бири жүр дешип,
Келди көчүп Чаткалга.
Сугарып, багып, бышырып,
Эгинин оруп дыйкандар,
Кырман болуп жатканда,
Кытайлар көчүп келди эми.
Кыстарып койгон немедей,
Кыпчылган аска бийиктен,
Кожожашты көрдү эми.
Алган жары Зулайка,
Каршысы жакын кара таш,
Оро-пара келди эми.
Салам айтып чуулдап,
Укпаса да, укса да,
Агайын, тууган элдери,
Кытайлар келип конду эми,
Тегерек-Сазга толду эми.
Каргадай болуп көрүнөт
Кайран мерген бир башы.
Кайгысын айтып көрүшкөн,
Каалап алган Зулайка,
Кадырын билген курдашы,
«Эсенсинби, мерген? – деп,
Кашыңа киши баралбас,
Таапсың конуш турууга,
Аблетим деген жерден – деп.
Кантип жетет адамзат,
Кабарын айтып турбаса,
Катуу шамал желден – деп.
Каргадайда баш кошкон,
Кагылайын, мергеним,
Далайдан бери таба албай,
Ушу бүгүн көргөнүм.
Айласын кандай кылышат,
Аз гана кытай элдерин.

Канатым жок учууга,
Камалып турган аскаңды,
Мергеним, каруум жетпейт бузууга.
Көрдүм бүгүн көзүңдү,
Укчу мерген сөзүмдү.
Уларлар чыкпас таштасың,
Убайым тарткан өзүңбү?
Пайдасы жок мылтыкка,
Бала кезде асылып,
Башың көрдү кесирди.
Кесир эмей эмине,
Жүрөгүм жалын болду чок,
Көргөн соң сенин түрүңдү.
Кыйналып жаның кысылып,
Туруптур жаның тириде.
Түшүрүп таштан алышка,
Айласы болот эмине?
Кайгырып жүргөн Зулайка,
Артыңдан издеп келүүгө,
Азамат сенде бала жок.
Жаталбай карап чыгууга,
Жатындаш жакын ага жок.
Кабарыңды билерге,
Кайгырчы тууган бири жок.
Кагылайын, жалгызым,
Кайраттуу жакын ини жок.
Айрылса мерген өзүңдөн,
Атаңдын көрөр күнү жок.
Алган жарың Зулайка,
Күндө бир жалын болдум чок.
Актай башым каралап,
Айдай бетим жаралап,
Калкымдан издеп сенделип,
Канча жерди аралап.
Табактай бетке так салып,
Далай күн издеп таба албай,
Талаада жүрдүк какшанып.
Келин болуп келгени,
Кенен ойноп кошулуп,
Керилип бирге баспадык.
Куу Эчкиге алдатып,
Азабың тартып аксадык.
Аксамак турсун чор болдук.

Азабың тартып кор болдук.
Жаным секет курманың,
Жалтаңдын жалгыз боорунда,
Жармашып мерген турганың.
Карагай, арча, бадал көп,
Кандай кылат тууганың?»
Анда мерген кеп айтат:
«Тегерек-Саздын жанына,
Шаркыратма аскага,
Зулайка, бекерге ыйлап какшаба.
Жер көпүрө салгыла,
Жетелеп бир-бир малыңды,
Мага күйчү эл болсоң,
Туш-туш жакка баргыла.
Карагай менен арчанын,
Түз-түзүнөн кыйгыла.
Зулайка, курулай ыйлап чыңырбай,
Мындан бир аракетти кылгыла.
Аркан менен бек чырмап,
Улаштырып жыгачты,
Жетер бекен шатыңар,
Алдынан сүйөп көтөрүп,
Асканы көздөй сунгула».
Тегерете үй тигип,
Тегерек-Сазга конушуп,
Аскада турган мергендин,
Айтымында болушуп.
Таш толтуруп, кум салып,
Жер көпүрө салышып,
Керки, чотун кыстанып,
Аял, эркек дебестен,
Араа кайда аларда,
Карагайга жабышып.
Малдарына сүйрөтүп,
Кадагандын ордуна,
Улаштырып жыгачты,
Аркан менен таңышып.
Жетер бекен ушу – деп,
Аракетти кылышып.
Алып барып аскага,
Мергенди карай сунушуп.
Сунган менен жетеби,
Жип менен таңса турабы,

Карагайдын экөө,
Жыгылып кайра кулады.
Шаты жетчү жерде эмес,
Тим эле, далбастап айткан бул кеңеш.
Шатыдан айла түгөнүп,
Айылдан аркан жыйышып,
Шатыдан булар түнүлдү,
Аракетти кылышып.
Үстүнөн аркан салмакка,
Асканын, эң үстүнө чыгышып.
Кабаттап аркан салса да,
Канча аркан жыйнап барса да,
Аркан салса жетпеди,
Аракети түгөнүп,
Айланын жаман кеткени.
Кантебиз деп кытайлар,
Кайтып келди жыйылып,
Заманасы куурулуп.
Кытайлар анда кеп айтат:
«Жалгыз мерген өзү өлбөй,
Бизди да кырат деп айтат.
Кырылып кошо өлгөнчө,
Мерген менен кошулуп,
Биз да кыйноо көргөнчө,
Турган жериң аска – деп,
Эчки кууймун деп жүрүп,
Жолугупсуң каска - деп.
Айтсак боло мергенди,
Аскадан боюң ташта – деп.
Акыры чарчап кытайлар,
Айла жок кылар башка – деп.
Түшпөсүнө көз жетип,
Ажырап нурдан көз кетип,
Акыл менен эс кетип,
Түшүрө албай койгон соң,
Айрылганым ырас – деп,
Атасы байкуш Карыпбай,
Айтып жатат мурас кеп:
«Таппады айла аз элин,
Аскадан жерге түшө албай,
Ушубу жалгыз өлгөнүң?
Карып кеткен кезимде,
Кайгырып ыйлап атам – деп,

Колуң менен көмбөдүң.
Кой көрүнгүс туманда,
Коён атып бергеним,
Кагылайын, мергеним.
Аскадан түшпөй сен өлдүң,
Азабың тартып мен өлдүм.
Көзүм толо көрбөдүм,
Кучагым толо сүйбөдүм.
Каргадай жалгыз сен жоксуң,
Кайгысын тарттым дүйнөнүн.
Өйдө чыксам өбөгүм,
Ылдый түшсө жөлөгүм.
Кубат кылган медегим,
Ажалым жетип өлгөндө,
Атакем деп, чыңырып,
Артымда калган белегим.
Акыл, айла бизде жок,
Аскадан жокпу келерин?
Жалгыз туума, кулунум,
Сен аскада, биз жерде,
Кулунум деп, курудум.
Башыңа салган турбайбы,
Балам, ажалдын чалма укуругун.
Каргадайдан үйрөнүп,
Кас болдуң, балам, кийикке,
Менин калганымбы күйүткө.
Кантип барам жаныңа,
Кагылайын көзүңөн,
Канаттуу куштар жеткисиз,
Балам, калдыңбы аска бийикте!
Алты сай бараң асынган,
Аяктай ташка жашынган.
Көк бараң мылтык асынган,
Көнөктөй ташка жашынган.
Кабылан, жолборс, шер аткан,
Эчки, теке, кулжаны,
Эсептебей көп аткан.
Карып кеткен кезимде,
Канчалык кылган кызматың,
Калды, балам, эсимде.
Кайгыртып калың элинди,
Калганыңбы, кулунум,
Кара асканын бетинде?!

Канатың жасап кушка окшоп,
Калганыңбы, Кожожаш,
Караңгы жайга кетүүгө?!
Кайратың болсо айтып кет,
Каргадайда колдо өскөн,
Сарткошчу шордуу жетимге.
Эстесем кетет каруум,
Эки үйгө тийген жарыгым.
Эскирген атаң көзү өтсө,
Эзлөөгө ким болот,
Ээсиз калган малыңды?
Ээрчишип бирге жүрүүгө,
Эриксе ойноп-күлүүгө,
Эри балам ким болот
Зулайка сындуу жарыңдын?
Карыштың атып эчкиге,
Кара аскадан түшө албай,
Калды бутта чарыгың.
Картайган карып кишимин,
Кайсы адамга айтам зарымды.
Калса, балам, жакшы сөз,
Уккан кулак, көргөн көз,
Арткылар айта жүрүүгө,
Баламдын, ушундай деп тарыгы».
Картайып калган Карыпбай,
Кулунум деп, чыңырып,
Кыйлага үнү угулуп.
Кызыл күңгөй аскага,
Кырданып барып жыгылып.
Эсинен танып картаң чал,
Эл үстүнө жыйылып.
Энеси болсо эрте өлгөн,
Канча айткан менен ата да,
Асканын туруп боорунда,
Азаптуу, шордуу атам – деп,
Кожожаш айтып калды чыңырып:
«Бешенеде бактың жок,
Берсентим деп чыңырба.
Дайындармын өзүңдү,
Тууганың кытай урууга.
Түшүп барар айла жок,
Турамын таштын кырында.
Артыгым менин Зулайка,

Акылың бар киши элен,
Башкага Зулай бурулба.
Каңтарбай миндим кара боз,
Кайберенге болдум дос.
Каргадайдан баш кошкон,
Кадыркечим, Зулайка,
Калдыңбы жесир, кайыр кош!
Айласын кандай кыламын,
Аскада жалгыз турамын,
Колумда турат Ак бараң,
Көтөргөн жабдык куралым.
Ыйлаган менен түшүрбөйт,
Асканы кандай кыламын?
Жашымдан өстүм талаада,
Турбадым он күн бүтүндөй,
Тууганым сенин араң!
Жолуктум Эчки балаага,
Курдашыңдан айрылып,
Каалап алган Зулайка,
Кайгыны жыйба санааңа.
Карыган атаң боздотпой,
Канимет кылып туруңуз,
Алты айлык бойдо балаңа»...
Жашытып ыйлап кыйнадың.
Кайрылып учкан каз, өрдөк,
Карала моюн бозу бар.
Кадыркечиң Зулайка,
Каалоом сенде, бейлим ак,
Караңгы жайда кошуп ал.
Кыялап учкан өрдөктүн,
Кызыл моюн бозу бар,
Кыз алган жарың Зулайка,
Кыялым сенде, бейлим түз,
Кыямат жайда кошуп ал!
Турган жериң аска – деп,
Ким айтат боюң ташта – деп,
Жалганда жүрүп жолуктуң,
Жаныңды бербес каска» - деп.
Анда мерген кеп айтат:
«Кейибегин, алганым,
Кетти ичимде арманым,
Бир Эчкинин зарпынан,
Билбедим ташта калганым.

Бир мерген деп чуулдап,
Анык болду Зулайка,
Караны кийип кайгырып,
Жесирлик күндө калганын.
Кыйнабайын баарынды,
Кырбайын бекер малынды.
Эптеп жерге алып кет,
Эскирген Карып чалынды.
Эсине ал, сен Зулайка,
Эсилиц мерген парынды.
Эчкини кууп, ташта өлдүм,
Кимге айтайын зарымды.
Өлүүгө өмүр кыскарды,
Кайыр кош, журтум, кары-жаш,
Эми таштайм жанымды.
Алты айлык болсо боюнда,
Эмне деген акыл бар,
Зулайка, сенин оюнда,
Түшөргө айла таба албай,
Ажалдын укуругу моюнда.
Ала карга, сагызган,
Айланып зоодо жүрүшөт,
Кызылым чокуп тоюуга.
Зулайка эгер кыз туусаң,
Атын Каныш койдургун.
Мергенден калды берсент – деп,
Бешикке салып той кылгын.
Эркек туусаң Зулайка,
Атын койгун Молдожаш,
Мергенден калган белек – деп,
Менден тууган жан болсо,
Сөөгүмдү издеп келет – деп.
Асты оюмда жок эле,
Аскада жаным өлөт – деп.
Ак бараңды таштаймын,
Темири түшсө тегизге,
Терип алып, түйүп кой,
Түбүндө болор керек – деп.
Каары жаман өлүмдүн,
Калың эл сенден бөлүндүм.
Кадырын эстен чыгарба,
Кайран мерген теңиндин!»
Деп Кожожаш айтканда,

Элинин баары чуулдап,
Эми мерген кулайт – деп,
Уккан кулак, көргөн көз,
Улуу, кичүү дуулдап.
Калкынын баарын дарбытып,
Айласын кандай кылам – деп,
Алган жары Зулайка,
Азабын тартып, кан жутуп.
Жүрөгү кызыл чок болуп,
Жүрө албай калды токтолуп.
Жан кургур кыйын кыймакка,
Эки, үч жолу аскадан,
Таштайм деп боюн Кожожаш,
Тура калып октолуп.
Улам муздак суу ичип,
Күйүт деген кыйын иш,
Күйдү Зулайка от болуп,
Аял, эркек дебестен,
Кантип боюн таштайт – деп,
Карап калды топтонууп.
Өмүрү кыска өлүүгө,
Өз башына кыйын иш,
Өлүмгө жанын берүүгө.
Өксүгөн кыйын капалык,
Түштү Зулай келинге.
Өлөм деп бирөө чыңырып,
Кара асканын боорунда,
Каргадай болуп турганда,
Кандай баатыр эр керек,
Айныбай тиктеп көрүүгө.
Катарланып кашына,
Калк карашып калды дейт.
Куласа сөөгүн тосом – деп,
Курдашы байкуш Зулайка,
Түбүнө жакын барды дейт.
Ийниндеги Ак баран,
Мерген, ийнинен жулуп алды дейт,
Бош жип менен таңды дей.
Таштады дейт бараңын,
Ар бир ташка бир тийип,
Талкаланып бараңы,
Майдаланып калды дейт.
Шибегедей темирди

Издеп жүрүп Зулайка,
Зорго таап алды дейт.
Мергенден калган белек – деп,
Бекем түйүп салды дейт.
Өлүүдөн мерген качпады,
Өксүп ыйлап чыңырып,
Өлгөнүм ушул элим – деп,
Өзүнүн боюн таштады.
Эл калды чуулдап бүлүнүп,
Эзилип ыйлап Зулайка,
Эл, кантем, - деп жүгүрүп.
Карыпбай жатат бир жерде,
Кайышып, сынып, бүгүлүп.

Сураолор жана тапшырмалар:

1. Атасы Карыпбай уулун качан издеп чыкты?
2. Кожожаш атасы менен эмне тууралуу сүйлөшүптүр?
3. Атасы Кожожаштын аскага камалып калышын эмнеден көрөт?
4. Уруулаш туугандары Кожожашты куткаруу үчүн кандай айла-амалдарды кылышты?
5. Кожожаш кандай керээз калтырды?
6. Кожожаштын өлүмүн кандай кабыл алдың?
7. Кожожаштын уулу Молдожаш чоңойсо Сур эчкиден өч алат деп ойлойсунбу? Же коркуп калабы?
8. Сенин оюңча, Кожожаш менен Сур эчкинин кармашы эмнеден келип чыкты?
9. Бул кармашта кимиси жеңди деп ойлойсун? (Кожожашпы, Сур эчкиби)
10. Кожожаштын заманындагы мергенчилик менен азыркы убактагы мергенчиликтин окшош жана айырмалуу жактары кайсылар?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Тараза жылдыз – тарози юлдузи

Чарык – этик

Бараң – милтиқ

Соң-Көл – жой номи (Норин вилоятида)

Кол чидер – кишан

Булгары – тери

Кашкар – жой номи

Кайберен – эчкиларнинг каттаси

Бейит – қабристон

Ыштан – иштон

Күмүштак – жой номи (Талас вилоятида)

Чаткал – жой номи (Жалолобод вилоятида)

Аблетим – жой номи (Жалолобод вилоятида)

Талас – жой номи (Талас вилоятида)

Тилек мураты – мурод тилаги

Жесир – эри йўқ аёл, бева, тул

Кадыр кеч – қадр кечаси

Берсент - фарзанд

КАЛЫК АКИЕВ

(1902–1904)

«КУРМАНБЕК»

(Үзүндү)

«Курманбек» - кыргыз элинин баатырдык кенже эпосторунун бири. «Кенже» деп улуу «Манас» эпосуна салыштырмалуу гана айтылганы болбосо, дүйнөгө таанымал «Иллиада», «Одиссея», «Каллевала», «Игорь кошуну жөнүндө сөз» эпосторунан көлөмү жана көркөмдүгү жагынан ашса ашык, кем эмес.

Бул эпос - «Калмак доору» аталган XVI–XVII кылымдардагы тарыхый окуяларга, Курманбек, Аккан сыяктуу тарыхый инсандардын өмүр тагдырынын негизинде жаралган чыгарма. Мунун бир канча варианттары бар. Бул окуулукта эпостон үзүндү кыргыздын ак таңдай акыны К.Акиевдин айтуусунда берилди.

«Курманбек»

Өткөн замандардын бир кылымында кыргыз, кыпчак элинин Тейитбек деген ханы болгон. Тейитбек өзүнүн элинен башкага алы жетпеген, арышсы өтпөгөн, өз эли бузулуп кетпеген, турган жери Анжиян багытында экен. Борбор шаары Жазы деген жерде турган. Ошол убактагы кыргыз, кыпчак калмактан кордукту көп көргөн. Тейитбек хандын эң улуу аялы Зулайка кырк жашына чейин тууган эмес эле. Тейитбек ойлонуп олтуруп капа болуп, «мен баласыз өтөмүнбү, жети катын алдым, бирөөнөн да бир бала көрбөдүм, дагы жети катын алайын, он төрт катындан бала жок болсо кудайдын бербегени эмеспи» - деп, дагы жети катын алды. Мурунку жети катындын улуусу Зулайка перинин кызы экен, ар кайсыны ойлонуп олтуруп арман кылып ыйлай баштап; «мен Тейитбектин сулуулугуна жана нуруна кызыгып келип тийдим эле, туубагандыгымдан үстүмө он үч катын алды, баардыгыбыз да туубадык» - деп арман кылып жүрдү. Тейитбек хан бир жагынан «баланын үнүн угуп өлсөм» - деп ак эткенден так этти.

Бир кыйла убакыт өткөндөн кийин Зулайканын боюна болуп эркек төрөдү. Эчен күн той берип атын Курманбек койду. Курманбек ойноп жүрүп, ар кайсы балдар менен күрөшсө кол учуна келгенин коюучу эмес. Он эки жашка киргенде эчен чоң балдарды да жыга баштады.

Кыргыз, кыпчак элинен кырк жигит курады. Жигитти кырка толтуруп туш-туштагы душманына кол сунуп, баатырларын, балбандарын дагы сайып, бала баатыр аттанып кырк жигитине кырк кара ат камдап, чарайна, соот, туулга, чопкут, калкан, айбалта, найза, кылыч, мылтык, шашылышта чабыша турган шалк этме, дагы бардык жоо шайманын камдап, жигиттеринин көңүлүн жамдап, өзү он алты жашка чыкты. Курманбек мурунку убактыдагы кор болгон кыргыз, кыпчактын калмактардан өчүн, кеткен кегин аламын, калмакка барамын деп кырк жигитине айткан сөзү:

Энеден жалгыз туулуп,
Эресеге мен жеттим.
Жалындуу эрдин белгиси –
Жалтанбай тосот жоо бетин,
Касташкан душман көп экен
Калкалайык эл четин.
Туйгундарым жүргүнүн,
Душмандын көзүн каратпай,
Туу көтөрүп чыгалык,
Дүнүйө мүлкүн таратпай,
Убалын ойлоп илгерки
Уйкудан безем таң атпай.
Айланайын кырк жигит,
Аттанып чыксак жол болсун,
Алдыман жолум чаларга
Кырк жигитим жолдошум!
Кылкылдаган кол көрсө,
Кылчайабы жолборсун,
Кытай, калмак биригип,
Жер жайнаган эл болсун,
Кызыл көбүк кан агып,
Суу ордуна сел болсун!
Кылкылдаган калмактан
Коркпос күчкө толгонсун,
Кытайга сүрдүү болсун – деп,
Кыркыңа таптым кырк кара ат,
Кылычыңар жалманса,
Кытайдын эли таң калат,
Кырк күнү жүрсө талыбас,
Кырк кара атың балбан ат,
Кылчайбай жоону качырсан
Кыркыңар мага кырк канат!
Жашык жүрөк жалтанчаак,
Жаман болсок кырк жигит
Ошо жаныбызда ким калат?
Калмакка сүрдүү болот – деп,
Калкан тактым дагына,
Кыргыйдан илгир болсун – деп,
Кылыч тактым жаныңа,
Кырк жолборсум табылдың
Кырааның менин багыма.
Кырылышар жоо болсо,
Кылчайбай киргин жабыла,

Жан аябай кирелик
Жат душманга камына.
Куш салсак бирге салабыз,
Курбулаш өскөн балабыз,
Куруштуу болсок баарыбыз,
Баатырлык бакты алабыз,
Эч душманга кор кылбай,
Элди асырап багабыз.
Өрт жалындай жалбырттап
Кайрат кылгын кырк жигит,
Жаныңан душман түнүлсүн
Айбат кылгын кырк жигит,
Жолуңдан тосуп чыгуучу,
Жоодон тынгын, кырк жигит.
Алгыр бүркүт түрдөнүп,
Тик качырган душманды,
Кармап калган адам жок
Акыры өлбөй бир жанды,
Өлүмдүн жолу ошондой,
Өмүрү өтпөй ким калды,
Аманат калган дүйнөдөн?
Акыры бир күн өлөсүң,
Амалыңды түгөтүп,
Ажалдын түрүн көрөсүң,
Аманыңда кырк жигит
Ар кимиң бирден дөбөсүң.
Кор болбойсуң жигиттер,
Менин аман барымда,
Жоо бөрүсү баатырлар,
Убагыңда шарылда,
Өзүңдү өзүң тутантып,
Өрт катары жалыңда!
Жаман ниеттүү адамга
Сыр сыпатың алдырба,
Бир туугандай ийменип,
Менден тартип алгыла.
Кызмат кылып турасың
Кол куушуруп алдыма,
Күнүгө акыл үйрөтсөм,
Күүмө кулак салгыла,
Күнү-түнү талыкпай
Душмандын колун чалгыла,
Кандай жерге жумшасам

Кыйыктанбай баргыла!
Калың калмак кол салып,
Кыргыз менен кыпчактан
Жылыга чаап олжо алып,
Ушуларды укканда
Өлгүм келет арданып,
Кыргыз, кыпчак элимдин
Кырылган өчүн албасам.
Кырчылдашып калмакка
Кызыл кыргын салбасам,
Курманбек атым атанган
Курусун менин даңазам!
Камыналык жигиттер
Кара таандай калмакка,
Өрт жалындай күч менен
Өткөн өчтү алмакка!
Өксүгөн элдин айынан
Ошол өткөн күнгө мен капа
Калмактын кылган кордугу
Көңүлүмдү кейитти,
Ар бир жылда тынчытпай
Кыйнаптыр атам – Тейитти,
Көмөлөтүп жыгылса,
Көмдүрбөптүр шейитти.
Ушул элдин убалы
Мени кантип уктатат?
Өткөн ишти ойлонсо,
Кандай баатыр тынч жатат?
Кырк жигит сенин барында
Кылчайып мага ким батат?
Элимди чаап тараткан
Экес менен Дөлөндү,
Экөөнү катар кулатып,
Көрсөтөмүн өнөрдү,
Катары менен сулатам
Калмактан чыккан дөөлөрдү.
Катары менен чабамын
Кара шаар Камбылды,
Каратып алам түбүндө
Калмактан чыккан алгырды.
Баралыма келгенде
Ким тосот менин алдымды?
Жол жүрсө карды ачпаган,

Колдон чыкса качпаган,
Алты ай минсе арыбас,
Ташка салса талыбас,
Алтымыш асый болсо да,
Карылыкка толсо да,
Жаңы асыйдан дагы жаш,
Кулжа көөдөн теке сан
Телтору ат болсо мингеним,
Темир чопкут ичинде
Телегей болсо кийгеним.
Элимдин зарын эске албай,
Болобу бекер жүргөнүм.
Телтору аттын көркүн көр,
Сын-сыпаты маралдай,
Сызып кетсе бирерде
Жүгүрүгү шамалдай,
Ушундан адам өлөбү,
Учкулдан жетпейт жагалмай.

Кырк жигит Курманбек баатырдын айткандарын кубатташып, кыргыздарды калмактардын эзүүсүнөн куткармакка баш байлашып, аларга каршы аттанышат.

Адегенде Кашкардын каны Аккан менен достошуп, ынтымакка келишет. Калмактардын Камбыл менен Кара шаарын басып алмак болуп баратышып, Кара төөдө турган калмактардын кароолчусун кармап алышат.

Курманбек баатыр кароолчуну кармап алып, түр көрсөтүп кырк жигитин кырка тургузуп, кылычтарын сууртуп, даярдантып, кароолчуну көздөй тап койдуруп, бирине-бири көздөрүн кысып турду. Кароолчу бечара жаны тирүү болгону менен шайы кетип, Курманбектин сүрүнөн жүрөгү чыга жаздап турду. Курманбек акырая карап алып, сурданып кароолчуга айтып турганы:

Тирүүлүгүн канимет,
Менин жайым уга кет,
Бир кишини өлтүрчү
Мен эмесмин кара нээт.
Бала баатыр Курманбек
Мен боломун сурасаң.
Эбине келген убагы
Өткөн өчтү кууп алсам.
Калмактан Корун барында,
Өзү кандык тагында,
Кошо жүргөн деп угам
Экез баатыр жанында.

Ушулардын баарысын,
Улуулардан уладым,
Уламадан сурадым,
Эскилерден угушум,
Элимдин өчүн албасам
Курманбек атым курусун!
Корун калмак барында,
Экез баатыр жанында,
Кыргыз менен кыпчакты,
Кыргын кылып бир чапты!
Кырылгандан калганы
Алым берип тынч жатты.
Корундун уулу Дөлөнгө
Айта бар биздин арбакты.
Угузбай элдин четинен
Ууру кылчу мен эмес,
Тим эле жаткан көп элдин
Тынчын алчу мен эмес,
Жылас кылбай Дөлөндү
Жылкыңы алчу мен эмес.
«Бала баатыр келди» - деп,
Айта баргын ханыңа,
Ханың Экез баатырың
Ала келсин жанына,
Калмактан он миң келсе да
Мен сыйынам багыма!
Каскактын учун кан кылып,
Калмактын башын маң кылып,
Каруу күчүн кетирип,
Кара шаар ичин чаң кылып,
Кан төгүшүп урушпай
Кантип уурдап жылкы алам?
Калмакты чаап каратпай,
Калкымдын черин таратпай,
Калың кыргыз, кыпчакка
Кай бетим менен тим барам?
Түнөргөн калың жылкыңа
Түз бастырып барамын:
Кызыр эмди кызырак
Бээ сойдуруп аламын.
Кырк миң колго барабар,
Кырк жигит менин карааным.
Туш-туш жакка таратам,

Кырк жигитти чалгынга.
Жанга өлчөлү Телтору ат,
Тулпарым бар алдымда.
Менин өчүм – кароолчум,
Экез менен ханыңда.
Айтып баргын кароолчум,
Он эки күнү күйөмүн,
Ошо күнгө келбесе,
От-оту менен жылкыңды
Оюм менен тиemin.
Ойронунду чыгарып,
Ордосуна киремин.
Арманы жок камынсын,
Айткан күндө келбесе,
Айласы жок багынсын!

Кароолчу бечара кырк жигиттин түрүнөн, каар менен сүйлөгөн Курманбектен өлдүм го деп убайым жеп турду эле, бирок аман кетээрине көзү жетип, кылчайып кароого шайы келбей, шашкан бойдон жөнөдү. Дөлөндүн кайда экенин табалбай, Экез баатырга барып, өзүнүн көргөнүн, өлүмдөн калганын, Экез баатырга айтып турганы:

Кара тоонун белинде,
Кароолдо турган жеримде.
Калмак менен Кашкардын
Кошулушкан чегинде,
Дүрбү салып олтурсам,
Дүрүлдөп чыкты бир топ жан.
Өткөн ишти айтайын
Баатыр Экез, башымдан.
Соодагер деп, кербен – деп,
Өзүбүздүн элден – деп,
Үрүмчү, Манас, Кашкарга
Жолоочулап келген – деп,
Мылтыктарын көргөндө
Ойлодум эле мерген деп.
Ойлонуп карап олтурсам,
Бирөө келди алдында.
Мылтык, найза, кылыччан
Билинбей келген чалгынга.
Айбыктым жалгыз жүзүнөн,
Айдың менен сүрүнөн,
Кайрат кылып туралбай

Качып бердим түрүнөн,
Айкырык чыкты – «токто» - деп,
Жүрөгүм коркту үнүнөн.
Өзү коё бербесе
Калбайт элем тирүү мен.
Аттарынын баарысы
Семизинен жараган,
Теминип койсо ыргыштап
Чакчайып көктү караган.
Үстүндөгү баатырлар,
Алп көкүрөк шанданган,
Калмакты чаап алам – деп,
Каарын тигип камданган.
Айта баргын элиңе,
Эл бийлеген бегине:
Атанын кегин ойлонуп,
Ан үчүн келдим чегине.
Бири баатыр, бири хан,
Аскери бар миңдеп сан,
Коломолуу кол жыйнап
Кыргызды чаап олжо алган,
Алым алды эчен жыл
Кыпчак менен Кыргыздан.
Баатыр Экез, Дөлөндү,
Баштап кел ошол дөөлөрдү!
Айта баргын мынабу –
Катар турган дөөлөрдү.
Жер майышкан кол келсин,
Көргөзөмүн өнөрдү.
Ойроттун колу келсе да,
Ойлонбоймун өлөрдү.
Айта баргын атымды,
Ала баргын катымды,
Кыргыз менен Кыпчактын
Бир канчасы сатылды,
Өткөн элдин илгерки
Чабуулга кеткен малын кууп,
Өчүмдү алам Дөлөндөн
Өлгөн элдин канын кууп,
Тирүү калган туугандын
Түгөнбөс кайгы зарын кууп.
Четинден уурдап мал албай
Чечинишип урушуп,

Чеп кармашып тутушка,
Кандуу майдан курушуп,
Экез менен Дөлөндү
Катары менен кулатып,
Кара шаар Камбылдын
Кара чаңын чубалтып,
Калың кыргыз, кыпчакка
Калмакты бүтүн каратып,
Каарына келгенин
Кашкарлыкка талатып,
Андан кийин кетем – дейт.
Бу сапарда бүлүнтүп,
Бир тилекке жетем – дейт.
Тейиткандын Курманбек
Дегеле баатыр бала экен,
Кызыл чаар жолборстой
Кырк жигити бар экен,
Айбатынан байкасам
Айтканынча бар экен.
Адамдардан айбаттуу,
Анык жолборс кайраттуу,
Баатырлардан бактылуу,
Балбандардан далылуу,
Кыз келинден чын сулуу.
Кырк миң болуп барсаң да,
Кырылышка ышкылуу.
Чарайна, зоот, туулга
Жалаң темир кийинген,
Кыраан бүркүт сыяктуу
Кабактары түйүлгөн,
Капаланган бирөө жок
Жарпын жазып сүйүнгөн.
Он эки күнү күйөм – дейт.
Ошо күндө келбесе,
Ордосунан кирем – дейт
Ойронунду чыгарып
Оюм менен билем дейт.
Курманбектин деминен
Айла кетти, ал кетти,
Камынбасаң мал кетти,
Аяна турган эр эмес,
Ажалыбыз чын жетти.

Кароолчу сөзүн бүтүрдү. Экез баатыр бул кабарды угуп, өңү бузулду. Кыргыз, кыпчактан бала баатыр Курманбек деген чыгып, далай баатырларды ойрондоду деп мурун эле уккан. «Дөлөнгө акылдашпай иш болбойт» - деп Экез Дөлөндү карай жөнөдү. Дөлөн ханга барып Экез: - «Ханым, кабар жаман Кара тоодогу кароолчу келди. Тейитбектин Курманбеги келиптир. Ханың, бегиң келгин, армансыз болсун дептир» - деди. Дөлөн хандын ачуусу келип: «Курманбектин дайынын мен дагы уккамын, эгер бул жолу аман кетирсек, түбүндө соо болбойбуз, – деп, калмакка кабар салып, калын колду жыйнап алып, Экез баатыр сен жөнө, калганын аркаңдан жыйнап алып мен барамын», - деди.

Курманбек баатыр калмактын түрүн көрүп, кубанып, кырк жигитин карап айтып турган жери:

«Мен айтам кулак салгыла,
Кырк жигитим калгыла,
Мелтиреген кол келди,
Мен чыгайын алдына,
Качып берсе калмактар
Аркамдан кирип баргыла.
Баатыр болот толсо – деп,
Баарыңды жаңы курадым,
Баатырлык кандай байкап тур,
Баарыңдын бала убагың,
Башынан жоодон сыр алган,
Баатырлык жайын сурагың.
Кошо жүрү дегенге
Коркот деп аяп турамын.
Айбалта, кылыч, найза алып,
Кылычташар, эр кандай,
Кылкылдаган жоо келип,
Кырылышар жер кандай,
Кызыганда чубурган,
Кызыл кандуу тер кандай,
Асмандагы тумандай,
Атып чыккан чан кандай,
Суу ордуна чай калып,
Сасып аткан кан кандай,
Мындай жоодон качканча
Өлгөн жакшы жан калбай.
Калмактардын чегинде,
Кара шаардын жээгинде,
Карап туруп кырк жигит
Кан согушту билгиле!

Калмактар кача дүнгүрөп,
Токтотпой тосуп келгиле!»
Деп ошентип Курманбек,
Кырк жигитти карады.
Кылчайбай тике качырган,
Бир калмактын карааны,
Жалтылдаган колунда,
Кылыч, найза жарагы.
Бала баатыр Курманбек,
Жымылдап чери тарады.
Кайраттанды Курманбек,
Калмактардан арданып.
Кара чаар жолборстой,
Качырып кирди шанданып,
Карманышты кырк жигит,
Касаба зоодой жарданып.
Кылкылдаган көп колго,
Кырк эле киши келди деп,
Калмактар турду танданып.
Баатыр Экез, Курманбек,
Качырышып бет келди,
Экездин ою баланы,
«Ыргыта саям» - деп келди,
Кими баатыр, ким коркот
Күч ортосу чектелди.
Бала баатыр Курманбек,
Башында темир туулгага
Көөдөндө зоот чарайна,
Сексендеги эр Экез,
Карсылдашты далайга.
Бала баатыр Курманбек,
Сыйынат бакты, таалайга,
Өжөрлүгүн карматып,
Өкүм бала Курманбек,
Өпкө-боордун тушу – деп,
Өлөр жериң ушу – деп,
Карган чалды сая албай,
Кантип болом киши – деп,
Теке жоомарт Телтору ат,
Ооздугун тиштетип,
Оюна алып Курманбек.
Онуна эми келди – деп,
Токсондогу абышка

Толкундуу мага теңби – деп,
Кайра кирди Курманбек,
Кайратым чалдан кемби – деп.
Качырганда калмактар
Карап турат кеңгиреп,
Кайраты кетти Экездин
Кайта-кайта найза жеп,
Канынан коркуп сайышка
Кайтып кирди эр Экез,
Керээз кебин калмакка
Айтып кирди эр Экез.
Каза жетип өлөрүн
Анык билди эр Экез.
Каарланып Экездин,
Качырып кирген убагы,
Как жүрөктөн найза жеп,
Ат үстүнөн кулады...
Шайы кетип карган чал,
Чалкасынан сулады.
Дөөсүнөн айрылып,
Дөлөн хан карап турабы,
Калмактын ханы Дөлөндүн
Өрөпкүгөн жүрөгү
Өрт өчкөндөй басылды.
Бала баатыр Курманбек,
Бар курушу жазылды.
Куу найза алып Дөлөн хан
Курманбекти качырды.
Качырганда Дөлөндүн
Кара буусу түтүндөй,
Карап турат Курманбек,
Камданбай да, күтүнбөй!
Калмак ойлойт баланы
Качуучунун бириндей.
Бала баатыр сүйлөдү:
«Кырк жигитим кырааным,
Кыргыз менен кыпчактын,
Эми калмактын ханын сайбасам,
Тарабайт ко кумарың.
Карап турган кырк жигит
Кардын жара сайбасам,
Калмактын ханы Дөлөндү
Качырганда жайласам,

Кайрат менен эрдиктен
Качырганда тайбасам,
Хан Дөлөндү сулатып,
Канына кылыч майласам.
Калганын кырып талаадан
Кара шаарга айдасам,
Ордуна келет талабым,
Ой, жигиттер, карагын,
Ойрон кылат калмакты,
Колумда болот жарагым,
Тоо көрүнсүн калмакка,
Толкундаган карааным,
Кайраттанып Курманбек
Дөлөнгө кирди качырып,
Алдындагы Телтору,
Араандай оозу ачылып,
Ооздугун кемирип,
Ойноктогон Телтору ат
Оозунан көбүк чачылып.
Курманбек, Дөлөн беттешти,
Кыргыз, калмак кектешти,
Ким жыгылат, ким саят,
Жыгылышын чектешти,
Курманбек, Дөлөн баатырлар
Найзалары карышып,
Бир беттешип алышып,
Күч эрдигин сынашты
Бак-таалайга салышып.
Кайта кирди беттешип,
Күч эрдигин таанышып.
Хан Дөлөндүн тулпары,
Качкы болгон Карала,
Сыр алдырды балага.
Жалтанчаагын билген соң,
Бала баатыр Курманбек
Качырып кирди жана да.
Кый сүбөөдөн бир сайды,
Айла таппай кылчайды.
Эби кетип Дөлөндүн
Үзөңгүдөн бут тайды.
Ажалым жеткен экен – деп,
Арман кылып муңайды,
Сүбөөдөн тийген найзасы

Кабырганы аралап,
Кыркындата тепчилип,
Кыр арканы жаралап,
Кыйыр болуп калган ат
Калмакка кирди аралап.
Элине кире качарда,
Тартып алып найзасын,
Бала баатыр Курманбек
Ойлонуп түпкү пайдасын,
Кетирем деп санады
Калмактардын айласын.
Кайта тартып Курманбек
Кырк жигитти карады.
Кырылышып кетүүгө
Кызып кетип барады.
Кылкылдатып найзасын
Кызыктырып көрүндү,
Кырк жигиттин караны.
Жер дүркүрөп, калмактар
Жекеге чыкпай качышты.
Жез добул найза өңөрүп
Кезекке чыкпай качышты.
Кыркы кирип келишти,
Кырка салам беришти.
Кабагын жазып күлүндөп,
Ханы менен көрүштү.
Көңүлдөрү балкылдап,
Коргошундай эришти.
Кырк жигит айтты бегине:
«Төрөм качкан жоону кубалы,
Кылчаяр алы калган жок,
Кылычты канга жубалы,
Кырааным сени жиберип,
Кырк жигитиң турабы».
Кырк жигиттин сөзүнө
Ыраазы болду Курманбек.
Кырамын деп калмакка
Болбогула шылдың – деп,
Жаралуу кылып Дөлөндү,
Жаңыдан өзүм тындым – деп,
Ат ойнотуп, кол булгап,
Айбат кылып, күч чыңдап,
Астындагы аттары,

Атырылып ыкчындап,
Кырк жигит менен Курманбек,
Бири-биринен сын-сындап,
Алоолонтуп аттарын,
Камчы басып жулкунтуп,
Чарайна, туулга, калканын
Жаркыратып, кулпунтуп,
Артынан түштү Курманбек,
Калдайган жоосун кууп.
Бир Телтору ат, кырк кара ат,
Бугудай бутун бүгүлтүп,
Качкан жоону кубалап,
Кара жандан түңүлтүп
Көмөлөтө сайышты.
Күпчүлүгүн бүлүнтүп.
Кыргын салды Курманбек.
Кызыганда калмактын
Тынчын алды Курманбек.
Карышкырдай аралап,
Кирип барды Курманбек.
Калмактардан бир далай
Жаралуу болду найза жеп,
Кабыландай көрүндү
Курманбектин карааны,
Калмактарды кырк жигит
Карышкырча талады.
Каршы-терши найзалап,
Кара шаарга камады.
Калмактардын чогултуп,
Камалганы Кара шаар,
Эч айласы калган жок,
Эрдиктин жолун талашаар.
Элчи коюп Элбекти,
Эбине келсин жарашаар,
Капаланды Дөлөн хан:
«Атаңдын көрү калмактар,
Кайрат кылган бириң жок,
Катын баасы баарыңар.
Жалп дей түштү эң мурун,
Жалгыз Экез чалыңар.
Талкаланып кабыргам,
Жаралуу болду кыр аркам,
Кайрат кылып качырсам,

Тири калбайт го чымын жан.
Жарашайын жайлашып,
Качпагын калмак чыгымдан.
Эпчил эле сөз билги
Элбекти салам арачы,
Бала баатыр берендин
Эрдигин калмак карачы!..
Мен жоголсом баарынды
Караткандай чамасы,
Акылман Элбек барып кел,
Бала баатыр беренге
Кенешинди салып кел,
Баатырлыгын, эрдигин,
Баарын кайта таанып кел.
Кан төгүшүп, эл кырбай,
Жамандыкка бет бурбай,
Туугандашсын Курманбек
Душмандыкка тик турбай,
Адам болсо Курманбек,
Алтын, күмүш жүктөшкө
Алтымыш кызыл нар алсын.
Ага ыраазы болбосо,
Айдашынча мал алсын,
Өзүм менен достошуп,
Тулпарымды дагы алсын.
Душмандашып жүргөнчө
Аныктап көөнү агарсын.
Аа болбосо калмакты,
Аябаймын чаап алсын...

Элбек чечен Курманбекке барып, салам айтып, кенеш салып, Дөлөн хандын жибергени жөнүндө айтып турган сөзү:

Бактысы артык жаралган,
Бала баатыр аманбы?
Падыша Дөлөн ханыбыз,
Айтты сизге саламды.
Сыйласаң, сыйырсаң өзүң бил,
Элчиге келген агаңды
Жиберди ханым элчиге,
Жол койду сенин эркиңе!
Жоомарт болсоң Курманбек,
Түбөлүккө энчиле.

Калмактар жарайт Курманбек
Казып жесең кенчине.
Убалыңа карабай,
Уруша кетсең кырасын
Уу ичкендей кыйратып,
Бүлүмчүлүк кыласың.
Өткөн өчкө калмактан
Эмине алсаң тынасың?..
Илгеркидей оолугуп,
Билбеди Экез өлөрдү,
Көмөлөтүп калмакты
Көрсөттүң далай өнөрдү!
Кыр аркасын кыйратып,
Кылчандаттың Дөлөндү,
Алдына келген чагыбыз,
Ачылган сиздин багыңыз.
Алсыратпай калмакты,
Айлабызды табыңыз.
Аралатып калмакты,
Ар жылда алым алыңыз,
Калмактан калың олжо алсаң,
Хандык ошол эмеспи,
Калкыңа жарык сен барсаң
Калмактын калкын тынчытып,
Капасы жок мен калсам;
Деп, тиленди ханыбыз
Салам айтып өзүңө,
Бек тиленди ханыбыз,
Саламаттык тилешип,
Самаганды алыңыз...
Калың калмак элимдин,
Ханы менен кадырлаш,
Хан кадырын хан билет,
Кадырлашпай тамырлаш
Каалап турат Дөлөн хан
Балалык кылбай Курманбек
Ушул кадыр табылбас.
Хан чакырып кааласа,
Кадырыңды бааласа,
Каалаганың ал десе,
Сенин кайратың болду кымбат баа!
Кабарың тоодой угулсун,
Кыпчак менен кыргызга.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Курманбек кимге каршы күрөшүүнү чечти?
2. Анын калмакка аттануудагы максаты эмне эле?
3. Баатыр эпосто кандай сүрөттөлөт?
4. Кароолчуну эмне үчүн коё берди? Коё бербей душманга капчы болбойт беле? Сенин оюң.
5. Калмактар Курманбектин салам дубасын кандайча кабыл алышты?
6. Курманбек менен Экездин, Курманбек менен Дөлөндүн урушу кандай аяктады?
7. Жогорудагы окуялардан ал кездеги согуштун эрежеси кандай болорун байкадыңбы? Айтып бергиле?
8. Калмактар кандай шартта багынып берди?
9. Курманбектин калмактарга каршы урушунун мүнөзүн кандай түшүндүрөү. Баскынчылыкпы же башкабы? Далилдүү сүйлөп бер.

Калмактарды багынтып баш ийдирген соң атасы Тейитбек хандын кыргыздан тандап кыз алсын деген сөзүнө көнбөй, Курманбек Оогандын ханы Бакбургандын кызы Канышайга үйлөнүүнү чечет.

Кырк күнү кыңшылатып, отуз күнү оюн кылып, дүр дүнүйөсүн жайып, никесин кошо кыйып, отуз нардын жүгү менен кулун кошуп, күнү менен күйөө кызын жөнөттү. Курманбек Канышайды алып келди. Кашкардан Аккан досун алдырып, башына коюп, чоң той берди. Аккан досун, куда, сөөк тамырын узатты да, жатып калды. Курманбек беш алты жылдан кийин оолугуп отуруп мен кыргыз кыпчактын ханы болсом Кашкардын ханы Аккан досум болсо, Оогандын ханынын кызын алсам, калмактан жылда алым алып турсам, атамдын жанынан чыкпай жатканча калмакка жакын, Аккан менен канатташ Турпанга ордо салдырамын деди. Салдырган жайы эки жыл ичинде бүттү. Элинен эл бөлүп, жакынын жамдап алпарып атасынан бөлүнүп, жайлап коюп, Курманбек: «атама учурашып келейин» - деп, кырк жигити менен Жазы шаарындагы Тейитханга саламдашып, ошондо: «калмакка барар убагымдан үч ай өтүптүр, эми да болсо барайын» - деп, кырк жигитти ээрчитип, атасы Тейитбектен Телтору атын суратып турган жери:

Аталаштан артыгым,
Жатындаштан жакыным,
Жаш күнүмдөн бер жакка,
Бир айтылган акылым,
Телтору атын адамдан,
Сурап келгин акырын,
Энелештей эрке өскөн,
Эзелки сырын кеңешкен,
Адалды жесек бир жеген,
Атасы башка дебеген,
Акылдашым кырк жигит
Айбатымсың баарың тең.

Тобурчак атымды мингендер,
Торко тонум кийгендер,
Тоо текедей куюлтуп
Душманды беттеп сүргөндөр,
Кара атымды мингендер,
Кымка тонум кийгендер,
Кас санаган жоо болсо,
Кайрат менен сүргөндөр,
Канатымды жетилтип,
Каралды болуп жүргөндөр,
Акыл эсин теңдеген,
Адалды жесем бир жеген,
Ак шумкар салсам бир салган,
Алыска барсам бир барган,
Акылымдан чыкпаган,
Айланайын кырк балбан.
Ак тузумду таткандар,
Ак ордомо жаткандар,
Кылчандабай душманга
Кылычымды чапкандар,
Кырк жигитим аттанып,
Хан Тейитке чапчаң бар.
Кара таандай калмакка
Жылда бир маал барчу элем,
Карап татып четинен,
Кабарчыны салчу элем,
Оюм менен калмакты,
Олжо кылып алчу элем.
Үч ай өтүп кетиптир,
Калмакка барчу күнүмөн,
Камынып калды бекен – деп,
Кара жандан түңүлөм.
Кезегимдин өткөнүн
Ойлоно калдым бүгүн мен.
Атама ылдам баргыла,
Салам берип алдына,
Колунарды куушуруп,
Акыл, кеңеш салгыла,
Кабыл алса Тейитбек
Кечикпей келип калгыла!
Алтай сапар жол жүрсө,
Арыбаган Телтору ат,
Ачка турса арыкгап,

Талыбаган Телтору ат,
Алтымыш асый болгуча
Карыбаган Телтору ат,
Жети ай сапар жол жүрсө,
Арыбаган Телтору ат,
Жем жебесе арыктап,
Талыбаган Телтору ат,
Жетимиш асый болгуча
Карыбаган Телтору ат,
Күмүш саат колунда
Бурап келгин кырк жигит,
Күлүк атын атамдан
Сурап келгин кырк жигит,
Күлүктү минсем калмакты,
Алар белгим кырк жигит,
Алтын саат колунда
Бурап келгин кырк жигит,
Арыбас талбас тулпарду
Сурап келгин кырк жигит.
Тулпар минсем душманды,
Кырар белгим кырк жигит,
Жалгыз уулун Курманбек,
Телтору ат берсең минет – де,
Жолго түшүп жөнөсө,
Жоонун сырын билет – де,
Душманга сүрдүү Курманбек.
Тулпарды берсең минет – де,
Кара шаар Камбылга,
Карышкырдай кирет – де,
Кабылан сүрдүү баатырын,
Калмактын жайын билет – де,
Ат сурадык таксыр – де,
Батасын берип калсын – де,
Кызматын кылар мен бармын,
Кызыгыма батсын – де,
Анттуу жоого кор кылбай,
Айламды өзү тапсын де!
Кабарымды атама.
Айтып келгин кырк жигит,
Бербесе да кечикпей
Кайтып келгин кырк жигит.

Кырк жигит кырда туруп, Курманбектин сөзүн угуп, кыркы тең аттанып, жолго түшүп шаттанып, «каарлуу хан эле, какшыкчыл чал эле» – деп, сактанып, коркушуп, колдорун куушуруп, аттан түшө калышып, Курманбектен салам айтып, Телтору атты сурап айтып турган сөзү:

Атсалому алейкум,
Асылдатка ханыбыз,
Балаңдан алик алыңыз,
Амандашып кетүүгө
Алдыңа келдик баарыбыз.
Алдыңызда таксыр хан,
Арзыбызды айталык,
Аттанышка аз калды
Амандашып кайталык,
Жан аябайт жалгызың
Жашынан элди кайтарып.
Калмакка бүлүк салуучу,
Каралым үч ай өттү - деп,
Камы бүтсө калмактар,
Талап кетет элди – деп,
Калмактан калың эл коргоп,
Ат суратты Курманбек,
Теке жоомарт Телтору ат,
Атам берсе минем – дейт,
Ок өтпөгөн ак олпок,
Айдалыма киём – дейт,
Тоодак тепкен шумкардай,
Калмактарга тиём – дейт,
Аябай атын берсин – дейт,
Атам Тейит келсин – дейт,
Аты жакшы болбосо,
Адамдын баары эрсинбейт,
Алтын ооз шаарымды,
Атам Тейит көрсүн дейт.
Калкымдан бир мал алдырбай,
Душмандан бүлүк салдырбай,
Элинди баккан Курманбек,
Эр эңиште эчендин
Эбин тапкан Курманбек
Жоонсунуп жол бербес,
Жоонду чапкан Курманбек.
Курманбек да өз балаң,
Кырк жигит да өз балаң,
Ушулардын баарысы,

Акылыңдан чыкпаган,
Акыл берсең Тейитхан,
Айтканыңа ыктаган,
Жоо сайышса бир сайган,
Туу сайышса бир сайган,
Амандыгын тилейбиз,
Курманбектин кудайдан.
Тийер кези таксыр хан,
Жалгызыңа чоң пайдаң.
Сагыныптыр шумкарың
Салышарга чабытын.
Жашынан бери жалгызым,
Эрдигинин баары чын,
Кайдыгер жоого кетирбе
Каралдыңдын намысын.
Тулпар чыкты башынан,
Туулгандан бир атын.
Ар кайсы кандан артыкча,
Таксыр сенин ыраатың,
Чыгарбаган душманга
Чырагыңдын аятын.
Жооп берсеңиз кайталык,
Душмандын сезин кыйратып.
Эр Курманбек баатырга
Сизден салам айталык,
Телтору атты берсениз
Жоого минсин кайталык.
Угулар бекен арыз – дат,
Берилсе болду Телтору ат,
Курманбек тосуп олтурат,
Келип калса калмактар
Чабамын деп кол сунат.

Тейитбек акырая карап, кырк жигитке ачууланып, ээгин кемшендетип, сакалын селкилдетип, Курманбекти каргай баштады: «Мага кеңешпестен калмакка чабуул салат, менин айтканыма болбой өзү билип катын алат, өз керегим тийбестен Телтору атымдын кереги тийиптирби, мен ат бере албайм», - деп каргап турган жери:

Атымды бербейм кырк жигит,
Аңылдап үргөн катар ит!
Кара ниет канкорго,
Кандай акмак ат берет!
Ата безер немеден,

Атасы кантип күн көрөт.
Бейли кара уулуна,
Бере албаймын атымды,
Менден жакын асырайт,
Кан төгүшкөн жатымды,
Менин тилимди албастан,
Өзүнчө алса катынды.
Атасы Тейит мен болсом,
Айтканыма көнбөсө,
Ар убакта сындырып,
Душманынча көрбөсө,
Мындай бала курусун,
Көңүлүм тынбайт өлбөсө!
Ар убак тилимди алган жок,
Айтканыма барган жок,
Атышып жүрүп Курманбек,
Калмактан өлсө арман жок,
Тоодой болсун алтыным,
Томуктай берер жардам жок.
Телторумду Курманбек,
Ай байласам агытты,
Ар убак минип карытты,
Жай семиртсем арытты,
Жаш атымды карытты,
Кайратымды кетирип,
Канатымды талытты.
Теке жоомарт Телтору ат,
Жаныма өлчөп минерим,
Жамандашып жоо келсе,
Жалтанбай тике кирерим.
Жаман аттуу ханыңдын,
Жаралуу кылсын жүрөгүн,
Падышалуу жоо келсе,
Башыма өлчөп минерим.
Бардык калмак ханыңдын,
Баса сайсын жүрөгүн,
Кара таандай калмактар
Катырсын таштай тилегин.
Көөдөнүн найза аралап,
Көкүрөгүн жаралап,
Көмөлөтсүн калмактар.
Көк жалынды камалап,
Көөдөнүнөн кара кан,

Көп куюлсун салаалап,
Көп калмактар ханыңды
Көк бөрү тартсын талаалап.
Жүрөгүн найза аралап,
Жүлүнүн кошо жаралап,
Жүрөгүнөн кара кан
Көбүктөсүн салаалап!
Алтын ооз шаарыңды,
Талкаласын камалап,
Улуулу калмак каныңды
Улакча тартсын талаалап.
Ак баямдан жер бөлдү,
Ажыратып эл бөлдү,
Анык балам деп жүрсөм,
Арам санаа төрөлдү,
Андай ата безердин
Тирүүдө жүзүн көрөмбү!
Өлүп кетсем тору атка
Сөөгүмдү жүктөтөм,
Тубардан тууну жайылтып,
Душманыма тиктетем,
Ак олпокту үстүмө
Азем кылып бүктөтөм.
Ак олпокту бербеймин,
Сөөгүмө жаптырам,
Телтору атты бербеймин,
Көр байгеме тарттырам,
Дүнүйөмдү коротуп,
Курманбекке бергенче
Кул, күнүмө тапшырам.
Кулак салгын кырк жигит,
Көп кечикпей каныңа
Кайтып баргын кырк жигит,
Каргады сенин атаң – деп,
Айтып баргын кырк жигит,
Алың жетсе чогултуп,
Өчүндү алгын кырк жигит.
Бастыргыла туз ургур,
Сөз жаңыртып унчукпай,
Каарлансам кууратам,
Жай куураган чырпыктай,
Ачуума тийсең барыңдын,
Башыңды үзөм чымчыктай.

Кырк жигит чалдын сөзүн угуп, кетенчиктеп эшикке чыгып, аттарына минип, «ажалдын аман калдык» - деп, Курманбектин алдына келип атасынын жообун берип турган жери:

Айланайын бегибиз,
Атама барып жигиттер
Атын сура дединиз.
Ат бермек тургай каргады,
Ал качантан берки кегиниз?
Атаң Тейитхан менен
Ажыраптыр чегиниз.
Кас душмандай каргады,
Каргышын сага арнады,
Карап турган эл журтун,
Башын чайкап зарлады.
Кырк жигитиң кыйналып,
Ичинде келди арманы.
Атаңыз карик* чал беле,
Аяганы мал беле?
Каргагандай атаңдын
Кастык жайы бар беле?
Нээти бузук киши экен,
Неден көөнү калды эле,
Жакшы нээттүү кишинин,
Малы башы көбөйдү,
Каргышына карасак
Өз атаңбы, өгөйбү?
Мындай бузук какбаштын
Иши илгери жөнөйбү,
Жаалдыгы как баштын.
Жалгыз уулун каргаса,
Кырстыгынан кылчайып,
Жанына киши барбаса,
Тирүү койсоң бу чалды,
Жанына ниет каргаша.
Хан Курманбек тил алсаң,
Калмакка барбай коёлу,

Курманбек жигиттерине сыр алдырбай, көңүлдөрүн көтөрөт.

Курманбек келбей калды, ага бир нерсе болсо керек деп боолгологон калмактар Курманбектин алты дарбаза коргонун түнү менен келип курчап алган болот. Аны көргөн баатыр жигиттерин душманга каршы аттанууга чакырды.

Телтору аты жок Курманбек баары бир душмандан өлөт, ошондуктан эптеп Курманбектин өзүн жөнөтүп коюп, Тейитбекке өтө качалы деп чечишкен жигиттери эч үн катышпайт.

Ошондо баатыр жигиттерине «жок дегенде атымды алмаштырып берип тургула» деп өтүнүп, Койкүрөң деген жаш атты минип душмандарды качырып кирет.

Койкүрөң жаштык кылып чарчап калат. Жигиттери ат алып келбейт. Ошондо Курманбектин мингени Телтору эмес экенин билген Дөлөн баатырга жакын келип айтып турган жери:

Атсалоом алейкум,
Хан Курманбек аманбы?
Амандашсам жаманбы,
Көсөм элең талыбас,
Көргөнү келдим чаманды...
Кыргын салбай калмакка,
Барбайсыңбы Курманбек,
Жылдагыдай алымды
Албайсыңбы Курманбек.
Кел Курманбек элдикке,
Жеткирсен бизди теңдикке,
Алымыңды берелик,
Атабыздай көрөлүк,
Эрегишип жүргөнчө,
Элчиликке келелик.
Айдаталык мал болсо,
Арттыралык сиз үчүн
Алтын, күмүш зер болсо.
Дүнүйө бизден табылат,
Колунда дөөлөт тар болсо,
Кечип коёр бекенсин
Кетпес кегиң бар болсо.
Тынчыталык куп десен,
Калкыбыздын арасын,
Жыргап жаткан тынч элге,
Жылда бүлүк саласың,
Жыгылар кезиң келиптир
Кантип тирүү каласың?
Жоого минчү Телтору ат,
Жорудубу Курманбек?
Ажал өлүм башыңды,
Торудубу Курманбек?
Алдындагы жаман ат,

Жорудубу Курманбек?
Ажал өлүм башынды,
Торудубу Курманбек?
Жаңы бышты жаман ат,
Солудубу Курманбек?
Атан карик киши эле,
Бербедиби Курманбек?
Ажал басып маңдайың,
Тердедиби Курманбек?
Аталашың жок эле
Атасы башка кырк жигит,
Келбедиби Курманбек?
Өкүм тулпар Тору атты,
Бербедиби Курманбек?
Өлүм айдап маңдайың,
Тердедиби Курманбек?
Өзүңдө тууган жок эле,
Өчөгүшүп кырк жигит
Келбедиби Курманбек?
Кыргын салып калмакты,
Жылдан жылга талайсың,
Кыпчактын малы барсынып,
Кызыл ала кан кылып,
Кылычтын мизин жалайсың.
Өлөөрүндү билбестен,
Эми да эрдик санайсың.
Кайта, кайта кыргандай,
Кандай өчүң калды эле?
Калмактардын күткөнү,
Кыпчактан алган мал беле?
Аныгын айтчы Курманбек
Же, атаңдын куну бар беле?
Өпкө боорунду антара,
Саяйынбы Курманбек?
Өзөгүңдөн каныңды
Жалайынбы Курманбек?
Өткөн өчүм көп болчу,
Алайынбы Курманбек?
Тируу кармап шаарына,
Барайынбы Курманбек?
Башыңды кесип каныңды,
Жалайынбы Курманбек?
Жалгызыңды өлтүрүп,

Жаңы шаар калаанды,
Талайынбы Курманбек?
Алы кетип бөлүнөт,
Качырып сайып түшүрсөм,
Ажалы менден көрүнөт.
Жаңы бышты, жазда асый,
Бир ичеги мал экен,
Бүгүн кечке жүгүрсө,
Жүрбөй калчу жан экен,
Алты ай минсе талбаган
Телтору ат гана экен.
Теке жоомарт Телтору ат,
Баатыр кылчу мингенде,
Таанылчу эмес Курманбек.
Аралап бизге киргенде,
Эми калмак баатыры
Курманбектен ийменбе.
Чыңап койгон темирдей,
Соорусу тоонун сенирдей,
Теке жоомарт Телтору ат,
Майы кетпейт жем илбей,
Өмүрүнчө жүгүргөн,
Жүрбөй калды дедирбей,
Курманбектин Койкүрөң
Өрүүгө чапса курч экен.
Өрүүнүн сырын билбеген,
Түздөгү өскөн журт элең
Жоонун сырын биле албай,
Жонунду тосуп турчу элең.
Түзгө кач калмак түзүлүп,
Түрүң жандан түңүлүп,
Тоого качып кокустан,
Кырылбагын бүлүнүп,
Адырга качсаң бой уруп,
Кара тер аксын күбүлүп,
Түзгө түшсөң алам – деп,
Түгөнгүчө барам – деп,
Кууп кирет Курманбек,
Жылдагыдай алам – деп,

Дөлөндүн сөзүн угуп Курманбек: «Же сенин каның тарткандыр, же менин каным тарткандыр, өлсөм да сени ала өлөйүн» деп, Курманбек Дөлөндү катуу качырды. Кош андан алыс түйүлүп, Койкүрөңдүн бели үзүлүп, очорулуп барып,

жатып калды. Курманбек тура калганда Дөлөнхан качырып келип сайып кетти. Көкүрөктөн найза кирип, далысынан чыга түшүп, бир кезде найзанын сыныгы көкүрөгүндө калып, Курманбек жатып калды.

Дөлөнхан мүдөөм бүттү, көздөгөнүм Курманбекти көмөлөттүм деп жөнөп кетти. Курманбек жан талашып, каны чубуруп, топуракка жуурулуп, жылдыз толгондо эсине келип, Курманбек жанынын тынч алар жагына карап, башын желөөр киши жок талаада калгандыгына арман кылып айтканы:

Кадырымы суар киши жок,
Калганым ушу турбайбы,
Кадыр түнгө түш көргөн,
Арманым ушу турбайбы,
Башымды желөөр киши жок,
Калганым ушу турбайбы,
Баягы күндө түш көргөн
Арманым ушу турбайбы,
Эр сайган эгиз турбайбы,
Эмгектүү жалгыз турбайбы,
Жоо сайган эгиз турбайбы,
Жоголчу жалгыз турбайбы,
Жалтанбаган баатыр баш
Жаман аттан мунайды.
Жаратпай калсын жалгызды,
Жалгыз адам жардырып,
Алдырат экен намысты.
Атам какбаш бербеди
Чаалыкпас тору ат чалышты.
Аталаштан алтоо бар,
Айрылбады кантейин,
Аталашым жогунан,
Кайрылбады кантейин,
Энелештен экөө бар,
Айрылбады кантейин.
Энелешим жогунан,
Кайрылбады кантейин!
Ат бербеген капыр чал,
Алтай кесик оорусун,
Аргымагы – тору атты,
Кулдарың минип жоорусун,
Маа бербеген Телтору ат,
Кара ашыңа союлсун.
Маа бербеген олпогуң,
Доораныңа коюлсун,

Көрүстөнүң төбөсү
Эки күн калбай оюлсун!
Маа бербеген тулпарың,
Көр байгеңе чабылсын,
Маа бербеген олпогуң,
Сөөгүңө жабылсын,
Маа арнаган каргышың
Өз башыңа табылсын!
Аяган Телтору атыңды,
Кулдарың минип жыргасын.
Эшигиңен жем таппай,
Элдин көзүн карасын.
Ак кепиндеп, аруу жууп,
Көмөр кишим болсочу,
Кадырым сурап кашыма,
Келер кишим болсочу,
Кара көзүм өткөнчө
Көрөр кишим болсочу,
Кара жерди кең оюп
Көмөр кишим болсочу!

Ошентип Курманбек жарадар болуп жатканда, досума учурашпаганымга алты жыл болду, балалуу болду эле, аны көрүп аман-эсендигин билип келейин деп, 120 төөгө кызыл дилде, кызыл кымкап шайы, кызыл памил чай, таттуу жүктөгөн Аккан айталаада кансырап жаткан Курманбек досуна жолугуп, аны дарылап айыктырууга аракет кылганына карабай а дүйнөгө кеткенде ак кепиндеп жууп, көмүп, күмбөз салдырат.

Ат бербеген Тейитбекти Телтору аттын куйругуна байлатып өлтүртөт. Курманбектин уулу Сейитбекти чоңойтуп, досумдун кунун куудурам деп, өзү менен бирге алып кетет.

Сураолор жана тапшырмалар:

1. Курманбектин өзү билип үйлөнгөнүнө оюн кандай?
2. Тейитбектин Телторуну сурап келген жигиттерге берген жообунан анын кимдигин көрө алдыңарбы?
3. Курчап келген душманга Койкүрөндү минип каршы чыккан Курманбекке кандай баа бересиңер?
4. Курманбектин жигиттери начар ат минип жоого аттанган баатырды ээрчибей коюп туура иш кылдыбы?
5. Курманбекти сайып жарадар кылган калмак ханы Дөлөндү кандай баатыр деп ойлойсуңар?
6. Курманбек баатыр, хан, ал атасынан атты суратып отурбай күч менен эле тартып алса болбойт беле?
7. Тейитбектин өз уулу Курманбекке ат бербей коюшунун түпкү себеби эмнеде деп ойлойсуң?

8. Жарадар болуп жаткан Курманбек баатыр эмне деп арман кылды?
 9. Аккан досунун Тейитбекти өлтүрүшүнө көз карашы.
 10. «Ат – адамдын канаты» дегенге өзбек адабиятынан мисал тапкыла?
 11. Деги эле ата-бала мамилеси кандай болуш керек деп ойлойсуңар? Өз оюңарды айтып бергиле.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Камкор – гамхүр

Пери – гүзал, пари

Чарайна, соот, чопкут - чопқи, совут

Калкан, айбалта, найза – қалқон, болта, найза

Чырпык – хивич

Дөбө – дүңг, тепалик

Олжо – ұлжа

Даназ – эълон, овоза

Шейит – шахид

Алтымыш асый – олтмиш ёш

Телегей – текис

Зар – зар

Канимет – қаноат

Өч – үч олмоқ

Улама – ривоят

Алым – ҳалим

Чалгын – чопар

Ордо – ўрда

Керээз – васият

Каза жетип – қазо қилмоқ

Кабырга – қовурға

Жеке – якка, ёлғиз

Тоодак – турна

Канкор – қонхўр

Томук – товоң

ЖЕҢИЖОК (ӨТӨ) КӨКӨ УУЛУ (1860–1918)

Жеңижок (Өтө) Көкө уулу – ырчы, төкмө. 1860-жылы Талас өрөөнүндө Кара-Буура районундагы Жийде айылында туулган. Жашынан томолой жетим калып, Аксыда таекелеринин колунда эр жеткен.

Ал-чоң нускоочу акын, айтыштын жеңилбеген чебери, «Манас», «Семетей», «Кожожаш», «Эр Төштүк» сыяктуу дастандарды мыкты билген жомокчу, жаза жана окуй билген, өз заманынын эң билимдүү адамы болгон. 1918-жылы дүйнөдөн өткөн.

Чыгармалары 1980-жылдардан кийин гана жарыялана баштаган. Чыныгы акындык баркы, атагы, ырларынын көркөмдүк нарк-насили жөнүндө эгемендиктен (1991) кийин гана ар тараптуу сөз кылына баштады.

Эсенамандын Жеңижок менен айтышы

Жеңижок Аксы аймагына (Аксы району, Жалал-Абад областы) таланттуу акын катары таанылып калган чагында Аксынын мыкты чыкмалары менен бирге Таласка бир чоң тойго барып калат. Ошол жерде Таласта гана эмес, алты дубан кыргыз элине таанымал чоң акын Эсенаманга жолугат. Жаш

акындын жүрөгүнүн үшүн алып коймокко Эсенаман опурулуп, каптап, кемсинтип ырдайт. Жеңижок Эсенамандын ырына андан өткөрүп жооп берип, угуп отурган көпчүлүктүн колдоосуна, алкоосуна ээ болот. Мына ушул айтыштан кийин жаш Жеңижоктун аты жалпы кыргыз элине өзгөчө кайталангыс акын катары тарайт.

Эсенаман:

Аманбы, балам Жеңижок!
Абандын сенден кеми жок,
Ак калпактуу кыргыздан
Айтышарга теңи жок.
Аламан ырчы көп жүрөт,
Балам, айтканынын эби жок!
Эсенби, балам Жеңижок!
Эсендин сенден кеми жок,
Эки жаактуу пендеден
Эрегишер теңи жок.
Элимде ырчы көп жүрөт
Эки ооз кепке эби жок!
Кандайсың, балам Жеңижок?
Картаңдын сенден кеми жок,
Кара жаак пендеден
Каяша кылар теңи жок.
Калкымда ырчы көп жүрөт
Калжырай берген эби жок!
Өзгү сөзгө токтобой,
Өзүмдөн кабар берейин.
Өкүнчүң болор, карагым,
Өзүң тапкын дебейин.
Жалпы сөзгө токтобой,
Жайымдан кабар берейин.
Таарынчың болор, карагым,
Таап алгын дебейин.
Эми айтайын чыныңды,
Жашырбай төгүп сырыңды.
Түбүнөн бери бүт билем
Үч-Кошой сарттар тууганың,
Келтирдиң менин жинимди!
Кескендей кылам тилиңди!
Үч-Кошой менен кең Талас
Жерим ошол, Жеңижок.
Калың кытай уругу
Элим ошол, Жеңижок.

Киндигим кесип бууган жер,
Киримди чайкап жууган жер.
Эзелтен бери жай кылып
Ата-бабам турган жер!
Улуулардан кеп уктум,
Уламалап көп уктум,
Ушул жерде туулган
Уругуң кытай деп уктум.
Карылардан кеп уктум,
Кабарынды көп уктум.
Калың кытай элинен
Тегин таштап тентиреп
Тентип кете берген дейт.
Уругу Сол Каратал
Ушул жердик элден дейт.
Беш уруу Солдон адашып,
Кайда бардың, Женижок?
Берими жок жат өскөн,
Жайга бардың, Женижок.
Берекелүү эл болот,
Биздин байга баргын, Женижок!
Алты уруу Солду унутуп
Кайда жүрдүң, Женижок?
Алымы жок жат өскөн
Жайда жүрдүң, Женижок.
Айдап тогуз мал берген,
Биздин байда жүргүн, Женижок!
Бул жерден кардың тойбосо,
Кайра баргын, Женижок!
Уругуң Сол Каратал
Убайым тартсаң алыңды
Сурарың айтчы, Женижок.
Асирет, арман, арзыңды
Угарың айтчы, Женижок?
Алты атаң Сол Каратал
Арбагың айтчы, Женижок?
Аксыга качып Таластан
Барганың айтчы, Женижок?
Андагы көргөн көп кордук
Тартканың айтчы, Женижок?
Аксылыкты билемин,
Ала көөдөк эл болот.
Баарысын байкап көргөмүн,

Марттыгы бизден кем болот.
Алты күнү ырдасаң,
Алеки чапан кийгизет.
А деген жерде биздин эл
Аргымак тандап мингизет.
Жети күнү ырдасаң,
Желети чапан кийгизет.
Жеткен жерде биздин эл
Жээрдени тандап мингизет.
Айылга келип ырдасаң,
Алтының ашып карк болот.
Ат мингизип чыгармак,
Бизде абалтан бери нарк болот.
Эзелтен бери эскимин,
Эл куруткан кескимин,
Элдир-селдир ырчынын
Элдешпей тилин кесчимин!
Чоң ырчы менен айтышкам,
Чоң атасын тааныткам!
Көп ырчы менен айтышкам,
Көптө байге бербеген
Көкжалдыгым тааныткам!
Сайратсам кызыл тилим бар,
Санда жок сендей ырчыны,
Сандалтып кубар жөнүм бар.
Салпайбай, балам, тилимди ал!..
Мындан мурун аныктап
Көрдүң бекен көзүмдү?
Уламаңдан иликтеп
Уктуң бекен сөзүмдү.
Уга элек болсоң сөзүмдү,
Убара кылып издетпей
Учуратты кезиңди.
Таасын айтып мен сага
Таанытайын өзүмдү.
Кереметим көрүп ал,
Келтирди, балам, кезиңди!..
Эсенаман эски атым,
Эл кыдырган кески атым.
Күкүктөй күндө күүлөткөн,
Күндүр-түндүр сүйлөткөн
Кош көмөкөй – тил катым!
Акын болсоң жооп бер,

Айтам сөздүн кыйбатын.
Акындыгың жок болсо
А да болсо зыйнатың.
Үч-Кошой менен кең Талас
Өз атаң жердеп өлгөн жер.
Өөктөп жатып чогулуп
Өкүрүп тууган көмгөн жер.
Өзөнүн бойлоп башынан
Өмүрүн өсүп өнгөн жер.
Өзгө жерде өкүнбөй
Өз элиңе көчүп кел!
Чоң атаң жердеп өлгөн жер,
Чогулуп тууган көмгөн жер.
Чоочун жерде өкүнбөй
Чоюлган журтка кайтып кел!
Калкың менен болбосоң,
Кайрат айтып не кылам.
Сөөлүм бар тилимде
Сөздөн кантип жаңылам.
Кабыл алсаң айтканды
Кайта келгин Таласка.
Өлсөң ыйлап көмүүчү
Өз үйүңдөн адашпа.
Жалдырап барып көзүңдү
Жат элдин көзүн каратпа!
Бирөөнүн жери жер болбойт.
Туурасын айтсам мен сага,
Туугандуу адам кем болбойт.
Башканын жери жер болбойт,
Башканын эли эл болбойт.
Артын ойлоп карагын
Айылдуу адам кем болбойт.
Эсинди жыйып элиң тап!
Эзелки Талас жериң тап!
Карап тургун, карагым,
Карылык сөздөн сүйлөйлү
Калкынан азып жүргөн бар,
Кайгырышып жүрбөйлү.
Кайрылып келсең кадырлап
Калдайган журтун сүйбөйбү!
«Калкынан качкан акмак» деп,
Сага да бир кайдыгер сөзү тийбейби?
Капилет жерден жоо болсо,

Карөзгөй жалаа, доо болсо,
«Каңгырап жүргөн акмак» деп
Катындын тили тийбейби?
Каралашар тууган жок,
Кармап минер буудан жок,
Балам, кайгырып ичиң күйбөйбү?
Тентибей элге кошулсаң,
Теңтуштар сени сүйбөйбү
Теминишкен жоо болсо,
Тексиз жерден доо болсо,
Тентиген элсиз акмак деп
Тентектин тили тийбейби?
Теңдигин айтар киши жок
Телмирип ичиң күйбөйбү?
Угуп тургун карагым,
Үлгүлүү сөздөн сүйлөйлү.
Өзгө жерден келген көп
Улутунуп жүрбөйбү.
Өзү башка элден деп
Сага бир өжөрдүн тили тийбейби?
Өбөк кылар тууган жок,
Өмөчтөп минер буудан жок.
Балам, өрттөнүп ичиң күйбөйбү?
Карысы жаштай жыргаган,
Жаштары жаагын жаның ырдаган,
Калың кытай биздин эл,
Кара башың маң кылбай
Кайрылып, балам мында кел!
Баргандардан кеп уктум,
Баарысын байкап көп уктум.
Бакылдаган кайран эл
Сенин баркыңды билбейт деп уктум.
Каттагандан кеп уктум,
Кабарыңды көп уктум.
Кажылдаган калас эл
Сенин кадырың билбейт деп уктум.
Өчүгүп калган жоо болсо,
Өзүңө жалаа, доо болсо,
Өзөгүн үзүп сен үчүн
Өмгөгүн салар жаныңда
Жакшың жок дейт, Жеңижок!
Өзөгүндү дарт чалса,
Өпкө чабар жаныңда

Бакшың жок дейт, Жеңижок!
Карышып калган жоо болсо,
Каймана жалган доо болсо,
Каралашар жаныңда
Жакшың жок дейт, Жеңижок!
Кабырғанды дарт чалса,
Кара болор жаныңда
Бакшың жок дейт Жеңижок!
Жангарачтын Осмонбек
Жакыныраак жакшы дейт.
Ажынын уулу Сулайман
Алабарман бакшы дейт.
Бир мүнөзү кармаса
Бой бербеген жинди дейт.
Антсе дагы башкарып
Аксынын ичин билди дейт.
Алибектин беш торпок
Айылдагы ашка орток
Торпокту бука сүзбөйбү,
Бактысыз болуп жат элде
Башыңа кайгы түшпөйбү?
Тууган жерин таштаган
Акылсыз көрдүм сендейди!..
Айсыз бир кара түн болсо,
Ала тополоң күн болсо,
Адашып өлсө мейли деп
Артыңдан киши издейби?
Таарынбагың, Жеңижок,
Табалбассың биздейди.
Алда кимден туулду деп,
Атасыз, тексиз уулбу деп,
Ар ким айтып артыңдан
Айың ушак кеп кылат
Акыры сени жеп тынат.
Аргымак элем арыдым,
Азамат элем карыдым.
Айыкпайт тийсе этиңе
Ажыдардын заарымын.
Анча-мынча жин тийсе
Айыктырчу дарымын.
Калдайган калың журтума
Касиеттүү карымын.
Кашыңда Майкөт пириңди

Көзүңдү ачып тааныгын!..
Арка, Талас бай болот,
Жегени куйрук, май болот.
Таласка келип ырдаган
Алтының ашып карк болот
Асили кедей аксылык,
Ичкени куру чай болот.
Жай мезгили бир кызык,
Жайнап жылдыз, ай чыгат,
Кеңшип чукул жарышса
Тап берген жерден тай чыгат.
Тамандары кызыса,
Сары таман ат чыгат.
Сабак-сабак кат чыгат.
Элирип ырдап отурсам,
Эли-журтум жактырат.
Эскирсем да, жаш балам
Ийниме чапан жаптырам.
Беш-алты ооз ырдам,
Алдыма ат тарттырам.
Жетеси жок, Жеңижок,
Жеталбайсың чапкылап.
Таамай элдин ичинде
Таптымбы, балам, эбинди.
Кыйынсынган, Жеңижок,
Карыган чалдан жеңилди.
Улуулар менен айтышып
Угузба, балам, кебинди.
Айтышар болсоң үн катып,
Көпчүлүк элдин ичинде.
Күйүгүп, балам, асылба,
Курчтук кылып басылба.
Өз атаңа жармашып
Өспөй калба жашыңда.
Таасын күлүк тулпарга
Тай жетеби жакында!
Кары да болсо кадырлайт
Кушчу, Саруу талашып.
Какылдап ырдап отурсам
Кайыктай тилим жарашып,
Атымды уккан агайын,
Алдымдан тосуп сабашып,
Жеңижок сендей акындар

Чаңымда калат адашып.
Таамай ырчы сен болсоң
Таңшыт кызыл тилиңди
Таластан келип жолуктуң,
Таанып ал, Майкөт пириңди!
Тааныбасаң кагайын
Төрт чекене жиниңди,
Чындап туруп, Жеңижок,
Чыгарып көрчү үнүңдү?
Кайрылып качан табасың
Кадимки Талас конушту.
Токтолбостон, Жеңижок
Толгоп көрчү комузду.
Улуу-кичүү баарына
Угузуп көр добушту.
Каяша кылбай тилимди ал,
Кашыңда Майкөт пириң бар.
Кайда качып барасың,
Каршы алдындан жолукту.
Жигиттик-жаштык кийин деп,
Жеңижок колго тийди деп
Эсекеңдин айтканын
Элдин бары сүйдү деп.
Арттан ушак болбосун
Ак жеринен күйдү деп.
Калың жыйын сөз кылсын
Карыган Эсең алды деп,
Бышыксынган Баланы
Бир сүйлөтпөй салды деп.
Толгой кармап капшыра
Толорсуктан чалды деп.
Жеткилең күлүк Эсене
Жеңижок жетпей калды деп!
Арышын кере жүгүрүп,
Алдыңкы буту бүгүлүп,
Адырлуу жерден сүрүлүп
Аргымак келди, жол бергин!
Атактуу Майкөт пирине
Айып көрбөй кол бергин!
Күнчүлүк жерден жүгүрүп,
Күүлөнө буту бүгүлүп,
Капталдуу жерден сүрүлүп
Казанат келди, жол бергин!

Кашында Майкөт пирине
Күнөөкөр болбой кол бергин!
Эргий-эргий жүгүрүп,
Эликтей буту бүгүлүп,
Эништүү жерден сүрүлүп
Эсекен келди жол бергин!
Эсилиц Майкөт пирине
Эңкейип барып кол бергин!
Жаркырап шоола тийгизген
Күнүң ушул, Женижок.
Кошуп айтсам шарият
Диниң ушул, Женижок.
Айткан сөзгө кулак сал,
Акырекке түйүп ал
Абайлагын, карагын,
Алдында Майкөт пирин бар?!
Көп сөзүмө кулак сал,
Көкүрөккө түйүп ал.
Көтөрүлбөй байкагын,
Көрдүңбү Майкөт пирин бар!
Сыйынуучу нак мазар
Пирин ушул, Женижок
Күүлөнтүп күндө сүйлөткөн
Тилиң ушул, Женижок.
Майкөт сага пир болот,
Пирине тийген ким болот?
Сендей-сендей ырчылар
Төрт чекене жин болот.
Тааныбасаң, карагым,
Таанытайын пириңди.
Каяша кылсаң кайрылып
Кагайын сенин жиниңди!..
Сырты болом суусардын,
Дарчысы болом ордонун.
Тазаланып жуунган
Даараты болом молдонун.
Угугу болом бозонун,
Чигити болом гозонун.
Карысам да, Женижок,
Казыр сенден озомун.
Кайда качсаң куткарбай,
Каршы алдыңдан тосомун.
Талыкпай жолго салдырчу

Таманы болом жоргонун.
Жаактууга жай бербес
Жаалымды ойлогун!..
Пириң Майкөт алдында,
Пейлиң балам, ондогун!
Мөмөсү болом дарактын,
Шишеси болом арактын.
Жакасы болом, Женижок,
Торкосу алтын манаттын.
Тобокел кылчы көрөйүн,
Тоорулуп кайда бараттын?
Тамырын жайып тараткан
Сабагы болом санаттын.
Чабыттап эргип учарда
Чалгыны болом канаттын.
Каяша кылчы көрөйүн,
Каңгырап кайда бараттын?
Асылы болом жылкынын,
Артыгы болом ырчынын.
Айчылыкта той болсо
Алкынып ырдап турчумун.
Айтышамын дегенди
Айттырбай тилин буучумун.
Ары жок сендей ырчыны
Алкымдап тойдон куучумун.
Торусу болом жылкынын,
Торгою болом ырчынын.
Топ жыйындын ичинде
Торгойдой сайрап турчумун.
Томпойдой болгон жетимдин
Токмоктоп тилин буучумун.
Тогонек берген жетимди
Тобумдан алыс куучумун.
Күлүгү болом жылкынын,
Күкүгү болом ырчынын.
Күлдү журттун ичинде
Күкүктөй сайрап турчумун.
Күүлөнүп келген ырчынын
Күрмөлтпөй тилин буучумун.
Күүлөнгөн сендей жетимди
Күнөөлөп топтон куучумун.
Бууданы болом жылкынын,
Булбулу болом ырчынын.

Бурулушута той болсо,
Буйдалбай сайрап турчумун.
Булкунуп турган ырчынын
Буйдалтпай тилин буучумун!
Кетсе да жашым картайып,
Кетелек мизи курчумдун.
Аргымак аттай жулкунуп
Арышты мен да керейин.
Мөөнөтү келген сөзүмдү
Мөндүрдөй төгүп себейин.
Жайы жок жамсак күлүктү
Жаныма кантип теңейин!
Айгып көрчү, Жеңижок,
Акындыгың ченейин.
Айтканыма жооп бер,
Андан башка не дейин.
Чыгарып көр үнүңдү,
Сага кезек берейин.

Жеңижок:

Он сегиз миң ааламды
Бир жараткан эмеспи.
Эң биринчи дүйнөгө
Нур жараткан эмеспи.
Суук кыштын булутун
Сур жараткан эмеспи.
Эмгексизди энчиден
Кур жараткан эмеспи.
Аалам жашап турсун деп
Күн жараткан эмеспи.
Алмаштырган күн менен
Түн жараткан эмеспи.
Буруксутуп атырдай
Гүл жараткан эмеспи.
Булбулдарга шайырдык
Үн жараткан эмеспи.
Бардык жанга насипти
Бир жараткан эмеспи.
Алтын нурун төгүлтүп
Ай жараткан эмеспи.
Жылдыздарын жайнатып,
Шай жараткан эмеспи.
Асман жердин арасын

Кең жараткан эмеспи.
Адамзаттын баарысын
Тең жараткан эмеспи.
Жайда салкын болсун деп
Жел жараткан эмеспи.
Жерден берип ырыскы
Эл жараткан эмеспи.
Көл бойлотуп учуруп,
Куу жараткан эмеспи.
Чөл жашырып күлсүн деп
Суу жараткан эмеспи.
Өрдөк, каздын баарысын
Көлдө кылган эмеспи.
Өлгөндөрдүн баарысын
Көрдө кылган эмеспи.
Кайберендей күлүктү
Төрдө кылган эмеспи.
Курт-кумурска жайларын
Чөлдө кылган эмеспи.
Берекенин баарысын
Жерде кылган эмеспи.
Жер-дүйнөнүн туткасын
Элде кылган эмеспи.
Өмүрдү чак жаратып
Пенде кылган эмеспи.
Жердин үстүн жайнатып,
Бак жараткан эмеспи.
Кээ бир жанды көбөйтпөй
Так жараткан эмеспи.
Ар жанга ажал, өмүрдү
Ак жараткан эмеспи.
Казак Майкөт пирим деп
Жиндептирсиң, Эсеке!
Карыганча пиринди
Билбептирсиң, Эсеке!
Ооздун көркү отуз тиш,
Тил жараткан, Эсеке!
Тил сүйлөтпөй айбанды,
Тим жараткан, Эсеке!
Карыганча Майкөттү
Мазар кылып кармапсың.
Эл чогулган мечитке
Эч бир басып барбапсың.

Сапка туруп, башыңды
Сеждеге түк салбапсың.
Тантып ырдап отуруп,
Шайтандарга кошулуп,
Ырас айтсам, Эсеке,
Ыманыңды жалмапсың.
Эми, Эсеке, анык ук,
Айтканымдын баарын ук.
Алжып кетпей бекерге
Кулагыңды салып ук!
Анык туулган башыңда
Ата-энебиз адамдан.
Ай-ааламдын жүзүнө
Адам өсүп таралган.
Күндүн алтын нурунун
Күчү менен жаралган.
Албаптырсың эч кабар
Адал менен арамдан.
Эми өрдөктөй учуп келейин,
Өзүмдөн кабар берейин:
Өзүңөр байкап көргүлө,
Өнөрүм артса жеңейин,
Өнөрүм сенден кем болсо,
Өларман экен дебейин.
Каздай учуп калкылдап
Калкымдан кабар берейин.
Калыстык кылып көргүлө,
Кадырым ашса жеңейин.
Кадырым сөзү кем болсо,
Карыган экен дебейин.
Ата-бабам баарысы
Таласта болгон туругу.
Уругум Сол Каратал –
Калың кыгтай уругу.
Жан болуп жаңы жаралып
Жаркырап шамым жанган жер,
Келгенимди белгилеп
Киндик каным тамган жер,
Ата-энем күлүп кубанып,
Алдейлеп сүйүп алган жер.
Баарысын билем эсимде
Калдайган кытай – биздин эл.
Аксарбашыл кой союп

Ак түлөөсүн чалган жер.
Аргасыздан мен кетип
Алыс болуп калган жер.
Балалык кезде жүргөн жер
Бар-жокту билбей каткырып.
Туугандан кетмек бөлүнүп
Турмуштун тузу жат кылып.
Өмүрдүн жолу ар түрдүү
Бурула берет турбайбы.
Ар нерсеге кезигип
Уруна берет турбайбы.
Дүйнөдө жоктон бар болуп,
Туула берет турбайбы.
Кайрадан бардан жок болуп,
Кубула берет турбайбы.
Ар жерден буйруп туз-нашип
Татыла берет турбайбы.
Аракет кылса, ырыскы
Чачыла берет турбайбы.
Атам өлүп жашымда,
Айламды таппай башында,
Арка болчу ага жок
Айланып турчу кашымда.
Энем өлүп жашымда,
Эсимди таппай башында,
Эрмек кылар ини жок
Имерилчү кашымда.
Арка кылар ага жок,
Азып кеттим Аксыга.
Ашуусу бийик бел ашып
Басып кеттим Аксыга.
Тээк кылар ини жок
Тентип кеттим Аксыга.
Тегеректен жай таппай
Минтип кеттим Аксыга.
Үй-жай күтүп, үйлөнүп,
Ушинтип жүрөм Аксыда.
Каралап баргам ал жерге
Таякемди, тагамды.
Арка кылып эркелеп
Ата-энем кылдым аларды.
Туурлай тууган жер болсо
Туугандан качып барамбы?

Жетимдин ашын ичирбей,
Жесирдин тонун кийгизбей,
Жетелеп барып өстүргөн
Жемелеп сөзүн тийгизбей,
Алар менен кеңешпей,
Эсеке, кантип келем билгизбей?!
«Баркыңды билбейт» деп айтып
Басынткансып сүйлөдүн.
Бардык эл сыйлап баркташат
Баамды чалым, билбедин.
«Кадырыңды билбейт» деп
Каймана сөздү сүйлөдүн.
Калкымдын баары каалашат,
Чалым, кадырымды билбедин.
Урматташат баарысы
Улуу-кичүү, карысы.
«Аламан эл» деп айтасың
Алардын алыска кеткен арышы!
Ызаат кылат баарысы
Ырыстуу элдин карысы.
«Ылайыксыз эл» дейсин
Алардын ыраакка кеткен арышы!
Арканын эли бай дедиң
Жегени куйрук, май дедиң.
Аксынын эли жарды деп,
Ичкени куру чай дедиң!
«Алтын казык Аксы» дейт,
Аркыты менен жакшы дейт.
Алжыганың болбосо
Айтаар сөзүң билбедин!
Баятадан аңшаңдап
Балаңа кезек бербедиң.
Жеңип кетчү немедей
Жээлигип колуң сермедин.
Майкөттү кылып колдоочу
Курган чал, мынча дегдедиң?!
Күңгүрөнүп ыйлагам
Күйөрүмдүн жогунан.
Эне-атасыз жетимдин
Эмне келмек колунан?
Кулак салып угуп тур
Кутулайын жообуңан:
Кутургансып мактанып

Курсагыңдын тогуан.
Багарга тууган болгон жок
«Байкуш» деп боор ооруган.
Балапан түлөк жаш кезде
Басынтып кырсык тооруган.
Жергемден кеткем бөлүнүп,
Жетимдик менен оорудан.
Ала качып жанымды
Барган жерим Аксыда.
Аман сактап өлүмдөн
Калган жерим Аксыда.
Айтканымды жок дебес
Алган жарым Аксыда.
Алтын боолуу ак туйгун
Салган жерим Аксыда.
Алтын жака кыйбат тон,
Кийген жерим Аксыда.
Ата-энемдей ардактап
Сүйгөн жерим Аксыда.
Бакыт шамы жаркырап
Күйгөн жерим Аксыда.
Атка минип алчактап
Жүргөн жерим Аксыда.
Анык жыргал дооронду
Сүргөн жерим Аксыда.
Көңүл ачып шаттанып
Күлгөн жерим Аксыда.
Качырышар жоо болсо,
Карөзгөй жалаа доо болсо,
Каралашар элим бар.
Кабыргамды дарт чалса,
Кара болчу белим бар!
Өчөгүшөр жоо болсо,
Өзгөчө жалган доо болсо,
Өзгөчөлөр элим бар.
Өзөгүндү дарт чалса,
Өбөк болчу белим бар!
Тарбиялап өстүргөн
Таяке-тага дагы бар.
Тели-тентуш, тең курбу
Тектүү элим дагы бар.
Кайгырбагын, Эсеке,

Каралашар табылар!
Байкагын, Эсе, сөзүмдү,
Айнектей ачам көзүңдү.
Абышка болгон кезиңде
Адашып айттың сөзүңдү.
Баарысын айтып нетейин,
Башка сөзгө өтөйүн.
Баятан айткан сөзүңө
Баяндап жооп берейин.
Мөмөсү болсоң дарактын,
Айылдан балдар келбейби?
Ары-бери имерип
Акылын таап илбейби?
Арка этектеп теришип
Ар кайсы жерге жебейби?
Данегин чирип кык болор,
Кабыгың чирип жок болор,
Өмүрүңдүн акыры
Ушундай болуп токтолор!
Шишеси болсоң арактын
Мас адам сени сыйлайбы?
Таамайлап кармап мойнуңду
Ташка чаап урбайбы?
Тамтыгы кетип быркырап
Талкаланып сынбайбы?
Койкойгон мойнуң жоголуп,
Кокуй, чал, жаның тынбайбы?
Абайлагын, Эсеке,
Ичегинди күйгүзүп
Ичиңе барса уу болот.
Арагы анын суу болот.
Көрүнгөнгө жулунтуп
Көпчүлүккө чуу болот.
«Эсекең жинди болду» деп
Эл ичинде дуу болот!
Аракеч болсоң мас болуп,
Агайын менен кас болуп.
Ажалың жетип сен өлсөн,
Балдарың базар барбайбы?
Олуя-ата тараптан
Айтылуу шарап арактан.
Аябай арбын албайбы?

Бейитине бүт атап,
Балдарың арак бербейби?
А дүйнө жайга барганда,
Абышкам, арактан азап көрбөйбү
Жанкүр-нүңкүр бериште
Жетимиш батман күрсү алып
Жаныңа басып келбейби?
«Раббиң кимдер?» дегенде
Келмеге тилиң келбесе,
Күрсү менен бир коюп,
Сазайынды бербейби?!
Ойлонбой туруп айтылган
Оозуңда жаман кеп турат.
Эсекем капыр болду деп
Эл айтып ушак кеп кылат.
Күүлөнүп буудан чуркаса,
Сендей, күлүктөр баспай тек турат!..
Сырты болсон суусардын,
Эссиз бала кийбейби.
Эңкейип алса кокустан,
Жалынга башы тийбейби?
Кылканы күйүп бырыксып
Кыйноого башың кирбейби?
Көркүң кетип күйпүйүп
Көргөн адам күлбөйбү?
Жакасы болсоң манаттын,
Бүркүткө сени алдырар.
Кызыл түлкү экен деп,
Жака кылып салдырар.
Кийинчерээк эскирип,
Кылы сынар кырчылып,
Тыбыты түшөр тытылып.
Каларсың, чалым, калдырап
Жаргак болуп жышылып.
Угуту болсоң бозонун,
Ородо сасып өнбөйбү.
Ары жок сендей как баштын
Ажалы жетип өлбөйбү.
Алакан жайып дубага
Агаин-тууган келбейби.
Шибер угут өндүрөр
Сокуга салып чакалап,

Сок билек менен талкалап,
Көрбөгөндү көргөзөр
Таруу шакка коштуруп,
Ботко кылып кайнатар.
Челекке куюп ачытып
Бозокорго тандатар.
Калтадан сүзүп өткөрүп,
Калганын уйга чайнатар.
Улам-улам өзгөрүп,
Мурунку кейпи жок болуп,
Акырында сыгылып,
Алжыган, чалым, топ болуп,
Күрөң уй аймап бүтүрүп,
Көйрөң чал калар жок болуп?
Бозокор болсоң мостойтуп,
Эки көзүң тостойтоп,
Токтотпой айдап өзүңдү
Тозокко түртө салбайбы?
Чапчакка бозо калтырып,
Чанкаса суусун кандырып,
Батага келген элдерге
Балдарың бозо бербейби.
Бозо салып бербесе,
Пулу ордуна келбесе,
Шааниси жок деп сендейди
Шайтандар жаман көрбөйбү?!..
Сабагы болсоң санаттын
Өзү-өзү күүлөйбү?
Өкүрөндөп өйдөлөп
Обу жок сөздү сүйлөйбү?
Салабаттуу жакшы адам
Салттуу сөзгө кирбейби?
Чалгыны болсоң канаттын
Чабыттарсың, учарсың,
Жаның калбай жалпаңдап
Чар тарапка сызарсың.
Ары-бери жүгүрүп
Чаман калар тытылып.
Талаада калган немеңди
Жок кылар шамал учуруп!
Чигити болсоң гозонун,
Астына чоң таш жаткырып.

Үстүнөн дагы бастырып,
Баш-аягын бекитип,
Баскыч салып кысылтып,
Азабың берип колуна
Агызар майың сызылтып!..
Даараты болсоң молдонун,
Кумганга суу куюлган.
Колуна алып койкойтуп
Кожо-молдо жуунар.
Байкап көрсөң, Эсеке,
Кандайча мунун оңу бар?
Алтымыштан ашканда
Арып калган экенсиң.
Акыл менен эсиңден
Танып калган экенсиң.
Азуу менен тишиңден
Чалып калган экенсиң.
Карууң кетип шылкылдап
Карып калган экенсиң.
Азабы көп тозокко,
Барып калган экенсиң.
Жаратканды унутуп,
Жаныңдагы Майкөттү
Мазар кылып, пир тутуп
Жарып калган экенсиң!..
Таманы болсоң жоргонун,
Какыратып таш басар.
Туягың кетип түгөнүп,
Таманыңды какшатар.
Темтеңдеп баспай жүгүнүп
Теминсе көзүң жаш басар!..
Күлдүгү болсоң жылкынын
Күнүгө тойго минбейби?
Күкүгү болсоң ырчынын
Күүлөнсө кыргый тийбейби?
Күкүгү болом деп жүрүп,
Көптөн алдап жеп жүрүп,
Күнөөгө башың кирбейби?
Бууданы болсоң жылкынын
Булкунтуп тойго минбейби?
Булбулу болсоң ырчынын
Бурулуп кыргый илбейби?

Булбулу болом дегенин
Мындан-андан жегенин
Бузуктукка кирбейби?..
Торусу болсоң жылкынын,
Токмоктоп тойго минбейби?
Торгою болсоң ырчынын
Тоо турумтай илбейби?
Торгою болом деп жүрүп,
Топтон алдап жеп жүрүп,
Тозокко башың кирбейби?..
Асылы болсоң жылкынын
Алкынтып тойго минбейби?
Акыны болсоң ырчынын,
Алжыган сөздү сүйлөйбү?
Акыны болом деп жүрүп,
Андан-мындан жеп жүрүп,
Азапка башың кирбейби?
Жаак чачың алдырбай
Жүндүү болгон экенсиң.
Жаратканың унутуп
Жинди болгон экенсиң.
Жабдык салып шайтанга
Манги болгон экенсиң.
Жаннат турса, тозокко
Кирги болгон экенсиң.
Желке чачың алдырбай,
Жүндүү болгон экенсиң
Жыйылган топко каркылдап
Үндүү болгон экенсиң.
Жетелеп Майкөт жүргүдөй
Манги болгон экенсиң.
Баарынан безип, жатыркап
Пир болду Майкөт казагың!
Билбесең айтып билдирем
Ким экенин мазарың.
Анык, Майкөт пир болсоң,
Ашкан кыйын эр болсоң,
Ушул жашка чыкканы
Канча киши жасадың?!..
Баатырсынып, Эсеке,
Байлыгыңа мактанба.
Бүт баарынан безипсиң

Бир Майкөттү тапканга.
Караанын көрбөй калкындын,
Каларсын түшүп капканга.
Тиштенип барып жатарсын
Тизеден мыткып чапканда.
Баятан бери айтканың
Мааниси жок ыр болду.
Бүтүн качып баарынан
Майкөт сага пир болду.
Айтканыңдын баарысы
Аябаган чыр болду.
Жети атаңды унутуп,
Жолоочуну пир тутуп,
Сандырактап, Эсеке,
Сага кандай сыр болду?..
Арышын кере жүгүрүп,
Алдыңкы буту бүгүлүп,
Адырлуу жерден сүрүлүп
Аргымак келсе, жол бербейм!
Атактуу Майкөт пирине
Айыпкер болуп кол бербейм!..
Күнчүлүк жерден жүгүрүп,
Күүлөнсө буту бүгүлүп,
Капталдуу жерден сүрүлүп
Казанат келсе, жол бербейм!
Кашында Майкөт пирине
Күнөөкөр болуп кол бербейм!
Эргий-эргий жүгүрүп,
Эликтей буту бүгүлүп,
Эңиштүү жерде сүрүлүп,
Эсекең келсе жол бербейм!
Эсиң Майкөт пирине
Эңкейип барып кол бербейм!
Эскирип кеткен казагым,
Эзелки өткөн сөздөн чач,
Эшендигиң бар болсо,
Эсекендин көзүн ач,
Эшендигиң болбосо,
Эшектей болбой нары кач!
Картайып кеткен казагым,
Кадимки өткөн сөздөн чач.
Карыяңдын көзүн ач.
Калпалыгың жок болсо,

Качырдай болбой нары кач!..
Адал эмгек – динибиз,
Ата-баба пирибиз.
Көпчүлүктөн адашсак,
Кандай болот күнүбүз?
Тантырактап адашпай
Таза жолго жүрүңүз.
Жол көрсөтүп олтурган
Мен, Жеңижок иниңиз
Эс-акылдан адашпай
Элдин салтын билиңиз.
Ала кетем Аксыга,
Ар кылбастын жүрүңүз.
Билип жүрсөн, бир тууган,
Бирге болот түбүбүз.
Ойдогунун баарысын
Орду менен кам кылган,
Эзелкиден калган иш
Эл-журт үчүн жам кылган.
Карманарың пир болсо,
Каалаганың дин болсо,
Арстанбапта кожо бар –
Арман кылбай шого бар.
Билип сөздү так айтып,
Бейлинди агартып,
Пирим дебей Майкөттү
Пикиринди оңоп ал!
Ай кыярып баркырап
Баткан жай кайда экен?
Ата-бабаң чогулуп
Жаткан жайы кайда экен?
Азезилди таш менен
Аткан жайы кайда экен?
Таңкы сары жылдыздын
Баткан жайы кайда экен?
Топ олуя биригип,
Жаткан жайы кайда экен?
Учсуз-түпсүз ааламга,
Үлөштүрүп адамга
Ырыс менен насипти
Чачкан жайы кайда экен?
Айтчы, бейиш эшигин
Ачкан жайы кайда экен?

Олуялар байыстап
Турган жери кайда экен?
Азезилди таш менен
Урган жери кайда экен?
Мээрим тонун жамынган,
Эрте туруп камынган,
Кол куушуруп калкынын
Кадырына багынган,
Көзү көргөн чындыкты
Көңүлүнө толтурган,
Акыл сөзүн үйрөткөн,
Ак туйгундай түлөткөн
Ажымат атам – ошо бар,
Арманда болбой кошо бар!
Карыганда келиптир
Көп калжырар кезегиң,
Билбей жүргөн экенсиң
Пирдин кандай экенин.
Айтып берсин толуктап
Арсыз Майкөт эшениң.
Кесирленип унуттуң
Келер сөздүн кезегин.
Жети атамды бүт билем
Жерим Талас экенин.
Аксыга жүр мен менен
Айыкканча келесиң!
Талашы жок эч кимдин,
Талас тууган – Мекеним!
Болбосун десең маскара,
Уруксат Бер, Ташкара,
Соолугуп келгин дартыңдан,
Сооп үчүн ала кетемин!
Токтотоюн сөзүмдү,
Көпчүлүк көңүл бөлгүлө.
Кимдин сөзү жүйөлүү
Калыстар сынай бергиле!

Жеңижок ырдап бүтүп, терин сүртүнүп, оңдонуп олтурат. Жүз баштуу үйдүн ичи толгон эл туурдуктарын кантарып, туш-туштан тыңшап жүрүшкөндөр андан көп. Жеңижоктун ырдаганына калың эл таң калат. Майкөт адегенде элге карап: «Бали, балам, Жеңижок, жумыры басты, кызыл тилди адамда сенден аскан акын болмас, рахмет!» - дейт да, анан Эсенаманга кайрылып: «Аулемин», «мазарыңмын», «пириңмин» деп мен сага кашан айтып

эдим! Өзиң көтерип уруп жыгып, төрт аягыман буып бердиң. Балаң бауздамастан тирилей теримди тескери сыйрып салды. Энди айтар не сөш калды. Үбрахмет, балам, Женижок, мен айтыспай ак жыгылдым», - дейт.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Эсенаман ырын кандай маанайда баштаптыр?
2. Женижокту жеңүү үчүн ага кандай күнөөлөрдү коюп, дооматтарды артат?
3. Талас, Аксыны салыштырууда, кайсы жагына артыкчылык берет? Салыштыруунун максаты не?
4. Аксыга, аксылыктарга Эсенаман кандай мүнөздөмө берет?
5. Эсенаман кимди мактайт жана эмне деп мактайт?
6. Эсенаман өзү жөнүндө өзү эмне деп ырдайт?
7. Эсенамандын адамдык мүнөз-пейили ырынан көрүнөбү?
8. Женижок ырын эмнеден баштайт? Женижоктун бул баштоосунун Эсенамандын айтканына кандай тиешеси бар?
9. Женижоктун Талас, Аксы жөнүндө айтканын Эсенамандын айтканы менен салыштырып көргүлө. Кимисине артыкчылык бересиңер, эмне үчүн?
10. Эсенамандын өзү жөнүндө айткандарына Женижок кандай жооп бериптир?
11. Эки акындын айткандарын салыштырып көргүлө. Силер кимиси жеңди деп ойлойсунар? Өз оюнарды далилдегиле.
12. Жаккан жерин жаттагыла, көркөм айтууга көңүкүлө.
13. Аксы, аксылыктар жөнүндө силер өзүнөр эмне билесиңер? Эли, жаратылышы, таанымал адамдары тууралуу айтып бергиле.

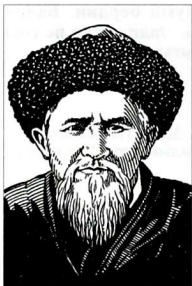
АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Көк жал – ботир
Сөөл – қадоқ, сўнгал
Тексиз – кимсасиз
Өбөк – тиргович
Барк – қадр-қиммат
Насили – уруғи, насли
Каяша – жеркиб жавоб бермоқ
Суусар – сувсар
Мөмө – мева
Мөөнөт – вақт
Сур – ҳаво ранг, зангори
Кур – камар

Тең – баробар
Кең – улкан
Мазар – мозор
Жар – аёл, қаллик
Ызаат – сийламоқ, иззат қилмоқ
Данек – данак
Тизе – тизза
Олуя – авлиё
Азезил – азозил
Арсыз – беадаб
калыс – холис

ТОКТОГУЛ САТЫЛГАНОВ

(1864–1933)

Т. Сатылганов - карапайым эл ичинен чыккан акын. Ал өз заманынын көйгөйлөрүн, адилетсиздик, теңсиздикти ырдап, элди эркиндикке үндөгөн. Ушундай көз караштарынан улам күнөөсүз күнөөлөнүп, ал учурда жердин «түбү» эсептелген Сибирге сүргүнгө айдалган.

Кайтып келгенден кийин да (1910-жылдарда), өз көз карашынан, элди жактап ырдоодон баш тарткан эмес. Жаныны жактаган. 1917-жылкы Октябрь ыңкылабын кубануу менен тосуп алган. Токтогул акын гана эмес, жомокчу, күүчү - композитор, таалимчи акын болгон. Өзүнүн тагдырын да, талантын да элге арнаган, элге берген.

Акындын санат – насыят ырлары – бул акындын өз турмуш тажрыйбасынан улам чыгарган ой бүтүмдөрү, тыянактары. Негизи, бул темадагы ырлар кийинки муундарга нуска, таалим-тарбия катары ырдалат.

Санат

Аргымакты «жаман» деп,
Бууданды кайдан табасың?
Агайынды «жаман» деп,
Тууганды кайдан табасың?

Ак саманды «жаман» деп,
Чөптү кайдан табасың?
Аз дүйнөнү «жаман» деп,
Көптү кайдан табасың?
Жарма, чайды «жаман» деп,
Этти кайдан табасың?
Акындарды «жаман» деп,
Кепти кайдан табасың?

Агарган карда көп жүрсөн,
Көзүн бир күн карыгат,
Агайындан чет жүрсөн,
Көңүлүн бир күн тарыгат.
Тууганына батпаган,
Душманына жалынат.
Болбос жаман арамза
Болумсуз ишке малынат.

Кийинкисин ойлобой,
Кишинин көөнү калынат.
Жакынына жакпаган.
Жат кишини жамынат.

Ханды кудай урарда
Калкына жаман кас болот.
Байды кудай урарда
Дөөлөтүнө мас болот.
Кышты кудай урарда
Күн жылымдап жаз болот.
Эрди кудай урарда
Элүүндө жаш болот.

Жалпы жылдыз чогулса,
Жарым шоола айдай жок,
Тогуз улак бириксе,
Баасы жалгыз тайдай жок.
Карандай чайды көп ичсең,
Бир кесим казы майдай жок.
Өңкөй бөздүн сапаты
Бир кийимдик шайдай жок,

Бычак берсең, кындап бер,
Кындап берсең, чындап бер,
Берекесиз байлардан
Бейил менен күн кетер.
Жумуш кылсаң, мудаа кыл,
Иштеп кетпе илдекер,
Кара санап бирди алсаң,
Колуңуздан миң кетер.
Чечилишип сырдашсаң,
Көкүрөктөн муң кетер.
Баарың болсоң бир ооздуу,
Душманың кантип былк этер?
Булут кетсе асмандан,
Күн ачылып жылт этер,
Ажалың жетип, күн бүтсө,
Кайран башың шылк этер.

Ак барандын кундагын,
Аталбасаң, сунбагын,
Эрмин десең, душмандан

Эки көзүң жумбагын.
Өтүп кеткен иш үчүн
Өкүнүп балаң урбагын.

Көпкөн жигит көп сүйлөйт.
Чечен жигит эп сүйлөйт,
Билбестерге жыйында
Бир сүйлөөгө кеп тийбейт,
Жөн жүрбөгөн жигиттер
Көрүнгөндөн тепки жейт.
Ким көрүнгөн кекенип
«Ушунуку өттү» дейт,
Көз карашың бузулса,
Көргөн адам «көптү» дейт.

Сүт табакты жибитет,
Айран тамса иритет.
Пайдасы жок кеп айтып,
Маңыз сөздү чиритет.
Күлө сүйлөп үйүнө
Күндө кирген күл ичет.
Эки дүлөй кошулса,
Бир-бирине күлүшөт.

Жинди менен жоолошпо,
Суу куйбагын толбоско,
Акмак болуп кетесин,
Ачууланба болбоско.
Үгүт айтып чарчаба,
Айткан акыл конбоско.
Жолдош болсоң куу менен,
Өмүр өтөр доо менен.
Жыкмайынча качпагын,
Беттешип калсаң жоо менен,
Суктанбагын сулууга,
Уят айтпа улууга.
Тамаша айтсаң билбеске,
Тар жерде катуу сындырат,
Жамандардын адаты –
Жалган сөздү чын кылат.
Көптү көргөн адамдар
Көңүлүңдү тындырат.
Бекерчиден беже кач,
Ушакчыдан көчө кач!

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Бул ырдагы суроолор кимге берилген? Суроонун жоопторун кайдан тапса болот?

2. Ырдагы эки башка көрүнүштүн катар коюлушун кандай түшүнүүгө болот? Катар коюп ырдоо аркылуу акын эмнеге жетишкен?

3. Адам пендесине таандык терс касиеттерди ырга айландыруунун зарылдыгы барбы? Бар болсо, эмне үчүн?

4. Ушул ырдан сенде кандай ой-туюм жаралды. Мисал келтирүү менен өз кабылдоонду айтып бер?

5. Жаккан түрмөктөрдү жаттагыла, көркөм аткарууга көнүккүлө.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Агайын – қариндош, уруғ

Саман – похол, сомон

Бөз – газмол, бұз

Бейил – феъл

Дүлөй – гунг

Маңыз – куруқ маҳмадона

Чечен – нотик

Жарма – оби ёвғон, атала

Дөөлөт – давлат

Бекерчи – бекорчи

Насыят

Дениң соодо эринбей,
Бекерликке берилбей,
Эркиң менен жумуш кыл
«Эринчээк, жалкоо» дедирбей.

Эрдин күчү - сом темир,
Эритүүгө эрк керек.
Эч оокатың болбосо,
Эгин айдар жер керек.
Эр жигиттин белгиси –
Эпчил болот термелеп,
Өз колунда болбосо,
«Өлдүм» десең, ким берет?
Күчүң барда иштеп көн,
Күлүп-жайнап, эр жигит,
Күнүмдүктү ойлобой,
Кулак байлап, жер жибит.

Жакшы азамат түрдөнүп,
Жалбырттаган жалындай,
Өзүн-өзү асырайт,

Уурулукка малынбай,
Уягын ойлоп ар убак,
Ушак сөзгө чалынбай.

Түрүнүп иштеп, эр жигит,
Тишиң барда таш чайна.
Ирээтиңди түзөтүп,
Иштебесең аш кайда?
Эгин айдап, чөбүң чап,
Эмгегинден пайда тап.
Азамат болсоң ак иштеп,
Аздыр-көптүр малың бак!

Эр жигиттин белгиси –
Кайраттуу болот жалындап,
Өз колунда болбосо,
Оңойбу оокат табылмак?

Өлмөйүнчө кор болбойт,
Өксүгөн менен ниети ак.
Жамандыкка чалынбайт,
Өз башына өзү сак.

Өлбөй тирүү калбайсың,
Жан аманат, ойлоп бак.
Ыркырашпа тирүүңдө:
Ырыс алды – ынтымак...
Ачуулуу болуп, эр жигит,
Аксымдыкка бут малба,
Көпкөндүккө жеңдирип,
Көрүнгөнгө мактанба,

Алып калгын Токондун
Үлгүлүү сөзүн укканда.
Карыздар болбо эр жигит,
Көтөрмөгө бурулуп.
Абийиринди кетирип,
Аласа келет чубуруп.
Андан көрө эгин бак,
Алың барда жулунуп.
Кайда качат ырыскы?
Өзү эле келет куйулуп.

Эсиң кетсе, эчки бак,
Эчки тууйт эки улак.
Айранынды мол кылып,
Саан берет үч убак.
Эч болбосо экиден
Эгиз тууйт улагың,
Эшигинден эрмен жейт,
Эстебей тоонун тулаңын.

Эгин айдап, жакшы бак,
Жазында чыгат жалтылдай,
Кампадан ашып кап толот,
Баасы кызыл алтындай.
Жашында кылгын мээнетти,
Жалкоолонуп тартынбай.
Карды тойбойт адамдын
Кайрат менен иш кылбай.

Аз өмүрдүн ичинде
Амандашкын күнүгө.
Өлбөгөнгө табылат
Аздыр, көптүр дүнүйө.

Алакөөдөн акмактар
Айтышкан сөзгө туралбайт.
Айылына бата албай,
Акыры өзү бурандайт.
Как ошондой адамдын
Каадасы калбайт карганча,
Өткөн өөнү билинбейт
Өлөр күнгө барганча.

Ырыс алды – ынтымак,
Өлмөйүнчө кол кармаш.
Билими бар азамат,
Бир-бирине жардамдаш.
Билинбей жүрүп бир күнү
Мүдүрүлөт алтын баш...

Өнөрүң болсо, өргө чап,
Кор кылбай, асыл жанды бак.
Эрдин көркү - эл менен,
Эмгегин менен элге жак!

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Адамды адам кылган эмне?- деген суроого ырда кандай жооп берилген?
2. Адам канткенде бактыга жетет? Ырдан буга жооп тап.
3. Адамга таандык оң-терс касиеттерге ырдан маалымат алууга болобу?, болсо кандай?
4. Адам адамдын баркына канткенде жетет экен? Ырдан мисал келтирип, өз оюнду бекемде.
5. Ушул ырдан акындын кандай адам болгондугун баамдоого болобу? Болсо, Токтогулду кандай адам, акын деп ойлойсун?
6. Ушундай мазмундагы ырды мурда билчү белең? Билсең кимдин ырын?
7. Санат ырларын акын өмүрүнүн кайсы кезинде чыгарарына көзүн жеттиби?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Санат – насихат, ибрат
Дени сак – тани соғ, соғлом
Эпчил – уста, моңир, эпчил
Ирээт – қатор, тартиб
Өкүү – камлик

Ырыс – бахт-саодат
Абийир – виждон, обрў
Эгиз – эгизак
Эгин – экин
Алакөөдөн – мақтанчоқ, манман

БАРПЫ АЛЫКУЛОВ (1884–1949)

Б.Алыкулов -кыргыздын улуу ойчул, нускоочу, философ акыны. Ошондуктан ал жөнүндө замандаш залкар акын Осмонкул:

«Барпы аке, жарыкты сүйгөн ырчы эле,
Жан бүткөндүн курчу эле.
Жараткан көзүн алса да,
Жүрөгү көрүп турчу эле.
Барпы аке, акындан чыккан төкмө эле,
Акындык үнү көктө эле.
Барпы аке, күн канатын сермеген,
Күлүктү минчү термеден.
Барпы аке, жарышка түшсө жел менен,
Жаактуу пенде женбеген»,

- деп, Барпы акын дүйнөдөн кайтканда ырдаган. Чынында эле, кыргыз төкмөлөрүнүн ичинен Барпы акын ырдоо манерасы, көз карашынын ар тараптуулугу, тереңдиги, оозеки адабият менен жазма адабияттын ширешинен жаралгандай чыгармаларды жараткан өзгөчө чеберчилиги менен айырмаланган талант болгон.

Болор жигит

Киши болор жигиттин,
Киши менен иши бар.
Өзү менен барабар,
Өзөк болор киши бар.
Көлөкө жерге күн тийсе,
Көрө албайт экен ичи тар.

Адам болгон жигиттин,
Ак бетинде нуру бар.
Ар кимдерге ашкере,
Айтылбаган сыры бар.
Алп мүчөгө жарашкан,
Ак туйгундай сыны бар.
Андайларды айтууга,
Акындардын ыры бар.

Жакшы болор жигиттин,
Жүрөгүндө мүлкү бар.
Ырыс толуп үйүнө,
Тамаша менен күлкү бар.
Азгырсам деп мындайды,
Андып жүргөн түлкү бар.

Сөзгө алынар жигиттин,
Сарайында сынчы бар.
Сарасап менен сүйлөгөн,
Сөздөрүндө курчу бар.
Душманына калганда,
Калемпир менен мурчу бар.
Сыпаттап айтып өтүшкө,
Бизге окшого ырчы бар.

Көзгө илинер эр жигит,
Кедей да болсо малдуудай.
Чырмаган дартка карабай,
Чабал да болсо алдуудай.
Чындык сөзүн бетке айтат,
Чангенттен аккан шар суудай.

Шагдам болор жигиттин,
Шаага бербес эрки бар.
Алыстан келген душманга,

Арыстандай көркү бар.
Күйүп турган жалындап,
Жүрөгүндө өртү бар.
Эли сүйгөн жигиттин,
Эндүү болот мандайы.
Чаласы жок ишинин,
Чечен болот тандайы.
Ушундайды көрө албайт,
Деги, ушакчынын кандайы?

Жигиттин иши эл менен,
Элдин иши жер менен.
Эл аралап, жер басып,
Эриккенде бир келем.
Эр жигиттен сөз баштап,
Эрмек болуп мен берем.
Эси бар жигит жол тапсын,
Эки ооз ушул термеден.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Болор жигит деген сөз айкашын кандай түшүнүүгө болот? Синонимин (маанилешин) таап, далилде.
2. Кандай жигитти болор жигит деп эсептейбиз? Ырдан далил тап.
3. Болор жигитке таандык адамдык сапаттар кайсылар экен? Ырга таянып, сүйлөп бер.
4. Болор жигит үчүн дүнүйө кандай мааниге ээ?
5. Болор жигит кимди ойлойт, эмне иш кылат?
6. Болор жигит жөнүндөгү акындын айткандары туурабы же кандай?

Болбос жигит

Киши болбос жигиттин,
Киши менен иши жок.
Жакын тартып өзүнө,
Жан ачытар киши жок.
Теңтуш менен сүйлөшүп,
Отурушка кушу жок.
Тууганды тууган билбестен,
Иштегени доомат-док.
Адам болбос жигит бар,
Бозодо салат жаңжалды,
Керилип сунат чаңгалды.
Орундатпайт жумушун,

Тозутат күткөн турмушун.
Жети бөлөк кыялы,
Жериге тиет зыяны.
Жүргөн жерин чыр кылып,
Элиге тиет зыяны.

Сөздөн калар жигиттин,
Күндө бүтпөйт урушу.
Конок келсе жазылбайт,
Маңдайынын тырышы.
Арагын ичип, шишесин,
Ташка уруп талкалайт.
Көрдүңбү мени дегенсип,
Кең дөбөдө чалкалайт.
Улуунун укпай сөзүнү,
Шүмшүк кылат өзүнү.
Ичерине аш таппай,
Жалдыратат көзүнү.

Болбос жигит терс басат,
Терстигинен эл качат.
Адамсынып короёт,
Өзүнөн өзү зороёт.
Иште деген кишиге,
Жеп ийчүдөй ороёт.
Туугандан, достон ажырап,
Өрттөнгөн бактай сороёт.
Минтип жүрсө андайдын,
Иши кайдан оңолот?
Элден, жерден калган соң,
Эссиздикке барган соң,
Эки болбой, жоголот.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Болбос жигит дегенди кандай түшүнсө болот? Синонимин (маанилешин) тапкыла.
2. Болбос жигитке таандык негизги сапат кайсы? Ырга таянуу менен далилде.
3. Болбос жигиттин терс сапаты өзүнө эле таасир тийгизеби? Жоопту ырдын өзүнөн тап.
4. Болбос жигит менен адамдардын мамилеси кандай болот?
5. Болор жигит менен болбос жигит жөнүндө өзүңөрдүн оюңарды катыштырып дилбаян (сочинение) жазгыла.

Жакшы кыз

Сайраган жайкы булбул –
Гүлдүн көркү.
Жаркырап жайнаган кыз –
Үйдүн көркү.
Жазында жайкалган чөп –
Дөндүн көркү.
Сулуу кыз суктандырган –
Төрдүн көркү.
Далида сындап өргөн
Кара чачы.
Маңдайга келишимдүү,
Калем кашы.

Жакшы кыз – жайкы тандай,
Үйдүн куту.
Аңкыган гүлбурактай –
Кыздын жыты.
Берметтей жаркыраган
Катар тиши.
Келтирип сайма саят –
Онун иши.
Ыракмат айтып кетет
Көргөн киши.

Ак бетке жарашыктуу
Кошмок калы.
Көз артат көрүп калган
Жандын баары:
Болот деп тагдыр буйруп
Кимдин жары?
Оймоктой оозун кара
Майин күлгөн.
Чолпондой көзүн кара
Таңда күйгөн.
Бир күлсө, сүйүнчүгө
Берер элем
Кетсе да, өмүр бою
Тапкан дүйнөм.

Жакшы кыз – эне-атанын
Ырыскысы,

Турмуштун тунук, таза
Уюткусу!
Уккандар жалган дебес
Ырымды ушу.

Сууроолор жана тапшырмалар:

1. Жакшы кыз эмнеси менен жакшы болот?
2. Жакшы кыз болуу үчүн эмнелерди аткаруу керек?
3. Жакшы кыз деп сулуу кызды түшүнсөк болобу?
4. Жакшы кызга таандык оң сапаттарга эмнелерди кошосуңар?
5. Жакшы кыз жана жаман кыз жөнүндөгү макалдарды катыштырып сүйлөп бергиле.
6. Жакшы кыз жөнүндөгү чыгармаларды буга чейин окугансыңарбы? Ушул ыр менен салыштырып көргүлө.
7. Жакшы кыз жөнүндөгү ушул ырдан алган жана өзүнөрдө мурда калыптанган түшүнүгүнөрдү ар түрдүү формада (дилбаян, ыр, сүрөт, ангеме) чагылдыргыла.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Өзөк – ўзак

Көлөкө – кўланка, соя

Ашкере – жуда, жуда ҳам

Мүлкү – буюм, мулк

Сарасап – эътибор

Дарт – дард

Шагдам – тез, илдам

Маңдай – манглай, пешона

Доомат – даъво

Тозутат – тарқатиб юбормоқ

Шүмшүк – манфур, аблаҳ

Терс – тескари

Дөң – тепалик

Дали – белча, куракча

Бермет – марварид, дур, инжу

Кал – хол

Жар – рафиқа, қаллиқ, ёр

Майин – нозик, мулоийм

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ

(1915–1950)

А.Осмонов - кыргыздын кесиптик жазма адабиятын негиздөөчүлөрүнүн бири. Новатор акын, драматург, котормочу. Ал - кыргыз поэзия жанрына жаңылык кийирген, ою терең, көркөмдүгү жогору, адам, аалам, анын сырларын кыска, нуска саптарга сыйдырып калтырган бир сырлуу, миң кырлуу акын. Көзү өтүп кетсе да, өзүнүн артына шакирттерин калтырып, ыр мектебин түптөп, ачып кеткен алп таланттардан.

«Ата журтум» жана «Ата Журт» ырлары биздин бул айткандарыбызга далил болуп бере алат.

Ата журтум

Ата журтум, тууган элим, Мекеним,
Жан кубатым, сүйгөн жерим секетим.
Тоо-ташындын, турпагыңдын, суундун,
Мен көрбөдүм пайдасы жок бекерин.

Тууган жерим, ата журтум – бир боорум,
Мен өзүңдүн гүл багында торолдум.
Заманыңдын мен ырыстуу акыны,
Дарбыз, коон, жүзүмү бар короондун.

Сүйөм сени, сүйгөндүгүм сүттөн ак,
Сени сүйгөн тагдырыма ыракмат.
Өлгөндө да сенин таттуу жытыңды,
Жаткым келет көкүрөккө кучактап.

Мендеги өмүр, меники эмес сеники,
Менин ырым меники эмес, элдики,
Ар бир демим, ар бир соккон секундум –
Өзүмдүкү, алар эмес желдики.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Ата журт дегенди акын кандай кабылдайт жана түшүнөт?
2. Акындын Ата журтка болгон күчтүү сезимин билүүгө болобу? Билсек, кайсы саптардан?
3. Акын эмнеге кубанат жана Ата журтун эмне үчүн сүйөт?
4. Ата журтту сен кандай элестетесиң, акындын ырынан соң, сенин түшүнүгүңдө өзгөрүү болдубу? Болсо, эмне үчүн?
5. Бул ырдан сага өзгөчө жаккан түрмөк кайсы болду? Себебин далилдүү сүйлөп бер.

Ата Журт

Жылуу кийин, жолуң кыйын үшүрсүң,
Кыш да катуу... бороон улуп, кар уруп...
Суугунду өз мойнума алайын,
Жол карайын, токтой турчу, Ата Журт!

Түндөр жаман... кырсык салып кетпесин,
Наалат келип, ат тизгинин шарт буруп...
Азабыңды өз мойнума алайын,
Из карайын, токтой турчу, Ата Журт!

Жаз да башка... жел тийбесин абайла,
Көпкө турбас, мобул турган сур булут.
Бүт дартыңды өз мойнума алайын,
Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт!

24. X. 1948. Чолпон-Ата

Суроолор жана тапшырмалар:

1. «Ата журтум» ырынан бул ыр эмнеси менен айырмаланат?
2. Эмне үчүн Ата журт тууралуу кайра дагы ыр жазган деп ойлойсун?
3. Бул ырда Ата журт сага кандай элестеди?
4. Эки ырдын сага кайсынысы өзгөчө жакты, эмне үчүн? Далилде.
5. Өзбек адабиятындагы Ата журт темасындагы ыр менен салыштыр? Окшоштугун, айырмасын байкап көр. Бул тууралуу өз түшүнүгүңдү сүйлөп бер.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Ата журт – Ватан, ота юрт

Мекен – Ватан

Секетим – севикли

Кубат – кувват

Тагдыр – тақдир

Жел – шабада

Улуп – увиллаб

Наалат – лаанат

Азап – қайғу, ғам, азом

Булут – қора булут

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ *(1928–2008)*

Ч.Айтматов 1928-жылы 12-декабрда Талас областынын Кара-Буура районундагы Шекер айылында кызматчынын үй-бүлөсүндө туулган.

Айылдагы мектепти бүткөн соң адегенде Жамбыл зооветеринардык техникумунда, кийин Бишкектеги (андагы Фрунзе) айыл чарба институтунда окуган. Чыгармачылыкка баш оту менен кирип, жазуучулук тагдырды аркалай баштаганда Москвадагы бүткүл дүйнөлүк адабият институтуна тапшырып, дүйнөнү көркөм өздөштүрүү чеберчилигин терең өздөштүрүүгө жетишкен.

Лениндик, Мамлекеттик жана Кыргыз Республикасынын Токтогул атындагы сыйлыктарынын лауреаты. Социалисттик Эмгектин Баатыры, Кыргыз Эл баатыры, Кыргыз Эл жазуучусу. Чыгармалары дүйнөнүн 160 тан ашык элдеринин тилдерине которулган. Көрүнүктүүлөрүнүн айрымдары төмөнкүлөр: «Жамийла», «Саманчынын жолу», «Жаныбарым, Гүлсары», «Делбирим», «Кылымга тете күн», «Кыямат», «Кассандра эн тамгасы».

Силерге үйрөнүүгө сунушталып жаткан «Эрте келген турналары» өмүр баяндык негизге ээ чыгарма экендигин эсиңерге салам.

Эрте келген турналар

УЛУМ АСКАРГА

Аксай менен Көксайым
Жер соорусу турбайбы... *(Кыргыз эл ыры)*

Иовго келип чабарман кабар салды:
«Тукумуңду кылычтап кырып салды...»
(«Иовдун» китеби)

Кошчулар удаа-удаа жер аңтарып.
Дыйкандар удаа-удаа үрөн септи.
Көк Теңир үстү-үстүнө жамгыр төктү...
Адамдар үмүт менен жер оодарат,
Адамдар үмүт менен үрөн себет,
Адамдар үмүт менен деңиз чалат...

*(«Тхерагатха» 527 – 536.
Байыркы Индостан адабиятынан).*

Ирик түймө жүн жоолугун ороно салынса да болбой үшүгөн Иңкамал-апай өзүнөн бетер көк тумшук болуп отурган балдарга география сабагында Цейлон аралы жөнүндө узун сабак-кызык жомок айтып жатыры. Дубалдагы картадан карасаң, Цейлон деген уй желинен тамган тамчы сүттөй болуп, Индостандан чоң океанга үзүлүп түшүп турат. Иңкамал-апайдын сөзүн уксаң бир укмуш: маймылы бакта ойногон, пилдери токой жойлогон; банан деген мөмөсү шактан ийилип, оозго түшүп турат дейт, дүр-дүнүйө жайнаган, жерден кылтайган өсүмдүгү мөмө-чөмө байлаган жер дейт. Дагынкысы дагы бар: жыл маалы кыш түшпөй, жалаң гана жай болуп турат экен, өтүгүм жок эле, тумагым жок эле, жылаңач элем деп санаа тартпайт экенсин. Андай болсо да отун-суу деген кыжаалаттыгың да жок. Талаадан куурай оруп, чоң көтөрүм отунду арчындынып үйгө жеткиче өлүп-талбайт экенсин. Ана, жашоо деп ошону айт! Эки колду чөнтөккө салып, чыйт түкүрүп коюп жүрө берет экенсин. Эриксең күнөстө, зериксең көлөкөлө. Жай артынан жай келип, күнү менен түнү бирдей жыргал. Ысыласаң керели кечке сууга кириң. Суудан жадасаң төө куш кубалап ойно. Цейлондо төө куштар болуш керек, аерде болбогондо каерде болмок. Тартаңдаган бечаралар, төө сыңары макоо жан окшобойбу. Бирок Цейлондо тил билген эстүү куштар да бар. Алиги тоту кушчу. Кармап алып, ырдаганды, күлгөндү, ал аз келсе бийлегенди да үйрөтүп, мына ошондо кызыкка батасың. Тоту куш ошондой куш, ар өнөр келет колунаң. Айтып жүрүшпөйбү, окумал тоту куштар да бар имиш. Айылдан ким бирөө Жамбылдын базарынан тоту куш көрүптүр. Тумшугуна гезит кармасаң, тим эле шатыратып окуйт дейт...

Эмнесин айтасың, ажайып-укмуштун баары Цейлондо. Кардын ток, кайгын жок, жүрө бер көчөнү как жарып. Бирок, плантатор деген байдын көзүнө чалынба. Колунда дайым узун шапалак дейт, цейлондуктарды кулдай жумшап, кулакка чаап иштетет экен. Эзүүчү ит да! Тайманбай барып, чыккыйга бир берсең, көзүнөн от чагылгандай кылып. Шапалагын тартып алып, өзүн сабап иштетсең. Эзүүчүсү болобу, капиталисти болобу, көзүнө карабай, ак эмгеги менен нан таап же десен! Болбосо фашист ошо иштебей кутурган арам тамактардан чыгып отурбайбы... Согуштун болгону да ошолордун кесепети... Карачы, бир айылдан эле канча киши фронтто апат болду. Апасынын көзүнөн аккан жашы онталаа, сүйлөбөйт, атаңардан ажырап калсак кантебиз дейт. Абысын-ажынга айтыптыр: анда мен чидейдөр төрт балам менен көргөн күнүм не болот деп, ыйлаптыр...

Үшүп отурган балдардын ичинен бирөө ыкшып жөтөлсө сөзүн токтото калып, өзү далысын күүшөп коюп, суук класста Инкамал-апай Цейлон жөнүндөгү, көк деңиз, ысык жерлер жөнүндөгү сабагын өтүп жатыры. Кулагы уккан укмуштарга биресе ишене албай Султанмурат отуру. Цейлондо туулбай калганына ичи күйөт. «Ана турмуш, ана жашоо!» - деп санаасы алыста жүрсө, көз кыйыгы менен терезеде. Мугалимди тиктеп отургансып, бирок байкатпай терезеге көз кыйыгын салып, сыртты карап отура берчү. Азыр сыртта кар учкундап, жаап, айнекке тийген кымкары кашектин бурч-бурчуна үйүлүп жатыры. Айнек түнөрүңкү тартып, чет кырындагы жылчыгынан суу сарыгып, сыя төгүлгөн түбүнө тоңуп калган. «Цейлондо терезенин деле кереги жок го, - дейт анда Султанмураттын чабыттаган ою. – Кереги эмне? Атүгүл тамдын кереги эмне? Эки талдын башын ийип, чөп алачык куруп ал да, жашай бер...»

Терезеден үйлөгөн суукка Султанмураттын оң капталы муздагандан муздап баратат. Кашекке тийген шамалдын ышкырыгы кулак түбүнөн ызылдайт. Бирок чыдабаска чара жок, Инкамал-апай аны атайы отургузган. «Балдардын арасында тири карагы сен эмессинби, чыдаарсын», - деген. Суук түшө электе бул орунда Мырзагүл отурчу, аны Султанмураттын ордуна которгон. Аерге мынчалык суук жетпейт. «Мырзагүлдү деле жанымга калтырып койбойбу, терезе жакка мен эле отурбайт белем», - деп Султанмурат ичинде сызып калган. Бир партада жанаша отура беришмек. Эми танаписте жанына жолосо манаттай кызарат. Башкалар менен аралашып ойноп жүргөнү а Султанмурат барса эле кызарып, качып кетет. Артынан кубаламак беле. Анда балдар ого бетер күлбөйбү. Баарынан да береги чунак кыздар саал эле болсо: «Султанмурат+Мырзагүл эки ашык» деп кагаз жазып, партидан партага таратат. Башынан Мырзагүл тартынбай жүргөндө отура беришмек, минтип сөз да чыкмак эмес...

Сыртта кар уюлгуп жаап жатыры. Күн ачыкта карасаң, тоолор даана көрүнүп турар эле. Мектеп айылдан жогору, бийик дөңсөөдө. Айыл этекте. Мектептен карасаң, туш-тарап далай жерлерге чейин алакандын отундай көрүнөт. Тоонун алыскы ак карлуу кыркалары да сүрөттөгүдөй болуп шаңкайып турат. Азыр мобу кар уюлгуган боз мунарыкта береги Улуу-Тоонун карааны араң байкалат.

Бут какшады, кол көк муштум болду. Жон муздап тонуп баратат. Класстын суугу ай! Согуштан мурда класстагы мешке көң жакчу эле. Көмүрдөй ысытчу кой көңү. Эми саман жагып калды, саман да отунбу, дуу этип бат күйөт да, жалп өчөт. Бир көтөрүп келген саман эки жагымга араң жетет, анан топонун бырыксытып-быкшытып түтөтүп отурмай.

Кап десен, Таластын аба ырайы деле тиги ысык жактагыдай болсо кана. Аба ырай жакшы, жашоо-турмуш да башкача болмок. Адыр-адырда пилдер жүрмөк оттоп. Бирин өгүздөй чүлүктөп минип алсаң. Минсе эмнеси бар экен. Султанмурат алды менен минмек. Китептеги сүрөттөй болуп дал көк желкесине, эки калдыркан кулактын түбүнө конуп алып, айылды аралата бастырмак. Эл жарданып: «Карасанар эй, Султанмурат го тиги, Бекбайдын уулучу, пил минип келатат, ой!» - дешип чуулдап ээрчип жүрсө. Ошондо Мырзагүл да көрүп, ичи күймөк ээ. Чала болмок, сулуу деп койсо, тим эле жанына жолотпой ыргыштап калыптыр... Анда Султанмураттын маймылы да болмок. Гезит окуган тоту кушу да болмок. Аларды учкаштыра келмек. Пилдин жонуна бир класс баланы мингизсең да батпайбы. Башкасын билбесе да Султанмурат аны жакшы билет, анткени пилди өз көзү менен көргөн. Кадимки пилди, маймылды, дагы бир түркүн жан-жаныбарларды Султанмурат көрүп келгенин элдин баары билет. Аны өзү да далайларга далай жолу айтып берген. Э, эми андай болмок кайда...

Султанмураттын эси-көөнүнөн чыкпай калган бул окуя согуш чыгар алдында, согуштан мурдагы жайда болгон. Чөп чабык кез эле. Атасы Бекбай жергиликтүү МТСке Жамбылдан жер май ташыйт. Ар бир колхоз унаа бөлүп берүүгө милдеттүү. Ошол үчүн Бекбай да тамашага чалып барктана кетер эле: мен деген көрүнгөн арабакечмин бири эмесмин, мен деген алтынга бергис, күмүшкө көргүс арабакечмин, ойлочу, арабам, кош атым, менин керт башым үчүн колхоз казынадан каржы алып жатыры. Баңкенин акчасын колхоздун чөнтөгүнө оодарып төгүп берип жаткан киши менмин, билсенер. Ошол үчүн колхоздун бугалтери мени көргөн жерде аттан түшө калып салам берет...

Бекбайдын арабасы да атайы жер май ташыганга ылайыкталып жасалган. Тактасы жок, узун катар эки устун, экөөнүн ортосундагы чуңкур жүлгөгө темир бочкеден экөө батат. Эң алдындагы «көчүкбасар» эки кишилик орун бар. Болгон-турганы-ушул. Бекбайдын кошкону тандалма аттар боло турган. Эки ат тең кынык алган, катар желсе жаңылып бут таштабаган аттар. Бири – Чабдар, экинчиси – Чоңтору. Ат жабдыгы келишкен. Моюнчак менен жан кыйышы казыналык. Таңке тартсаң да үзүлбөйт. Алыс жолдо антпесе болобу. Бекбай ар бир иште тыкан, камбыл киши эле. Аттары дайым табында. Чабдар менен Чоңтору жалын көккө серпип, кызый жүрүп бергенде соорuları бирдей чайпалып, жанаша жорткон эки жолборстой көрүнөр эле. Дөңгөлөктөрдүн калдыртын аластан уккан адам: ии, Бекбай Жамбылды карай жөнөдү дээр эле жазбай таанып. Бир күнү барып, эртеси келип калчу. Жүз чакырым жерден келатканы сезилбей Бекбайдын аттары тың кайтар эле. Көргөндөр таң калып: «Бекбайдын арабасы темир жол менен келаткандай жүрөт», - деп шыпшынып

калат. Таңыркаштын да жөнү бар. Жаман ат тарткан арабанын жүрүшү дөңгөлөктөрдүн кыйчылдаганынан билинет. Тушунда өтүп кеткиче кулак-мээни жеп кетет. Бекбайдын аттары качан көрсөң тың. Жооптуу иштердин дайым Бекбайга тапшырылганы да ошондон улам.

Ошентип мурдагы жылы окуу аяктап, жаңыдан каникул башталган, бир күнү атасы айтып калды:

- Шаарга алпарып келейинби, ыя?

Султанмурат кубанганынан дабдаарый түштү. Ананчы! Шаарды көрсөм дегенде эки көзү төрт болуп жүргөнүн атасы кайдан биле койду. Жаша!

- Бирок сен көп дардандаба, - деди атасы мыйыгынан жылмайып, - ини-карындаштарың туюп калса, экөөбүздү карыш жылдырбай коюшат...

Мунусу да туура. Үч жаш кичүү Ажымураттын көктүгүн айтпа, жак дегенин бербейт. Атасы үйдө жүргөндө ээрчигени Ажымурат гана. Бекбайдын андан башка баласы жоктой. Кийинки эки карындашы али жерден боорун көтөрө элек бөбөктөр, бирок алар да ыйлап атып атасына бир асылып калышат эле. Бирок Ажымураттыкы айрыкча, ал атасын мынчалык жакшы көрүп, ач кенедей жабышып аларына коңшулар да таң. Аруукан деген коңшу кемпирден элдин баары сестенип турушчу, мүнөзү катуу, өзү каржайган сөөктүү, чаңырып сүйлөгөн киши эле. Кээде Ажымуратты тарбайган колу менен кулактан аткып, жекирип калчу:

- Ой, какмаар, бала да үшүнтчү беле, мунуң жакшылыктын жышааны эмес! Бир балээ болордо бала үшүнтүп атасына эзилип калчу эле. Тирүү басып жүргөн атасын ойнок бала ушунчалык сагынат деген шумдук, кокуй! Мунуңар бала эмей эле балаа! Деги койдурсанар болбойбу, бул жакшылыктын жышааны эмес, жоругуң жолдо калгыр!

«Өз башына көрүнсүн, какбаш!»-деп, апасы кемпирдин артынан жерге үч түкүрүп, анан атасына ашкере элжиреп кеткен Ажымуратты көк желкеге бир муштап, үйгө кубалап кирип кетер эле. Бирок Аруукан энеге бет келип каяша айтуу жок.

Эми ойлосоң, Аруукан эненин айтканы тегин сөз эмес экен. Ошондой эле болбодубу акыры. Ажымуратка гана боору ооруйт. Ал азыр эс тартып калды, үчүнчү класста окуйт, айрыкча апасынын көзүнчө аяптоор токтоо, бирок акыйып жол карап атасын сагынып жүрөт. Уктаар алдында да келме келтиргенден бетер «Жаттым тынч, жаздыгым – кенч, дилим ак, тилегеним атам эртең келсе экен», - деп шыбырап жатат. Күндө ошол. Апасы үйрөткөн келмени ал ушунтип өзгөртүп алган. Уктап ойгонсо эле баары өзгөрүп калчудай ойлойт.

Иши кылып тилегине жетсе болду, атасы согуштан аман келсе Ажымураттыкы эле болсун, ушу баласын эле колунан түшүрбөй, мойнуна мингизип жүрсүн. Деги келсе болду. Атасын аман-эсен көрсө, Султанмурат ошол бактысына ыраазы.

Султанмураттын тилегени – баягы жылы атасы Чүй каналынан кайткан окуя үйүндө дагы бир жолу болсо дейт. Чоң каналдын курулушуна атасы

мурдагы жылы жайынды арабакеч болуп кеткен. Ошо барган бойдон жайды жайлата, күздү күздөй топурак ташып, жакшы иштегенине стахановчу болуптур.

Үйгө кеч курун келди. Үйдө отурушат эле, көчөдөн дөңгөлөктөр калдырттап, аттардын бышкырганы угулду. «Ата!» - деп чур этишип, сыртка атып чыгышты. Караса, атасы, арыктап, күнгө биротоло капкара болуп тотуккан, куду ынды каранын өзү. Үстүндөгү кийими да мусапырдан бетер самтыраптыр деп, кийин апасы айтып жүрдү. Өтүгү гана жаңы кырым өтүк экен. Биринчи жетип мойнуна асылган Ажымурат болду. Ошо бойдон жабышып түшпөй койдү. А өзү ыйлап жүрөт:

- Ата... атаке... ата... атаке... - дегенден башка сөз айта албай шолоктоп ыйлап жүрөт.

Атасы аны бооруна бекем кысып, өзү да жашып алыптыр. Ангыча коңшулар жетип келишти. Ата менен баланын учурашканын карап алып, алар жашыды. Апасы болсо жетине албай делбиреп, алдына бир чыгып, артына бир чыгып, Ажымуратты атасынан бөлө албай күйкөлөктөйт:

- Коё бер эми атаңды! Болду. Жалгыз сен эмессиң го. Башкалар да учурашсын. Олда эси жогум ай. Карачы, атаң менен учурашайын деп эл келди...

Ажымурат атасынан ажыраар ою жок...

Ушуларды эстеп жүрүп, Султанмурат жүрөгүнөн бирдеме козголуп, ачуу ысык тоголок тамагына келип тыгылганын сезди. Каңырыгы түтөдү. Оозунун ичи туз даамдана түштү. Эч качан ыйлабайм деп, эрдемсинип жүрбөдү беле. Аны ойлоп, тиштене баш чулгуп алды.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Эпиграф деген эмне? Бул чыгарма эмне үчүн эпиграф менен башталган?
2. Иңкамал апай сабакты кандай өтөт экен? Муну эмнеден улам билсе болот?
3. Султанмураттын сабакта башка нерсе жөнүндө ойлонуп олтурушуна көз карашын.
4. Мырзагүлгө Султанмураттын ою кандай экен? Муну кантип билүүгө болот?
5. Султанмураттын атасы Бекбай кандай киши экен? Чыгармадан мисал келтирип айтып бер.
6. Аруукан ким? Аны Султанмураттын апасы эмне үчүн жаман көрөт?
7. Атасын Ажымураттай жакшы көрүү мүмкүнбү же бул жөн эле жазуучунун ойдон чыгарганыбы? Өзүңдүн пикириңди билдир.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Жер соорусу – чиройли ер

Кошчу – дөңкөн

Үмүт – умид

Маймыл – маймун

Төө куш – туякуш

Тоту куш – тўтикуш

Жамбыл – жой номи

Шапалак – үрилган қамчи

Дөңсөө – тепалик

Унаа – от-улов

Жер май – нефть

Камбыл – абжир

Дөңгөлөк – филдирак

Карындаш – қариндош

Кенч – хазина

Келме – ибодат, калима

Таттуу уйкуга көзү илинип бараткан Султанмуратка ата-эненин сөзү жагымдуу угулду, эртең таң эрте атасы экөө алыс сапар жол тартарын ойлоо таттуу болду.

Уктап баратып ал дагы бир жыргал сезимге каалгып учуп жөнөдү. Кантип учушту кайдан билиптир. Адам баласы басат, сууда сүзөт, керек болсо жүгүрө алат. Султанмурат болсо учуп баратты. Куштай болуп канат каккылабады. Кулачын жайып салып, салааларын гана кыбыратып, каалгып баратты. Бу жаркын нурга бөлөнгөн ээндикте ал өзү кайдан учуп келатканын, кайда учуп баратканын билбеди... Бул учуу жан-дилинин учушу эле, эр жетүүнүн учушу эле.

Атасы ийинден акырын булкуп, кулагына шыбыраганда ал селт ойгонду.

- Тур, Султан, кеттик.

Кайраттуу мурут кытыгылап кулагына тийгенде Султанмурат төшөктөн ыргып тургучакты көз ирмемде атасына ичи элжиреп, кандайдыр таттуу сезим көңүлүн сылап өттү. Ушул кайраттуу муруттун кулагына тийгенин, «Тур, Султан, кеттик» деген шыбырын кийин эстеп, канырыгы түтөй сагынып, эт-жүрөгү сыздап жүрөр катаал күндөр келерин Султанмурат ал учурда билбеди.

Алдагачан турган апасы жаңы жуулган көйнөк, былтыр атасы Чүй каналынан апкелген начальник кийичү чоң шапке, ошондон бери катып жүргөн батинке кийгизди.

- Бутуңу кыспайт бекен?

- Жок, кыспайт, - деди Султанмурат саал кысып турганын жашырып, бир аз басканда калып алып кетер деп ойлоду.

Апасына кош айтышып, атасы экөө жер май ташыган арабаны калдырттата көчөдөн чыккан соң, айыл этегиндеги чоң суудан өтүп баратып, Султанмураттын жүрөгү дүкүлдөдү, аттардын бутунан чачыраган сууга ичиркенип алды да, эми түшүндө эмес, өңүндө чындап шаарга жөнөгөнүнө көзү жетип, көңүлү толкуду.

Жайдын таңы кулан ээк салып, ак мунарык шоола асманга жайылып келатты. Күн чыгары алыс, тиги ак мөңгүлүү тоолордун нары терең далдасында күнчүлүк жолуна даярданып, жүзүн чайып жаткансыйт. Аздан соң Ала-Тоонун желкесинен жарк этип чыга келер. Азырынча айлана мемиреп тынч, аба салкын, алдыда чубалып ак даңгыр жол жатат. Атасы экөө айылдан араба айдап чыгып баратканын балдар көрбөй калганына ичи күйөт. Арабанын калдыртына ойгонгон иттер гана уйкусуруо күңкүл үрүп кала берди...

Жол Улуу Тоодон энкейиштеп, те төмөндө күүгүм көктүн шаңында жондонгон Кара Тоону көздөй кашкайып чубалып жатат. Ошол адыр тоонун нары жагында Жамбыл шаары бар. Жол ошол шаарга алып барат. Түнү бою отто турган кош ат көкүлдөрүн серпип коюп, божу сезбегендей анда-санда бышкырып, көнүмүш калыбында желе-жорто жүрдү. Экөөнө тең бул жол-нечен ирет каттаган тааныш жол. Божуну бош таштаган ээси да өз ордунда, анын жанында отурган бала деле өз киши өңдөнөт, эчтемеге алагды кылган жери жок...

Ошентип, дүйнөдөгү көп арабанын бири болгон бу дагы калыбынча калдырттап жүрүп баратты. Ангыча оң капталдан, тээ алыскы эки чокунун ортосунан күндүн мурду көрүндү. Жылымта жарык нур абаны толкутуп келип, аттардын жаңы нымшыган сооруларын жаба берди: Чабдар эми торгойдун жумурткасындай буурул тартып, Чоңтору болсо жээрде чалыш болуп көрүндү. Жылымта жаркын нур атасынын субагай жаагына сүртүлдү, жүлжүйө тиктеген көзүнүн кычыктарындагы желе бырыштарды тереңирээк чийгендей баса көрсөттү. Божу кармаган тарамыштуу туурук колдору да кажырдуурак боло түшкөнсүдү; жылымта жарык нур аттардын туяк алдына, жолго төгүлдү, дүпүлдөгөн туяктар жарык нур агымында чабак уруп бараткансыды. Жылымта жарык нур көздөргө чагылды, бешенеден дене-бойго тарайды. Жылымта жарык нур жер бетине жан киргизип келатты.

Кашка жолдо аткан таң менен чыккан күнгө көңүлү толкуп, жүрөгү өрөпкүп, Султанмурат кеңирсип баратты.

- Кандай, ойгондуңбу, - деди тамашалап.

- Уктаган жокмун, - деди уулу.

- Анда ме карма. - Атасы божуну берди.

Мага деле айдатса деп эңсеп келаткан Султанмурат атасына эреркей жылмайды. Өзү озунуп сураса да болмок, бирок бу деген жөн-жай оюн эмес, чоң жолдогу алыс сапар, ошол үчүн атасы ылайык тапканда берер деп үмүттөнгөн. Божу чоочун колго өткөнүн аттар да туйду, бийлик начарлай түшкөнүнө нааразыланып, каяша кылчудай кулактарын жапырып, баштарын чулгуй бири-бирине сүйкөнүп алышты. Бирок Султанмурат божуну катуу силкип, ким экенин сездире:

- Чү, жаныбарым! – деп кайраттуу үн салды.

Эгер ырыс-таалай деген адам үчүн өткөн чагында да, келечегинде да болбой, учурунда гана болчу болсо, ушул күнү, ушул жолдо Султанмураттын кучагы ырыс-таалайга толуп баратты. Атасынын жанында өзүн да мартабалуу эр-азамат көрдү. Көтөрүнкү көңүлү жолду катар бөксөрбөстөн бажу берди. Арабанын калдырты, балким, башка бирөөнүн кулагынын журун алып, кыжырын келтирер беле, бирок Султанмурат жыргалдын бешигинде жаткандай термелди. Арабанын артында уюлгуп калып жаткан чаң, чимирилген дөңгөлөктөр бир ыргакка салгандай дүпө-дүп жер сабаган туяктар, жер менен кара май жыттанган жан кайыш, ат сооруларынан артыла келип, колунда оролуу божу; төбөдө бийик көктө каалгыган ак булуттар: али куурай элек, сүткө толуп турган эки тараптагы кызыл-тазыл, көк-жашыл калың чөп; суусу жол бетине жайылып, араба өткөндө дүңкүлдөтө секирткен арыктар; кээ-кээде бет алды оро-пара жолуккан арабалар, салт атчандар; арабаны калбай коштоп, аркы-терки учкан, кээде аттардын тумшук астынан кайкыган чабалакейлер – ушунун баары Султанмуратка жыргал менен кооздуктун дүйнөсү болду. Бирок ал мунун баарын териштирип ойлободу, анткени жыргал үстүндө адам ойлонбойт. Дүйнө ушундай болуп курулган экен, башкача болушу мүмкүн эмес деп гана туюк сизди бала. Атасы да

бардык аталардын мыктысы, башкача болушу мүмкүн эмес деп туйду баланын жүрөгү.

Түш ообой шаардын чет-жакасындагы бак-дарак көрүндү. Жолдогу жүргүнчүлөр да көбөйө баштады. Атасы божуну өз колуна алды. Анысы да туура болду, Султанмураттын көңүлү шаардын ызы-чуулуу кызыгына оогон эле. Аркы-терки жүргөн калың эл, катар турган калың там, жыты да бөтөнчө, кызыл-тазыл өң-түспөлү да бөтөнчө чоң шаар агыны катуу дайра мисал Султанмуратты чабындыдай калкытып, толкундан толкунга серпип алып жөнөдү.

Жамбылдын Атчабар деген чоң базарына көчмө ажайыпкана орноп калган экен, өзү теңдүүлөрдөн эч ким көрбөгөн укмуштарды Султанмурат мына ушерден көрдү. Жолу болгондо да ушунчалык болорбу; өмүрүндө шаарга бир келсе, адам түгөл көрбөгөн түркүн жан-жаныбарлары менен ажайыпкана турса, ал аз келгенсип, тегерегине айлангөчөк-селкинчек, кыйшык күзгү, дагы бир шумдуктарын орнотуп койсо, - мындан ашкан да бак-таалай болорбу...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Султанмураттар шаарга качан жөнөштү?
2. «Эгер ырыс-таалай деген адам үчүн өткөн чагында да, келечегинде да болбой, учурунда гана болчу болсо, ушул күнү, ушул жолдо Султанмураттын кучагы ырыс-таалайга толуп баратты?» – деген сүйлөмгө ой жүгүрткүлө. Ырыс-таалай деген эмне? Өзүңүрдүн ушундай кубанычка толо күнүңүрдү эстегиле, көз алдыңарга келтиргиле, сүйлөп жана жазып бергиле.
3. Султанмурат шаардан эмнелерди көрүптүр?
4. Силер ажайыпкананы көрдүңөр беле, качан, кантип, ким менен? Сүйлөп бергиле.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Сапар – сафар

Кулач – кулоч

Салаа – бармоқлар

Эр жетүү - етилган, балаоатга етган

Катаал күндөр – жиддий, шиддатли кунлар

Шоола – шувла

Адыр – адир

Божу – жилвоқ

Эңсөө – истақ

Мартабалуу – қадр-қимматли, обрўли

Бирок кийинки күндөрү апайдын ою бир жерде эмес...

Ошол үчүн болуу керек, азыр да завуч коштогон башкарма Тыналиев класска кирип келгенде, Иңкамал-апай үрөйү учуп, доскага кетенчиктей берди. Ошондо да кайратын жоготпой:

- Тургула, балдар. Султанмурат, ордуңа бар, - деди. Мештин оозун жаап, Султанмурат партасына барды. Киргендер саламдашты.
 - Саламатсыздарбы! – деди класс.
 - Бирдеме болдубу? – деди Иңкамал-апай үнү буулуп.
 - Жаман кабарыбыз жок, Иңкамал-апай, - деп башкарма көңүл тынчытты.
- Мен жумуштап келдим. Балдар менен сүйлөшөр сөзүм бар. Сабагыңыздан

алагды кылганымы кечирип коюңуз, уруксат алдым, - деп завучка башын жаңсады.

- Маанилүү сөзү бар экен, - деди завуч. – Отургула, балдар.

Класс отурду.

Бу башкарма согуштан кече күзүндө гана келгени менен элге бат алынды, чоң-кичине менен тааныш болуп кетти. Демек азыр таанышканы келбегендир. Таанышкыдай эмне, жетинчи класстын окуучулары айыл ичинде көзгө урунттуу журт, башкарма байкабай калмак беле. Бу балдардын ар кимиси менен сүйлөшсө болмок. Азыр сүйлөшөр сөзүм бар деп, өзү сабакка кирип келгенин түшүнүү кыйын болуп турду. Жай мезгили болсо да бир жөн эле, а кезде балдар бүт колхоздо иштейт, азыр кыштын кыраан чилдесинде эмне сөзү бар болду экен?

- Келген жөнүм мындай, - деп баштады Тыналиев кадала тиктеген балдарды кыдырата карап, кыйраңын сездирбешке боюн түз кармап. – Мектебинер суук экен, бирок самандан башка берер менде отун жок. Саман деген саман да, дүрт эте күйүп, кайра жалп өчүп жаткандыр. Көндү болсо тоодогу кыштоолордон оболу төөгө артып түшүп, анан арабага жүктөп келчү элек, өткөн күздө ага кол жетпеди. Жарамдуулардын баары согушта. Жамбылдагы алып-сатарлардан алган эки тонна көмүр, аны дүкөнгө деп бекитип отурам. Ошол кызыл кулактардан темир да сатып алгам дүкөндүн жумушуна. Кызыл кулактардын эсебин кезеги келгенде көрөрбүз, азырынча айла жок, абал оор, согушта да абал оор. Былтыр эки жүз гектар жерге күздүктү кем айдап калдык. Бу да болсо согуштун кесепети. Бирок бардык кемчилигибизди согушка шылтап коюп, жыл сайын кемий берсек, бизди ээрчип башка колхоздор да кемигенден кемисе, анда душманды кантип жеңебиз. Мындай күчтүү жоону жеңиш үчүн наныбыз да, огубуз да мол болуш керек. Мына менин келгеним да ушул түйшүк менен. Кээ бириңер азырынча мектепти коё тургула деп айткым бар. Эртең эле жаз кирип келет, биздин болсо али кошко салар аттарыбыз даяр эмес, ат эмей эле сүлдөрү калган бир жаныбарлар жүрөт. Ат жабыгы деген жок, соко, сеялкаларыбыз ремонттолбостон кар алдында жатат... Буга эмне үчүн жан күйөт дебейсиңерби. Алиги күздүктөн айдалбай калган эки жүз гектар кемчилигибизди жаздык менен жабыш керек. Согушта алган буйруктай кынк этпестен аткараар иш. Демек өз күчүбүз менен пландан ашык эки жүз гектар жаздык айдашыбыз керек. Эки жүз гектар! Билдиңерби? Буга күчтү кайдан алмакпыз, кимге таямакпыз? Мына ошол үчүн акылдашып отуруп, жаз жарышына даярдалып жаткан аракеттен тышкары дагы бир бригада кошчу даярдайлы деген бүтүмгө келдик. Айдоо алыс, Аксайда. Аялдар бара албайт. Башка жарамдуу эл жок. Эмне кылмакпыз? Ойлоп-ойлоп отуруп. Акыры окуучу балдар, силерден жардам сурайлы дедик...

Мына ушинтип сүйлөдү Тыналиев башкарма. Аскердан кие келген боз шинели үстүнөн түшпөгөн, көк тумагы башында, асынма сумкасы капталында, өзү жаш болсо да караганы катаал, кабагы түнт, кабыргасы кем

капталына кыйраңдай баскан, бет отунун сөөгү чыгып, арыктап калган башкарма ушинтип сүйлөдү...

Артындагы тактада географиялык карта илинүү. Алиги жер үстүндөгү бейиш жайлар Цейлон, Ява, Суматра, Австралиялар тартылган картанын түбүнө туруп алып, мына ушинтип сүйлөдү Тыналиев башкарма.

Мешине саман жагылган, күлү жерге бырыксып, бирок табы балдарды жылыта албаган класста туруп, мына ушинтип сүйлөдү Тыналиев башкарма. Тетиги алыскы Аксайга барып кош айдап, жүздөгөн гектир дың бузуш керек деп сүйлөп жатканда оозунан көк буу чыгып турду...

Мына ушинтип сүйлөдү Тыналиев башкарма...

Сыртта күн ого бетер борошолоп, кар уюлгуп, айнектин жылчыгынан шамал үйлөп турат. Сыртта көрпөчөсү кар болуп, жал-куйругу сапырылып, башын шамалдан ката албай тыбырчылаган башкарманын атын Султанмурат терезеден карап отурду. Ат байкуш да үшүп турду...

Цейлонду эмне кыласың быяк минтип атканда...

- Мен жыргап кеткенимен силерди окууңардан ажыратып жаткан жокмун, - деп сүйлөдү Тыналиев. - Башка арга жок. Кичине эмессинер, туура түшүнгүлө. Согуш бүтөр замат, же андан деле мурун мектебинерге өзүм кайра апкелип, окууңарды уланткыла дейм. Ага чейин силердин мойнуңарга тагылган милдет ушул...

Андан кийин завуч сүйлөдү. Завучтан соң, Тыналиев дагы сүйлөдү. Мен барам, мен, деп балдар туш-тараптан кол көтөрө баштаганда Тыналиев сөзүн дааналады:

- Окуучулардын баары эле мен айткан ишке жарай берет деп ойлосоңор жаңыласыңар. Жаман окуган бала жаман иштейт. Экинчиден, жакшы окуган бала кийин батырак жетишип кетүүсү да жеңил болот. Кана, Султанмурат, класстагы балдардын ирдүүсү сен окшойсун...

Балдар чуулдап калды...

- Баарыбыздан Анатай улуу. Жакында он алтыга чыгат.

- Мен жашын сурап аткан жокмун, жарамдуулугун, бой-келбетин айтам. Мына, сен, Султанмурат, - деп башкарма кайрадан ага кайрылды, - былтыр огородунду айдап жүрдүң беле?

- Ооба, - деп Султанмурат ордуна турду. - Арал көчөнүн огороддорун да айдап бергем.

- Төрт аттуу, эки тиштүү кош беле?

- Ообо, эки тиш, төрт аттуу болчу. Бирок мен убактыңа эле жардам бергем. Сартбайдын кошу болчу. Аны согушка алып кеткенде Чекиш аксакал мени айда деген.

- Билем. Ошол үчүн сенден баштап отурам, - деди башкарма.

Балдардын баары Султанмуратка кылчая карады. Мырзагүл да карап калганын көрдү Султанмурат. Кыздын караганы бөтөнчө эле. Караарын карап, кайра өзү кызарып отурду. Уят кылба дегенсип карады. Султанмурат коомайланып, жүрөгү дүкүлдөп чыкты.

- Мен да кош айдагам! – деп ордуна кыйкырды Анатай.

- Мен дагы, - деди Эркинбек.

Дагы башка балдар обдулуп үн катышты.

- Тынчтангыла, - деди Тыналиев. – Бир баштан киреличи, балдар. Бул иш оюн эмес. Кана, окуудан баштайлы. Султанмурат сенин окууң кандай?

- Алынча, - деди Султанмурат.

- Алынчаң кандай?

- Анча жаман эмес дейм.

- Бирок анча да жакшы эмес дебейсиңби, - деп кошумчалады баятан бери унчукпай турган Иңкамал-апай.

- Дайыма айтам го, тырышсаң алдаганча мыкты окуур элең. Жөндөмү, түшүнүгү мыкты. Бирок көзү китепте болсо, ою талаада.

- Ушундай де, башкарма ойлонуп калды. – Мен сени балдардын алды деп жүрсө... Болуптур. Атаң согушта. Демек атандын күлазыгын өзүң даярдайсың. Анатай, сенин ахыбалың кандай?

- Ошондой эле, - деди Анатай ордуна күүшөлө туруп.

- Демек бириңерден бириңер узабапсынар да. – Тыналиев күрсүнүп койду, токтоло калып, улантты: - Окуунун баркын мектепке кайра келгенде билесинер. Өз башыман өткөн. Саал болсо, окубайм иштеп кетем дечү элек. Бирок ойлоп көргүлөчү, жалаң ишке туулуппу адам? Кандай дейсиң, Анатай?

Анатай жооп берчүдөй бирдемелердин башын чалып келип, акыры мойнуна алды:

- Билбейм.

- Мен дагы билбейм, - деди Тыналиев. – Эгер согуш болбогондо мен дагы окуйт элем.

Класс күлүп калды. Чопчоң эле киши, дагы колхоздун башкармасы, окуйт элем дейт, балдар ушуга күлүштү. Өздөрү окуудан жадап жүргөндөй күлүштү.

- Эмне күлөсүңөр? – деди Тыналиев күлүмсүрөп. – Чын айтсам. Дагы көп-көп окуйт элем. Аны силер кийинчерээк түшүнөсүңөр.

Сөз чаргыттап кеткенден улам балдардын бирөө башка суроо катты:

- Агай, сиз самолеттон секирдiniz беле?

Тыналиев башын ийкеди.

Бала дагы сурады:

- Ой-эй! Корккон жоксузбу? Мен бир жолу тамеки сарайдын үстүнөн үймө чөпкө калтырап атып араң секиргем.

- Секиргенбиз, балдар. Албетте парашют менен, - деп түшүндүрдү Тыналиев. – Парашют ачылганда боз үйдөй болуп калат, желбоосунан кармап алып, каалгып түшө бересиң...

- Билебиз, билебиз, - деп класс гүлдөдү.

- Биз десант элек, Парашют менен секирчүбүз.

- Десант деген эмне? – деди бир бала.

- Десант эмне дейсинерби? Өзгөчө маанилүү тапшырманы аткара турган ыкчам, тайманбас отряд болот, аны же душмандын тылына таштайт, же дагы ушундай бир оор ишке жумшайт, ошону десант дейт. Түшүндүрөбү?

Класс унчукпады.

- Десантта он чакты эле аскер, же миндеген аскер да болот, - деп Тыналиев кайра түшүндүрдү. – Десант душмандын тылына түшүп, өз алдынчы согуш жүргүзөт. Кеп ушунда. Түшүнбөсөнөр анда жайынча дагы бир келип айтып берем. Азыр ишибизди унутпайлы. Анатай отур, эмне турасың? Сенин атаң да фронтто жүрөт.

- Менин атам да?

- Менин да!

- Менин атам!

- Менин атам да!

Тыналиев колун көтөрдү:

- Баарын билем, балдар. Керели кечке колхоздун иши менен алек болуп жүрүп, башканы билбейт деп ойлобогула. Ким согушуп жүрөт, ким госпиталда жатат, баарын билем. Силердин ар киминерди билем. Ошол үчүн маңдайыңарга келип турам. Демек, Анатай сен дагы атаңа гүлазыкты өз колун менен даярдаш үчүн окууну таштай турасың. Бир жыл болобу, эки жылбы, аны көрөбүз.

- Мен дагы! Мен! Мен да! – деп бир тобу орундарынан ыргып тура баштады.

Мындай учурда ар кимиси өзүнө эр көрүнөт эмеспи. Окубайсың, ат минип кош айдайсың деп жатса, андан артык жыргал барбы?

- Жок, отургула! – деп Тыналиев балдарды араң тынчытты. – Чуручуу менен иш бүтпөйт. Мурда кош айдап көргөндөр гана барат. Мына, Эркинбек, сен кош айдагансың ээ? Сенин атаң Москванын алдында курман болду. Билем. Көп-көп аталар менен агалар окко учту. Эркинбек, сен да бизге кошуласың. Жардамдаш. Окуу ордуна кошко чегилет деген ушул. Айла жок. Апаңа мен өзүм айтып түшүндүрүп коём...

Андан соң башкарма дагы Эргеш менен Кубаткулду тандап алды да, эртен эртен менен ат сарайга нааратка келесинер деп, жөнөп кетти.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Тыналиев ким экен? Ал эмне үчүн келиптир?
2. Тыналиев башкарма Султанмуратка эмне үчүн, эмне деп кайрылды?
3. Кимдер башкарманын өтүнүчүн колдоп чыгышты?
4. Сенин оюнча окуу маанилүү беле, же кош айдообу? Далилдүү сүйлөп бер.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Үрөй – қиёфа

Кабар – хабар

Алагды – паршонлик

Кеңсе – кабинет, хона

Көп – тезак, гүнг

Кызыл кулак – олибсотар

Меш – меш

Бой-келбет – бүй-багт, савлат

Жөндөм – қобилият

Барк – обрў

Тыл – орқа томон

Ат сарай – отхона

Тыналиев башкарманын ойлогон иши кече Султанмурат элестеткенден алдаганча кыйын экен. А дегенде эле Чекиш деген чокчо сакал сары чал төртөөнө бирден нокто карматты. Анан башкарма баш болуп, баары эски ат сарайдын короосуна киришти. Кар баскан чоң короодо акырлардын түбүндөгү кашекти искегилеп, сүлдөрү калган аттар жүрөт. Аттар жайкысын семирип, кышкысын этинен түшөрү баштан белгилүү, бирок мобулардын кайрымакка илинер эти жок, аркайган сөөгүнө жабышып териси калыптыр. Жайы менен жан терин чыгара иштетип алып, кышында чоң короодогу сүрмө топка коё беришкен тура. Чөп салган, көз салган эч ким болбогондой. Жем-чөп тартыш экени белгилүү го, болгонун жазгы кош айдоого сактап отурушат, бирок аттар мындай абалга жетет деп ким ойлоптур.

Балдар оозун ачып туруп калышты.

- Эмне алаясыңар! – деп чаңкылдады Чекиш чал. – Силерге буерде Манастын тулпарын таптап туру дедиңер беле? Четинен кармап ала бергиле, тандаганыңар ошо болот. Жыйырма күн эле жакшы баксаңар ушул көтөрүм аттардын ар бири оюн салып чыга келет. Айтты-айтпады дээрсинер! Чыдаганга чыккан аттар булар, караган көз, баккан кол болсо, көрөт эленер!

- Кармагыла балдар! Керектүү жем-чөбүн бүт беребиз. Кана, ар ким төрттөн ат алгыла! Жактыргылачы кана, көрөйүн, - деди башкарма.

Мына ошондо жаман чобурлардын арасынан Султанмурат атасынын аттарын көрө койду: уча сөөгү уркуюп, кыйрандап капталынан басып, Чабдар менен Чоңтору жүрөт. Оболу Султанмурат буурул түсү сарала жамбаш болуп өзгөрө түшкөн Чабдарды тааныды, анан Чоңторуну көрдү. Жүнү түксүйүп, буттары тартайып, моюндары ничкерип, калдайган баштары калган эски тааныш эки атты көргөндө, Султанмураттын каңырыгы түтөп кетти. Кубанып да, коркуп да турду. Атасы менен шаарга барганы эсине кылт этти. Атасынын колунда бул эки ат кандай эле. Эми карачы. Даңгыр жолдо жолборс жортушка салып, экөө кандай жүрчү эле, эми карачы.

- Карагылачы, атамын аттары го! – деп кыйкырып жиберди Султанмурат башкарма менен бригадирге кылчайып. – Тигине, Чабдар, Чоңтору! Атамын аттары!

- Туура айтасың! Бекбайдын аттары болчу! – деди Чекиш чал.

- Андай болсо атаңын аттарын өзүң ал! – деди башкарма.

Атасынын аттарына кошуп, Султанмурат дагы эки ат алды: бири чалкуйрук, бири карагер. Кошко кошор төрт ат болду. Башка балдар да төрттөн ат тандап алышты.

1943-жылдын кышында окуудан чыгарып алган балдардын жумушу мына ушундан башталды...

Тыналиевдин эсеби боюнча февралдын аягында жакадагы кар кетери менен кош Аксайдын этегинде болуш керек. Илгери бир кездерде Аксайга кошчулар эгин эккен экен. Андан бери айдалбаптыр. Жердин алыстыгынан, аерде жашаган элдин жоктугунанбы, же кайракы буудайдан көңүлү калганбы, айтоор Аксайдын этегиндеги адырмактуу жайык дың бойдон ээн жатат. Чекиш

чал айтат, баса атасы да бир жолу айткан, Аксайга эгин эккен дыйкан же мусапыр болуп тентип кетет, же түшүм жыйноого кол кабыш сурап, эл чакырат деген. Биринчи милдет, жерин айдап, үрөндү сээп коюш. Экинчисин көктү тиктеп, жамгыр күтүп жата бермей деген Чекиш чал.

«Дыйкан жерге терин себет да, түшүмүн көктөн тиктейт» - дейт Тыналиев. Ошол тилек менен ал эртелеп кошту даярдап жүрөт, жаан-чачын мол болсо, Аксайдын буудайы ыңкып калар деп тилеп жүрөт...

Күндөр өтө берди. Аптанын аягында аттар кичине тыңыгансып калды, жүнү жатып, тың басып, оңоло баштады. Чыкыроон басаңдап, күндүн көзү көрүнө калса, мал-жан чубактай турган болду. Андай күндөрү аттарды сыртка, күнөстөгү акырларга алып чыгышат. Дене-боюна жылуулук тараган аттар жем-чөпкө балбан болуп, тез эттенет. Беш кошко деген жыйырма ат күнөстө тизилип, күртүлдөтө акырдан баш көтөрбөйт. Беш бала, жыйырма ат – Аксайдын десанты деп, Тыналиев ушуну айткан. Башкарма таң эрте келип бир кыдырып көрөт, ал учурда балдар да аттарынын жанында какыйып турат. Башкарманын алиги сөзүнөн кийин бригадир, арабакеч, атчылары баардыгы «десант, десантчылар, Аксайдын аттары, Аксайдын чөп-жеми, Аксайдын сокосу» дей турган болушту. Ат сарайдын жанынан өтүп бараткан салт адам да десанттын ал-жайы кандай экен деп, бир башбагып кетет. Аксайдын десанты деген сөз бүт айыл элинин оозунда. Башкарма десанттын командирлигине Бекбайдын уулу Султанмуратты дайындаптыр деп сөз кылып жүрүштү. Командирлик оңой эле колго тие койгон эмес. Анатай экөө бир серпишип өтүшкөн.

- Эмне үчүн Султанмурат болот? Биз каалабасакчы? – деген Анатай ошол эле замат.

Султанмураттын жини келе түшкөн.

- Командирликти талашкан жокмун. Жете албай турсаң болуп ал! – деген ал.

Анда Эркинбек менен Кубаткул бир жактан жаалап кеткен:

- Эмне, ичин күйүп атабы, Анатай?

- Сен эмнеден куру калдың? Айтылдыбы, болду, Султанмурат командир!

Анда Эргеш Анатайга болушкан:

- Анатайдын эмнеси кем экен? Бою гана кичирээк болбосо, баарыбыздан күчтүү... Мектепке старостаны деле шайлап алчу эмес белек, келгиле командирди да шайлайлы... Болбосо дайыма эле Султанмурат, бирдеме болсо эле Султанмурат!

Тыналиев унчукпай угуп турду да, күрсүнүп алып, башын чайкады, анан кебетеси катаалданып:

- Токтоткула чуунарды! – деп буйруду. – Бери келгиле. Катар тургула! Десант дегенден кийин десант болосуңар. Менин сөзүмү уккула! Эсинерде болсун, командир шайланбайт, командирди андан жогору турган командир дайындайт.

- А жогорку командирди ким дайындайт! – деп сөзгө аралашты Эргеш.

- Андан да жогору турган командир.

Унчукпай калышты.

- Эмесе, балдар, азыр согуш учуру. Демек биз дагы согуш тартиби менен жашайбыз, - деп сүйлөдү башкарма. - Мен силер үчүн керт башым менен жооп берем. Экөөңөрдүн атанар согушта курман болду, үчөөңөрдүн атанар согушуп жүрөт. Өлгөндөрдүн да, тирүүлөрдүн да алдында мен силер үчүн жооп берем. Силерге ишенген үчүн жоопкерчиликти мойнума алып отурам. Алыскы Аксайга жөнөйсүңөр. Өзгөчө тапшырмага жөнөгөн парашютчу десант сыяктуу силер да нечен күн, нечен түн ээн жерде жалгыз болосунар. Азыртан ыркырашып ынтымакка келбей турсаңар аякка барганда кантип жашап, кантип иштейсиңер?

Ат сарайда катар тизилген балдардын алдында Тыналиев ушинтип айтты. Балдардын алдында кечеги парашютчу аскер ошол эле аскердик боз шинелчен, көк тумакчан, асынган сумкасы бар, өзү жаш туруп, жаак эттери шылынып арыктаган, жарадарлыктын айынан бир ныптасына кыйраңдаган, катаал жүздүү, өткүр көздүү башкарма ушинтип сүйлөп турду.

Бекбайдын уулу Султанмурат командир болуп дайындалган Аксай десантынын алдында Тыналиев башкарма ушинтип сүйлөдү.

- Баарына сен жооп бересиң, - деди ал Султанмуратка. - Кишилерге да, унаага да, согого да, шайманга да сен жооп бересиң. Аксайдагы айдоого сен жооп бересиң. Жооп бериш деген тапшырманы аткарыш деген сөз. Тапшырма аткарылмайынча эч киминердин сөзүңөрдү укпаймын да, кабылдабайм.

Үркөрдөй Аксай десантынын алдында Тыналиев башкарма ал күнү ушинтип сүйлөдү.

Кошчу балдар башкарманын жүзүнө тик карап, сыймыктана кулак төшөп, ар буйругун аткарууга даяр турушту. Балдарга азыр алдында башкарма эмес, зоот кийген, каарынан жер жарылган, кадимки көк жал Манас өзү тургандай көрүндү. Өздөрү болсо Манастын чоролору сыяктанды. Бир колдо калкан, бир колго кылыч кармап тургандай сезишти. Манас өзү жардыгын айткан бу баатыр-чоролор ким эле?

Баш баатыр чоро - Султанмурат. Бекбайдын уулу, он бештеги Султанмурат кошчуларга кол башчы болуп дайындалды. Аталардын мыктысы Бекбай атасы алыскы чоң казатта жүрөт. Жоого минсе жарайт деген Чабдарын уулуна таштап кеткен. Султанмураттын Ажымурат деген иниси бар. Кээде тентектигине кыжыры келсе да жакшы көрөт. Султанмураттын дагы купуя сүйгөн сулуусу Мырзагүл бийкеч бар. Мырзагүлдүн күлкүсү кашкайып аткан таңдай. Шыңга бойлуу, кымча бел, бото көз, айдай сулуу бийкеч...

Экинчи чоро Анатай баатыр болду. Жашы он алтыга караган, бул бешөөнүн улуусу. Ителгидей мыжыгыр, теңтушуна алдырбаган баатыр. Жоого минер Октору деген аты да келишти. Анатайдын атасы да согушта, чоң казатта. Анатай да алиги ай жүздүү Мырзагүл бийкечти купуя сүйөт, бир өпкөнгө зар болуп жүрөт...

Үчүнчү чоро атка женил, тайга чак Эркинбек баатыр болду. Үйүндөгү балдардын улуусу. Досун жолго таштабас, бирөөгө кара санабас ак жүрөк

баатыр. Болгондо тиги чоң казатта Москваны коргоп окко учкан атасын эстеп, кийинки күндөрү көңүлү чөгүп жүрөт, балдардан жашырынып ыйлап да алат. Бирок жоого минер аты да жарашты, аркарды койдой айдаган Акбайпак деген күлүк.

Төртүнчү чоро - Эргеш баатыр. Бу дагы жанга шерик жакшы дос. Он бештеги курагы. Өз оюн тартынбай айтып, жактаганын бербеген көйгашка. Ишенип тапшырган иштен кам санаба. Эргештин атасы да алыста, чоң казатта. Баатырдын өзүнө куп келип, Алтынтуяк аты да жарашты.

Беш чоронун бири - Кубаткул баатыр. Бул да он беште, үйүндөгү балдардын улуусу. Кубаткул атасы тиги чоң казатта Белорустун токоюнда окко учкан. Кубаткул өзү эмгектен чарчабаган мээнеткеч. Жибекжал тулпарын сылап-сыйпап таптап жаткан кези.

Тыналиевдин алдында мына ушундай баатырлар турду. Баатырлардын көк шили болгон желкесинде, дубал түбүндөгү узата созулган акырма Аксайга барып кош тартар жыйырма чобур турду.

Кар кетери менен жер тилишке тетиги Аксайга барат бу балдар. Жаз келип, жер көбөрү менен кош айдашка тетиги Аксайга барат бу балдар!

Бирок азырынча тербел тунжурап, жер тумчугуп калың кардын астында жатат. Ага болбой закымдап күндөр өтүп жатыры, күткөн кез жакындап келе жатыры...

Кийинчерээк аттар эттенгенде Чекиш чал айтты: камсоо болуп калды, күндө тер алып, денин чыйралтып тургула деди, болбосо муунунда каруу жок немелер кошко салганда кара терин төгүп, калтырап туруп калат.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Аттардын арыктыгы ат баккыч чал Чекиштин жалкоолугубу же башка дагы себеби барбы?

2. Султанмурат кандай аттарды тандап алыптыр? Эмне үчүн? Балдар канчадан ат алышты?

3. Бул окуя кайсы жылы болуптур?

4. Балдарга эмне деген ат коюлуптур?

5. Балдардын ар бирине кандай мүнөздөмө берилиптир? Эмне үчүн? Мындай мүнөздөмө силердин оюңарча туурабы?

6. Ушул балдарды жоокерлер менен тең коюуга болобу? Өз оюңду сүйлөп бер.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Күнөс – ёруғ ер

Чокчо сакал – чўққи соқол

Короо – молхона, кўра

Жем-чөп – ем-хашак

Чобур – қиранғи

Канырык түтөтүү – хафа бўлмоқ

Этеги – этаги

Илгери – илгари

Түшүм – ҳосил

Шынга бойлуу – келишган қад-қомат

Кымча бел – хипча бел

Бото көз – бўта кўз

Бийкеч – вояга етган қиз

Ошентип тер алып жүргөндө бир кырсык болду...

Беш баатыр тең жоого минер аттарын минип, бир күнү айылдан сырткары чыкты. Султанмурат Чабдарчан, Анатай Окторучан, Эркинбек Айбайпакчан, Эргеш Алтынтуякчан, Кубаткул Жибекжалчан. Обол мурун ат сарайды тегерене таскак салдырып чыгышты да, анан көчө бойлоп айылдан сыртка кар баскан будурга таскактата жөнөштү. Күн ачык эле, кар чагылткан нуру көздү уялтат, бирок жакын калган жаздын жыты абадан сезилет. А тиги Улуу Тоо болсо, аппак карга оронуп, бооруна чымын консо да көрүнгүдөй таптаза. Кыш алдан тайып, күн жылуусуна талыкшып бараткансыйт.

Аттар да арылдап катуу жүрдү. Байлоодо тура берип кам болгон денелери нымшыган сайын бой жазып, оюн салып кетчүдөй жулкунушту. Тизгин бошотсо, ого бетер арыш керип, даңкан атышты. Султанмурат алдыда бараткан. Анатай арттан көкүттү:

- Эмне кыбырайсың, коё бер аттын оозун!

Бирок Султанмурат командирлик жоопкерчилигин унутпады, тер алыш деген ат жарыш эмес деп, балдарды текиренге өткөрбөй тизгин тартып баратты. Бу деген оюн эмес, аттардын муундарына чогулган сары сууну денесине таратып, булчундарын чыйралтыш керек, ошентсек кийин кошто кыйналбайбыз деп баратты. Бул акылды Чекиш чал айткан. Ошентип десант болгон беш баатыр адырдагы жайыкка чыгып, аттын башын кайра тартууга саал токтой калганда мектептен ылдый куюлган жолдон балдардын кыйкырыгын угуп калышты. Десантты таанып, алар дөңдө кол булгалап туруптур. Десантчылар да кол булгап, айкырык салышты. Өздөрү окуган жетинчи класстын балдары, башка класстан да бар көрүнөт, жоон топ бала дөбөдө чуулдап турат. Ошол топтун ичинен Султанмурат Мырзагүлдү жазбай тааныды. Кандайча ажырата таанып койгонун өзү билбеди, бирок тиги кызыл жоолукчан, турган турпаты, баскан басыгы тааныш, кол булгап үн салган Мырзагүл экенине көзү жетти. Мырзагүл да аны бөлүп тааныгандай көрүндү. Дөбөдөн ылдый десантты карай чуркаган топтун ичинде китеп кабын булгалап, кыйкырып келаткан Мырзагүл атүгүл: «Султанмура-а-ат!» деп кыйкыргандай туюлду. Боюн таштап, кулачын жая чуркап келаткан кыздын ушул бир элеси караңгыда жарк эткен чагылгандай Султанмураттын дилине жаркын элес болуп бата түштү. Кызды сагынып жүргөнүн эми сезди... Кубанганынан дене-бою дүркүрөп, көмөкөйү кургап кетти, ээликтирген бир күч башын айлантып, көзүнө эчтеме көрүнбөй мунарыктанып, толкундан толкунга сүрдүктүрүп алып жөнөдү...

Тиги төбөдөн ылдый куюлуп чуркап келаткан классташтарына каршы кандайча чаап жөнөшкөнүн балдар өздөрү да байкабай калды. Аңыздан өтүп, каптал-боорго салып, ат башын коё беришти. Капталдай чаап, суктана караган классташтарынын алдынан ат алкынтып өтүп, андан ары ат сарайга жөнөйбүз деп ойлогон Султанмурат. Бирок андай болбодо, өктөм Окторучан Анатай шамалдатып алдыга суурулуп чыкты.

- Катуу чаппа, токто! – деди Султанмурат артынан, бирок Анатай кылчайып да койбодо.

«Мырзагүлдүн алдынан өзүм чыгайын дегени го», - бул ой Султанмуратка жалын ургандай тийди. Каны кызып кетти, Чабдарды теминди да, ачуу кыйкырып, ат жалына эңкейди. Чабдар көп узатпай Октуруну баса калды. Бирок Анатай бой токтоптой камчыланып баратат. Экөө тең аянар жерден өтүп калган белем, кыздын көзүнө кимиси кыйын көрүнөрдүн кызыгына кирип, теңтайлаша чабышты. Ат жалынан шамал ышкырып, көзгө эчтеме байланбай жер айлан-көчөк болуп кетти. Келиштире таптаса күлүк чыгар эле деп атасы бекеринен Чабдарды мактаган эмес экен. Султанмурат Анатайды басып өтүп баратып, көз кыйыгы менен жогору дөбөнүн бооруна токтоп калган балдарды карады да, топ топ ичинен кызды таанып, жүрөгү алып учту. Анатайдан озуп баратып, Султанмурат аттын башын саал өргө бурду, кызга оро-пара баргысы келди. Ошенткени ырас болуптур, Анатайдан куйрук улаш узай бергенде топтошкон балдардын чуу түшүп чынырып калганын укту. Аттын башын тартып, артына кылчайса, Анатай жок. Күүлөнүп алган Чабдарды тигинден барып араң кайрып келатып, ошондо Октурунун сыйрылтмадан жыгылып, каптал ылдый карды күрөй сүрдүгүп кеткенин көрдү. Анатай ээрден учуп кеткен экен, бозала кар болуп, араң туруп жатыптыр.

Султанмураттын эси чыкты. Жакын барып, Анатайдын колу канап жүргөнүн көргөндө ого бетер коркуп кетти. Мырзагүл экөөнүн көздөрү бир ирмемге чагылыша түштү. Кумсарып, эси чыгып турса да, кадимкисиндей сулуу эле... Анатай тумагын санына чаап, күбүнүп турду да, аты тигинде күрткүдө туйлап жатканын көрүп, ага чуркады. Октуру тизгинге чалынып калыптыр. Аңгыча калган десантчылар жете келишти. Жабыла түшө калып, Октуруну күрткүдөн тургузуп чыгышты. Балдардын үндөрү Султанмуратка ошондо гана угулуп, катуу кырсык болбогонун билди да, жүрөгү ордуна келди.

Мырзагүл бийкечтин алдында алчыланып өтөбүз деген баатырлардын көйрөндүгү ушундай уят иш менен бүткөн. Кыздын көзүнө тике кароодон айбыгышты, уялды. Аттарды сарайга кийирер убак да болуп калган эле. Баштары саландап, унчукпай жөнөй беришти. Октуру аксап келатканын айылга жакындаганда Эргеш байкады.

- Токточу! – деди ал. – Карачы, атың аксап баратат!

- Аксап? – деди Анатай таңыркагансып.

- Кана, бастырчы, көрөлү. Бастыр! – деди Султанмурат.

- Чынында эле Октуру алдыңкы оң колуна таканчыктай албай сылтып баратат. Түшө калып кармалап көрүшсө, бакайдын үстү шиший баштаган экен. Эми эмне кылмак, арга кетти. Кошко деп асырап багып жүрүп, анан бир жолку оюндан чыккан от ушул беле! Каардуу боорду капталдата ким ат чабат? Андай жер сыйрылтма болорун эмнеге ойлошподо? Дагы, кудай жалгап, өздөрү аман калганын айт.

- Баарын кылган сен! – деп кызарып-татарып ачуусу келген Анатай

Султанмуратка опурулду. – Жарышты сен баштап жибербединби.

- «Токто, чаппа!» деп артыңан кыйкырган ким эле, ыя?

- Анда эмне кубалап өтөсүң?

- А сен эмне озо чаап кетесиң?

Талашып-тартышып чуулдап, кызыл чеке болушка аз калды. Бирок карманышты да, аксаган атты жетелеп, ат сарайга шылкыя бастырып келишти. Аттарды акырларына байлап, Окторуну кантерин билбей делдейип дагы турушту. Эч биринен акыл чыкпай айла түгөндү. Башкармага эмне жооп айтышат? – Анатайды: бар атчыларга айт, Октору аксап калды, эмне кылабыз дешти. Анатай болсо кадимки терс мүнөзүн кармапты:

- Мен эмнеге барам? Айыбым кайсы? Мына, командир качып бербеске чымырканып чыдап турду...

- Болуптур! – деди Чекиш чал баланын көктүгүнө таң калып, - Калганын атаң аскерден келгенде аласың. Коркот дейсинби, атандын көзүнчө эле сабап коёрмун ошондо.

Султанмурат унчукпады. Чекиш тынчый албады, камчысын бүктөй кармаган колун серендете аркы-терки баса берди:

- Кач десем мисирейип туруп бергенин карасаң мунун, атакей оой! Качып берсең шыйрагың сынат беле? Мен баары бир жетпейт элем го? Силерди кубалап жетиш кайда мага! Жок дегенде сыйлап качып койсоң мен женилдене түшпөйт белем! Же сабагыдай бир камчылык алың болсочу, кайрымакка илер этиң жок тыртайып, кийимиң да чел кабыктай... Атаң көрү-ү согушуң менен, баланы баладай өстүрбөдү го!.. Болуптур, атаңар келгенде силердин өчүнөрдү менден алсын, макулмун. Иши кылып аман келишинчи, мен даярмын, качпаймын... Кана эми, эмне балакет кылдыңар, көрсөткүлөчү...

Ал күнү ушундай окуя болду. Султанмурат да энчисин алды. Колуң менен кылганды, мойнуң менен тарт деген. Биргаттыкы да туура, камчы шилтебей кантип чыдамак. Кол оорутуп, бел жоорутуп короткон мээнети күйүп кетсе, камчы шилтебей тура алабы. Союшка эле жарабаса, аксак аттын кереги эмне? Коштун атын союуга кимдин колу барат? Чекиш чалдын аргасы куругандай эле болду, бирок аттын аксаганчалык коркунучтуу эмес деген сөз гана көңүлүн жубатып турду. Анан Окторуну бир чалга алпарып тапшырды. Беде-сулу жеткирип беришти, күн сайын көз салып турушту. Чалдын колу жөндөм экен, бир жумадан кийин Октору калыбына келип калды. Аны кайра ат сарайга апкелишти.

Сураолор жана тапшырмалар:

1. Кандай кырсык болду? Эмне үчүн болду? Бул кырсыкты болтурбай коюуга болот беле? Кырсыкка кимди күнөөлүү деп эсептөөгө болот?
2. Аттан жыгылуу жеңилби? Анатайдын кандай бала экендигин ушул окуядан билсе болобу?
3. Аттанынын аксап калганын Султанмураттан көрүү туурабы?
4. Чекиштен Султанмурат эмне үчүн качпады? Мындан Султанмураттын кайсы сапатын көрүүгө болот?
5. Чекиш чал Султанмуратты эмне үчүн камчы менен сабады деп ойлойсунар?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Тасак салдыруу – ютиб чиқиш, чопиш **Ээр** – эгар

Талькшуу – бұшашмоқ

Тумак – тумоқ

Жайык – кенг, ёйиқ, чўзилиб кетган

Көйрөңдүк – мақтанчоқлик

Чагылган – чақмоқ

Таканчыктай албай – оёқни чалиштирмоқ

Толкун – тұлқин

Каптал – ён

Аңыз – ангиз

Камчы – қамчи

Айлангөчөк – гирдоб

Шыйрак – оёқ, пойча

Кече күнү Тыналиев башкарма менен Чекиш биргат Аксай десантынын аттарын сыноодон өткөргөн. Соколордун баарына номер басылып, кошчулардын керт башына бекитилип берилген.

Султанмуратка номер биринчи соко тийди. Анан ар ким аттарын жабдыктап, сокого кошуп, өнөрлөрүн көрсөттү. Беш кош катарга тизилди. Четтен карасаң кадимкидей бараандуу көрүнөт. Аскер тачанкадай эле бар. Болгондо тачанка ордуна соко кошулган. Аттар күчкө толгон, жабдыктары кынала тартылган, майланган соколор жалтылдайт. Тыналиев башкарма кол башчыдан бетер десант алдында аркы-терки басты. Ар кимисине кайрылып:

- Даярдыгыңды айт! – дейт.

- Даярдыгым: колумда такаланган төрт ат, жарактуу төрт каамыт, төрт шияла, сегиз жан кайыш, бир ээр, бир шапалак, эки тиштүү соко жана кошумча үч жуп тиш!

Куду аскердегидей. Чекиш бригадтын гана кабагы салыңкы. Карыган чал бу аскер тартыбин кайдан билмек, аныкы да жөндүү.

Сыноо жакшы өттү. Эки суроодон гана десантчылар кулап калышты. Тыналиев башкарма өзү көрсөттү:

- Бул эмне? Мобу торунун басмайылы бооруна толгонуп калганын көргөн жоксуңарбы? Мына, карагыла! Ишке салганда толгонгон басмайыл аттын капталын жоорута өйкөп калбайт бекен. Аны ат байкуш кантип айтат? Шапалактын ачуусу менен тартып жүрө берет, а эртеси капталы шишип чыгат да, кошко жарабай калат. Башка менин белендеп турган атым жок, кайдан табам? Демек кошчунун шалаакылык кесепетинен кош токтоп калат. Өзүңөр ойлогулачы, антишке акыбыз барбы? Кышты кыштай биз аттарды ошол үчүн багып чыктыкбы?..

Балдар уялып калды. Болбогон эле нерсе экен, бирок айтып отурса мааниси канчалык.

- Султанмурат, - деп башкарма эсине бек түйгүздү, - Сен командир болгон соң ар күнү эрте менен иш баштаар алдында аттардын кошулганын текшерип чыгышың милдет. Түшүндүңбү?

- Жарайт, жолдош башкарма!

Десант жаңылган экинчи суроо биринчиден алда канча олуттуу эле. Ал суроодон командир өзү кулады.

- Иштен кийин түн ичинде ат жабдыктарды каерге коюп турасыңар? – деп сурады Тыналиев.

Ар кимиси ар кандай жооп берди. Ойлоп-ойлоп, айдоого эле соконун түбүнө коюп жүрөбүз дешти.

- Командир сен кандай деп ойлойсун?

- Мен деле ошондой ойлойм. Аттарды чыгарган жерге эле соконун түбүнө борозго коюп кетebиз да. Ушунун баарын көтөрүп жүрөбүзбү.

- Жок, туура эмес! Ат жабдыгын түн ичинде талаага таштап кетиш жарабайт. Бирөө кармап кетет деген сөз эмес. Аксайда ал десең да эчким жок. Эгер кокус түнкүсүн жамгыр, же кар жааса кам кайыштын баары суу болуп эзилip калбайбы. Билдиңерби? Демек, эмне кылыш керек? Соко айдоодо калат. Аттарды жабдыгын албай станга апкелесинер. Боз үй тигип берем, ошондо жашайсыңар. Башка үйүм жок. Ар ким өз аттарынын жабдыктарын үйгө киргизет да, өзү жаткан ныптага тыкандап жыйнап коёт. Билдиңерби? Ат жабдыктарыңар жаздык болуп, башыңарда турсун. Закон ушул! Себеби, силердин куралыңар ушул! Ар бир аскер баарынан мурда куралын сактайт!

Бүт даярдыгы менен, кошу менен катар тизилип турган Аксай десантынын алдында ошол түнү Тыналиев башкарма ушинтип сүйлөдү:

Аксайга аттанар күн эртең келет деп турганда Тыналиев башкарма ушинтип айтты...

Балдарга акыл үйрөтүп, Тыналиев башкарма ушинтип айтты...

Ушинтти...

Иштер ушинтеп кычап турган. Күн бузулбаса төрт-беш күндөн кийин Аксайга аттанышат. Анда Мырзагүлгө жолукмак кайда. Султанмурат кадыресе чочулады. Узак убакка ажырашып атып, жок дегенде алыстан болсо да бир көрбөй кетет деген эмне шумдук! Ошол үчүн бүгүн ачык жооп сурамак болуп, макул дейсиңби, жок дейсиңби, айт, жок дегенинде өлүп кетмек белем, ачык айт, күтөр чолом жок, Аксайга жөнөп атам, аякта да маанилүү иштер көп демекчи болуп ызырынып чыккан...

Жээк бойлой бастырып жүрүп, Султанмурат улам жолду карай берди. Мерчемдүү мезгил өтүп баратты, андан бетер тынчсызданды. Бир маалда караса, кыздар келаткан экен. Бирок арасында Мырзагүл көрүнбөйт. Курбулары келатат, өзү жок. Султанмураттын көңүлү чөктү. Айла канча, башын жерге салып, ат сарайга бет алды. Бирок бара түшүп, а балким ооруп калгандыр, же дагы бирдеме болдубу деп күдүктөндү да, жүрөгү өйүдү. Бир дайынын билмейинче жүрөгү ордуна келер эмес, курбу кыздарынан сурамакчы болуп, аттын башын бура тартты. Мына ошондо жалгыз келе жаткан Мырзагүлдү көрдү. Кыз сууга жакындап калган эле. Дал аттамчыктан алдынан чыгайын деп, Султанмурат Чабдарды темиңди. Жүрөгү опколжуп, ушунчалык коркуп, ушунчалык кубанып кеткен экен, башы айланып, эриндеринен: «Кымбатым!» деген ысык деми чыкты.

Мырзагүлдү аттамчыктан тосуп алды. Аттан түшүп, тизгинди узун кармап, кыз бүйүзгө чыгаарын күтүп турду.

Мырзагүл ага түз келатты, жалжылдап тиктеп келатты, жадырап жылмайып келатты.

- Абайла, жыгыласың! – деп үн салды Султанмурат.

Чоң таштарды чогултуп, үстүнө чым бастырган аттамчыктан жыгылып кетиш жок эле. Ушул шар аккан сууга канча жолу көпүрө салса да болбой үйөр жүргөндө алып кете берип, акыры аттамчык курушканы ырас болгонун Султанмурат азыр билип, ичи элжиреп турду. Анткени гүлдөн гүлгө учуп – конгон көпөлөк мисал тиги кыздын этек-жеңи желбиреп, аттамчык аттап келатканы бир сонун көрүндү. Же сүйгөн жигитке ошондой сонун көрүнөбү? «Жигит» деген оюна Султанмурат өзү корстон болуп калды.

Ал колун сунуп турду, кыз ага түз келатты, жалжылдап тиктеп келатты, жадырап жылмайып келатты.

- Абайла, жыгыласың, - деди дагы бир жолу.

Кыз эчтеме деген жок, күлүп гана койду. Мына ушунусу менен көптөн зарыктырып, санааркай күттүргөн жообу айтылгандай болду. Кат жазып, жооп күтүп, азап чегип жүргөн өзү апенди экен да!..

Кыз колун берди, эки алакан жабышып, Султанмурат кызды сүйөй тартып алды. Ушунча жыл бир класста бирге окуп жүрүп, кыздын колу мынчалык сезимтал, мынчалык сырдуу экенин билбептир. «Мына мен, каалаганың! – деди кол. – Мен кубанычтамын! Кубанычымды сезбей турасыңбы, сез!» Султанмурат кыздын жүзүнө тик бага карады. Карап алып, өзүн тааныгандай таң калды. Өзүндөй болуп кыз дагы көрүшпөгөндөн бери мурдагыдан алдаганча өзгөрүптүр, бой салып, мүчөсү сыналыптыр, кеселден жаңы айыккан жандай көздөрү бир башкача, элегей тарта жалжылдайт. Кыз дагы аны сүйүп, түнкүсүн уйкусу качып, күндүзү санаа тартып жүргөнгө Султанмураттай болуп өзгөрүп, өсүп калыптыр. Ошонусу менен ал азыр баштагыдан сулуурак, баштагыдан жакыныраак көрүндү. Турган турпаты таалайдын убадасындай болуп, ал убада көздөн көзгө өтүп, Султанмураттын жүрөгүнө куюлду, боюна тарады.

- Мен сени ооруп калдыбы десем... - Султанмураттын үнү титирей түштү.

Мырзагүл ага жооп берген жок, бир гана:

- Мына, - деди да, төрт бүктөлгөн жүзарчы берди. – Сага!

Башка сөз айтпастан жөнөй берди.

Кийин Султанмурат ушул жүзарчы менен сүйлөшө турган. Бир күндө нечен ирет чөнтөгүнөн алып чыгып, жибек жип менен саймаланган жүзарчыны карайт. Кайра чөнтөгүнө салып, аздан соң сагынып кеткендей кайра карайт. Дептердин барагындай жүзарчыны бурч-бурчуна, четтерине гүл, жалбырак түшүрүп сайма сайыптыр, бир бурчундагы гүл арасына кызыл жип менен үч тамга жазыптыр: «S g. M». Мунусу «Султанмурат жана Мырзагүл» дегени го! А кезде кыргыздар ийкемдүү латын тамгасын окучу, латынча жазылган бул үч тамга Султанмураттын узун сабак катына берген жообу эле.

Көкүрөгүн жарып кетчүдөй ичте удуртуган кубанычын араң басып, Султанмурат ат сарайга келди. Бул бактысын ал эч ким менен бөлүшө албасын, бул бакыт жеке өзүнүн гана энчиси экенин, азыр өзүнөн башка эч ким мынчалык бактылуу эмес экенин түшүнүп, бирок алиги жолугушууну

балдар билсе кана, белекке келген жүзарчыны аларга көрсөтсө кандай сонун болор эле деп, бирок антпеш керегин ойлоп, ээликкен жүрөгүн бас-бастап келди...

Иши да жакшы жүрдү. Балдар аттарын кашып, челектеп сулу апкелип, жем баштыктарга салып, аттарга илип жүрүшкөн экен. Султанмурат да ат тарак менен аттарын кашып-тарап чыкты, сулу салды, акырларын тазалады. Ошентип кайда жүгүрүп жүрсө да апасы кичирейтип берген аскер гимнастеркасынын төш чөнтөгүндөгү жүзарчы жүрөгүн жылытып, жагымдуу кытыгылап жүрдү. Жүрөк тушунда көрүнбөгөн шам күйүп тургандай, көңүлү алап-желеп болуп, кубанып да, кандайдыр түпөйүл коркунучка жүрөгү опколжуп да жүрдү. Сүйүүсүнө Мырзагүл сүйүү менен жооп бергенине кубанды, бирок мындан аркысы кандай болорун билбеген жүрөк опколжуду...

Анан ал беде апкелгени сарайдын чет бурчундагы маяга жүгүрүп барды. Күкүмдөлгөн беденин жыты буруксуп каңылжаарын жарган күнчубакка жетип, жүзарчысын дагы бир көргүсү келди. Чөнтөгүнөн алып чыгып, нары айлантып карады, бери айлантып карады, атыр самынга жуулган жүзарчынын жыты беденин жытын басып турду. Бир жолу мектепте ал Мырзагүлдүн чачынын жытын сезген эле. Эми жүзарчыдан улам ошол жыт кыздын жыты экенин туйду. Ошентип көзү тойбой, көңүлү канбай карап турганда бирөө жүзарчыны колунан жулуп кетти. Кайрылып караса, Анатай!

- Ии, жүз арчы берише баштаган экенсиңер го!

Султанмурат кулагына чейин кызарды:

- Келе бери!

- Шашпагын, дос. Көрөйүнчү, кандай экен.

- Бер дейм!

- Кыйкырбачы, эй берем. Итим да албайт мунуну.

- Бербейсинби анда? Келе!

- Катуураак кыйкыр, катуураак! Сүйгөнүм берген жүзарчыны тартып алды деп кыйкырбайсыңбы! – деди да Анатай жүзарчыны чөнтөгүнө салып алды.

Андан ары эмне болгонун Султанмурат билбей да калды. Анатайдын коркконунан өңү бузулуп, ага кошо жини келип турганын бир билет, бет талаштыра коюп калды, анан кулак түпкө дагы бир урду да, өзү ичке муш жеп, артына учуп кетти. Оңко баш атып маянын түбүнөн кайра ыргып турду, ого бетер каны кайнап, дагы атырылды. Аңгыча балдар жүгүрүп келди, үчөөлөп арачалап калышты. Койгула деп, жакалашкандардын колдоруна артылып, экөөн эки жакка тартты, ага болбой экөө жулунуп чыгып, жан аябай койгулашып жатышты. «Бергин дейм! Бергин!» - деп, Султанмурат башка сөзгө келбеди, же өлүш, же жүзарчыны кайтарып алыш гана оюнда болуп, эчтемеден тартынбады. Анатай жакырлуураак, алдуураак эле, анын үстүнө Султанмуратча туталанбай мээлеп даана уруп жатты. Бирок акыйкаттык менен актык Султанмураттыкы эле, ошол ага күч кошуп, жыгылып түшсө деле болбой, кайра тура жүгүрүп, Анатайга атырылып тийип жатты. Дагы

бир жолу Анатайдын муштумун жеп жыгылганда Султанмураттын колуна айры урунду. Айрыны кезей кармап тура келди. Балдар чуркурап туш-туштан кыйкырып жибершти:

- Кой, эй!
- Токто!
- Ташта айрыны!

Анатай качар жагы жок, бир тарабы дубал, бир тарабы мая болуп, туюкка камалып, эси чыкты, көзү алайып, колдорун арбаңдата калкаланып, айла таппай калды. Айры жаман экенин туюк сезгени менен Султанмурат аянар жерден өтүп калган, кайра бекемдик гана керек экенин билип, кайратына кирген эле.

- Бергин, - деди ал жаалданып, - оңбойсуң азыр!

- Ой, мечи! Ме! – Анатай алактап, тамашага чаптырган болду. – Тапкан экенсиң. Тамаша кылып койсо, тим эле... Ит экенсиң... - деп жүзарчыны ыргытып жиберди.

Бир коркунуч өтүп кетти. Балдар жеңилдене дем алып, кужулдашып калды. Султанмурат жүзарчыны төш чөнтөгүнө салды да, маяны айлана басты. Башы айланып, колу-буту калтырап турганын ошондо сезди. Эрдиндеги канын арчынып, теңселе басып барып, маянын түбүнө кулады да, деми басылгыча чалкалап көпкө жатты...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Тыналиев башкарма балдардан кандай сынак алды? Ушундай сынак кыйкымчылдыкпы же зарыл беле?
2. Аксайга кетердин алдында Султанмурат эмнени өтө эңсеп, каалаптыр?
3. Султанмураттын классташы Мырзагүлдү таптакыр башкача карап калуусун кантип түшүндүрүүгө болот?
4. Жүзарчыны алган Султанмурат эмне үчүн ушунчалык сүйүндү?
5. Султанмурат менен Анатайдын чатагында кимиси күнөөлүү? Эмне үчүн?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Жабдык – асбоб-ускуна

Бараандуу – улкан, дабдабали

Сыноо – синов

Басмайыл – коринбог

Соко – омоч

Бороз – эгат

Кайыш – чарм, қайиш

Курал – курол

Мерчемдүү – кулай

Аттамчык – сувга ётқизилган тошлар

Үйөр – тошқин

Алакан – кафт

Убада – ваьда

Жүзарчы – рўмол

Көкүрөк – гавда, кўкрак

Айры – айри

Дагы бир жамандык болуп кетпегенде кызга жолукмак эле. Жөнөөрдөн мурунку күнү балдар аттарын акыркы жолу деп сууга айдап калды. Султанмурат мына бүгүн Мырзагүлдү күтүп калмак. Сарайдын оозунан Чекиш биргат жолукту. Кашы үйрүлүп, кабагы салыңкы. Куйкул сакалы чокчоюп, тумагын көзүнө түшүрө кийиптир.

- Кайда? – деди ал.

- Сууга.

- Токтогула. Анатай, сен үйүнө бар. Апаң кичине сыркоолоп калыптыр. Бар, бар, атты коё берип, азыр бар. Силер, балдар, кууп барып сугарып, кайра тез кайткыла. Мен ушерде күтүп турам!

Аттарды сууга кууп баратып да, кайра айдап келатып да, Султанмурат кылчактап жолду карай берди, бирок Мырзагүл көрүнбөдү. Али мектептен кайтар маалы боло элек болчу. Чекиш мынчалык эмне шаштырды? Эмне балакет болуп кетти? Шаштырбаганда суу жээгинде күтүп турбайт беле! Аттамчыктан дагы бир жолу тосуп алсам дегенде эки көзү төрт болду...

Балдар аттарды сарайга айдап кирип, орду-ордуна байлаган соң Чекиш төртөөн тең четке чакырып алды.

- Сөз бар, - деп күңк этти. – Отургула.

Балдар дубалга сүйөнө сынар тизелеп отурушту. Тыналиев башкарма туруп сүйлөшөт, сөзүн уккандарды да алдына тургузуп алат, Чекиш чал болсо тескерисинче, жаймажай отуруп алып, шашпай сүйлөшкөнгө көнгөн. Айылдын карыясы деген ошол. Ошентип балдар отурган соң Чекиш серейген чокчо сакалын сылагылап, капалуу күнгүрөндү:

- Силер эми бала эмессинер, жигитсинер. Турмуштун ачуу-татуусун эртелеп таттыңар. Эртелеп ысыкка күйдүңөр, суукка тоңдуңар. Бешененерге жазылганы ушул болсо айлаңар канча. Мына бүгүн да бир суук кабар келди, Анатайдын атасы Сатаркул бронто окко учуптур, шейити болгар. Бирөөңөрдүн башыңарга мүшкүл түшкөндө башкаңар тикенерден тик туруп, караан-жөлөк болуп, кайрат бергениңер оң. Жаш эмессинер. Баргыла, батага келген элдин атын алып дегендей, каралашып тургула. Эл барып атат, силер да ошерде болгула. Анан Анатайдын жанына туруп алып, сай-сыздатып бышактай бербей, ыйласаңар жакшылап өкүргүлө. Анатайдын досу экениңерди эл билсин. Силерди шаштырганым ушул, жүргүлө, чогуу барабыз...

Анатайдын үйү көчөнүн учунда эле, алар жалгыз аяк жол менен ээрчишип баратты. Туш-тараптан атчаны атчан, жөөсү жөөлөй баштарын жерге салып, Анатайдын үйүнө бараткан эл.

Күн ала булут болуп турган. Күн булутка киргенде, төмөн талаадан жанды жеген ызгаар жел тизени какшатат. Мына азыр там үстүнөн бурк этип асманга атылган өрттөн бетер айыл үстүнөн калың өкүрүк-ый чыгат. Ата-бабаны коктусуна корголотуп, тектерине эркелетип келген тиги Улуу Тоонун дагы бир кулунун жоктогон ый. Алыста окко учкан кулуну эми эч качан кайтып келбейт, үмүт үзүлүп, күндөр соолор, бирок, эл дагы бир кишинен кемип, үй ээсинен түбөлүк ажыраганы ошол. Бул ойлоруна жүрөкзаада болуп, кабыргасы кайышып, заарканып баратты Султанмурат... «Көптөн бери кат-кабары жок, атам кандай күндө болду экен? Аман бекен, соо бекен? Апам эси чыгып, араң жүрөт? Момундай жамандыктан сырткары болсо экен, жамандыгы угулбаса экен!»

Алар жакын барганда Анатайдын үйүнөн аба көзөп ачуу чаңырык чыкты, аны коштогон калың ый-өкүрүк көчөгө батпай турган жоон топ элди коштоп, сел алгандай каптап кетти...

Чекишти ээрчип бараткан балдар жабыла өкүрөк салды...

- Эсил-кайран атакем оо-ой, эми кайдан көрөлү-үү!..

Ушул учурда алыста өлгөн Сатаркул жалаң Анатайдын эмес, баарынын атасы болду, эсилдигин козгоп өкүргөндө кайран киши балдардын эң жакыны сыяктанды. Адамдын жакындыгы, улуулугу көзү өткөндө гана билинет...

- Эсил-кайран атакем оо-ой, эми кайдан көрөлү-үү!..

Балдар Чекишти ээрчип өкүргөн бойдон эл аралап, эшик алдына барышты да, босогодо өбөктөп-мөгдөп өкүрүп турган Анатайды көрүштү. Кайгы адамды чөгөрүп салат. Балдардын ичинде алдуусу, олбурлуусу, баарынан улуусу ушул Анатай эми ак бороондо адашып калган кулундан бетер бүрүшүп, башына түшкөн каран күнгө басынып, жаш баладай боздоп, муздак дубалга чекесин сүйөп, «атам-ой» деген сөзгө тили күрмөлбөй өпкөсүн кагып, муңканат. Жанында чырылдап ыйлап, үкөлөрү турат.

Балдар Анатайдын жанына катар тура калып, коштоп өкүрүштү. Жолдошторун көрүп, Анатай ого бетер бошоду, арманын айткандай, тегеректеги кулак тундурган улуу ыйдын кайгысынан коргоп алгыла дегендей ого бетер боздоду. Султанмуратка баарынан да Анатайдын ушул кароосу жок калган жетимчилиги оор тийип, муун-жүүнү бошоду. Балдар эмне кылары билбей, кантип коргоп алыштын айласын таппай тегеректеп турушту. Эч кимде коргоп алар арга жок эле. Бирок эч ким Султанмураттын топтоң суурулуп чыгып, көчөгө чуркаганын, автоматтын кезей кармап, түз эле ошол кан күйүп, согуш жүрүп жаткан жакка жөнөгөнүн, буйдалбастан фронтко кирип барып, Анатайдын атасынын өчүн алып, айыл элинин кайгысынын өчүн алып, огу түгөнбөгөн, үнү басылбаган автомат менен фашисттерди кырып-жоюп киргенин эч ким байкабады..

Аттиң, бирок колунда автоматы жок эле!

Командир эмеспи, ошондо Султанмурат Анатайга кайрат айтты:

- Ыйлаба, Анатай. Айла канча. Мына Эркинбек менен Кубатбектин аталары да согушта өлдү. Өзүң билесиң. Менин атаман да көптөн бери кат келбейт. Согуш деген ушул экен да, кантебиз. Эгер жардам керек болсо, айт, Анатай, аянбайбыз. Эмне кылсак кайгыңды кичине жеңилдетебиз, айт Анатай...

Бирок Анатай дубал сүзүп турган калыбында эки ийини солуктап, эчтеме айта албады. Султанмураттын бул сөздөрү аны соортопой эле жүрөгүн эзип, ого бетер муунун бошотту. Өпкө-өпкөсүнө батпай, көгөрүп муунуп кетти. Султанмурат жүгүрүп барып, чөмүчкө суу сузуп келип уургатты.

Султанмурат эми өзүн буердеги көп иштерге милдеттүү сездди. Аракет кылып, жардам көрсөтүп туруу керегин билди. Төртөөлөп арыктан суу ташып, отун жарып, самоор коюп, келгендердин атын алып алып, кайткандарды аттантып жүрүштү...

Эл арылбай келе берди. Бирөөлөр батага келип атса, башкалар парсынан кутулган соң, шашылыш иштерине жөнөп жатты. Балдар гана Анатайдын жанынан карыш жылган жок.

Баарынан да Иңкамал-апай келгенде кыйналды Султанмурат. Жетинчи класстын кыздарын эрчиге келген экен, арасында Мырзагүл жүрөт. Иңкамал-апай Анатайды кучактап алып, буркурап-боздоп ыйлады, элдин баарын жашытты. Баягы төлгөчүнүн айтканы келбей өзү да ага ишенбей, убайым тартып жүргөн байкуш апай уулун сагынып, ардемни ойлоп коркуп жүрүп, ичине толгон бугун чыгара ыйлады. Апайынын жанында кыздар да ыйлады. Мырзагүл башын жерге салып, үн чыгарбай муунуп ыйлап турду. Согушта жүргөн атасы менен агасын эстеп ыйлап жаттыбы, башын көтөрбөдү, Султанмуратты карабады. Бирок кайгы басып, ыйлап турган ушу турушунда да ал баарынан сулуу көрүндү. Карап туруп Султанмураттын жаны кейиди, сүйгөнү ушул кыз экенине сыймыктанып да турду. Жанына барып, кучактап алып, кыздын кайгысын өз кайгысына кошуп, бирге ыйлагысы келди...

Ай, Мырзагүл, Мырзагүл,

Ак кептер сенсиз кайкыган...

Анан бир карыя куран окуду. Калың эл бүт отуруп, ыйлагандар ыйын токтотту. Ар ким өз оюна батып, жабыла алакан жайып, алакаңдарын жазмыштын китебиндей кадала тиктеп, миндеген жылдар мурун жердин түбү Арабстандан келген курандын салтанаттуу, уккулуктуу кыраатына кулак төшөдү. Карыянын конур үндүү кырааты абанын толкунуна кошо толкуп, туулмак жалган, өлмөгү ак бу дүйнөнүн түбөлүктүүлүгүн айткан куран азыр Анатайдын согушта шейит болгон атасы Сатаркулга арналып окулуп жатты. Кулагы куранда, көңүлү кызда Султанмурат бет алдына кармаган алаканынан ашыра Мырзагүлдү карады. Кыз ойго чөмүлүп, татынакай болуп отурган экен. Бирок Султанмуратты карабады, же карай албадыбы, же элден айбыктыбы, айтор ыйлаган жүзү нурланып отурду...

Ошол бойдон экөө бир ооз сүйлөшө алышпады, кайтарында гана Мырзагүл бир жолу муңайым карап, акырын баш ийкеди да, кете берди. Султанмураттын ичи тызылдап калды: ай, Мырзагүл, сүйгөнүм.

Сатаркулдун үйүндөгү ый акырындап бастай берди. Көздүн жашы түгөнүп, көкүрөктү күйгүзгөн ысыгы муздап, атадан ажыраткан ажалга аргасыз баш ийип, эс жыяр учур келатты. Ый деген ажалдын өкүмүнө адамдын каяша айтканы, каршы чыкканы, бийлигине көнбөйм дегени. Бирок жоготконун кайра таппасына көзү жетип, түңүлгөн учур баарынан оор. Кыйын кайгы, туюк ой мына ошондо басат адамды.

Башын шылкыйтып, Анатай дубалдын түбүндө отурду. Анын кебетесинен Султанмураттын жүрөгү шуулдады. Кечеги эле күчтүү, ачуулуу, орой Анатайды кайгы бүгүн мөгдөтүп салды. Мындан көрө жер тепкилеп чыңырып, өкүрүп, бакырганы жакшы эле.

Бул мүнкүрөгөн аргасыз жалгыздыгынан кантип куткарып алыштын айласын таппады Султанмурат. Бирок бир айла кылыш керек эле, ага

жардам берчүлөр, колдон алчу жолдоштору жанында турганын сездириш керек эле.

- Анатай, бери келчи, сөз бар, - деди Султанмурат.

Анатай алсырап, тизесин таяна ордунан турду. Экөө бурчту айланып кетишти.

- Анатай, сен ойлобо... таарынба мага... - деди Султанмурат сөз таппай муактанып. - Мен анда... Эгер керек десен, жүзарчыны сага эле берейин...

Анатай мунайып күлүмсүрөдү.

- Бул эмне дегениң, Султан! Кереги жок. Жүзарчы сеники, эч кимге бербе. Мен тим эле... Мен каракүчкө... Сен кечирип кой, унут. Мен экинчи антпейм, Султан. Мага эми эчтеменин кереги жок... Атам... атам... байкуш... Биз аны сагынып... - Анатай кайра мууну бошоп, карманса да болбой, кайрадан буркурап жиберди.

Жаштайында туш келип, өсүп жаткан мезгилдин суук шамалына кайыгып, элден бөтөн туруп алып, экөө тең ыйлады...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Анатайдын атасынын курман болгондугун балдар кандай кабыл алышты?
2. Султанмурат чындап кайгырдыбы же калп элеби?
3. Анатайды өлтүрүп коё жаздап урушуп кайра тартып алган жүзарчыны Султанмураттын Анатайга беришин кандай түшүнүүгө болот? Бул туурабы же туура эмеспи?
4. Негизи Анатай кандай бала? Жаманбы, жакшыбы? Чыгармага таянып далилдүү сүйлөп бер?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Жамандык – ёмонлик
Каш – кош
Дубал – девор
Карыя – чол, қария
Бешене – пешона
Мүшкүл – машаққатли
Бага – дуо
Ызгаар – совуқ
Өкүрүк-ый – йиғи, йиғи-сиғи

Түбөлүк – азалий ва абадий
Жүрөкзаада – ваҳима, даҳшат
Чаңырык – бақиріқ
Олбурлуу – бақувват
Алдуу – кучли
Үкөлөрү – укалари
Кайгы – қайғу
Апай – муаллима
Ый – йиғи, йиғламоқ

Соколог жер тилип барат. Чубалжыган үч караан чаар-ала мунарыкта толкун минген кайыктай кырга бир чыга келсе, толкундан шыпырылып түшкөндөй кайра жылгага кирип көрүнбөй кетет.

Эзилген ылайдай жуурулуп, жерден ат болуп суурулуп чыгып келаткансып, таноодон буу бүрккөн аттар жата калып тырмыша тартат. Булчундары буржуя түйүлгөн ысык сооруларына лапылдап түшүп жаткан кар эрип, жука чабы, боорунан ылдый чууруйт. Туяк астында жер сыйрылып, кам кайыштар жондо былжырап, соконун тиштери балчык тиштеп, дыңга

мылгып, улам оор тартып, аттар кыйналды. Бирок ишти токтотуу болбойт. Айдай бериш керек. Эртең күн ачылса, айдоо бат эле шамалдап калат. Азыр баарынан кымбат убакыт.

Соко улам тыгылып калып жатты. Султанмурат улам аттан түшүп келип, камчы сабы менен соконун тишине жабышкан ылайды тазалайт да, артта келаткан Анатай менен Эркинбекке кыйкырып коёт. Алардан жооп угуп, боорунан бери шөптүрөп, тер жыттанып турган аттардын ортосунан кысылып өтүп, дыңда жүргөн атына минет. Аттарга дем берип, дагы айдап жөнөйт.

Кар басылар эмес. Көк деңиздин бетинде бараткан кемелер мисал үч кош калың туманды жирей ээрчишип, араң жылжыйт. Уюлгуган калың кар дүйнөнүн үндөрүн бүт тумчуктуруп салгандай ыңжың. Кулак чуулдаган жымжырттан кошчулардын гана кыйкырыгы угулат:

- Аната-ай!

- Эркинбе-ек!

- Султанмура-ат!

Эриген кар экени, же тер экени билинбей жаак ылдый суу шорголойт. Тизгин кармаган колдор муздак карга көгөрүп шишип чыккан, оң буту катар келаткан эки аттын тийишкен капталдарына кысылып, тартып алар бош жер жок, сыздап барат. Бирок Султанмурат тиштенди, артында Анатай менен Эркинбек келатат. Үч соконун алты тиши жер тилүүдө, күн али эрте, токтотор акысы жок. Аттар чыдаса болду, аттар гана чыдап берсе экен. Ошентип, оюнда аттары сүйлөшүп, аларга жалынат-жалбарат:

«Чыдагыла, Камбар-Атанын тукуму, чымыркангыла! Бул оорчулук күн сайын баса бермекпи. Бүгүн кар жааса, эртең күн жадыраар. Чү, жаныбарларым, чү, алгалагыла! Чыдагыла, жаныбарларым, айдоонун аягы тигине, аз калды, аерден кайрылабыз да, кайра башын көздөй тартабыз. Чыдагыла, басандабагыла. Коштон чыгара албайм силерди, акым жок. Ошон үчүн силерди кышы менен бакканбыз. Башка арга жок. Кара жер басканга жумшак, айдаганга катуу, силерге кыйын болду, билем, бирок оңой мандалак жок. Жан терибиз акпай нан жок. «Ушундай боло келген, түбөлүк боло бермек», - дейт Чекиш чал. Ар сындырым нан адам терине жуурулган, бирок аны нан жегендин баары биле бербейт. Бизге нан абдан керек. Аябай керек. Ошол үчүн силер менен Аксайда жер тилип жүрөбүз.

Чабдарым, дили тууган, жаңы жолдош жаныбарым, дың басып өзүн барасын. Тартканың соко, мингизгениң мен. Жаныңа батыра камчы чапсам кечир. Айла кеткендеги иш да, таарынба, Чабдар.

Карткүрөңдөй каржайган Чоңтору, сен оң жагымда бороз малтап барасын. Чабдардан кийинки күчтүү сенсин, ошол үчүн айдоо жакка кошком, ошол үчүн айдоо малтап, соко тартып, сага башкалардан оор болуп барат. Сени атам мактачу. Эсиндеби? Атам менен шаарга барганыбыз эсиндеби?.. атаман көптөн бери кат жок, корком, аны силер кайдан билмек эленер. Согуштагы адамдан кабар кечиксе, коркосун. Апам сары санаадан биротоло куурап

бүттү. Анатайдын атасын угузганда эле ичинен катуу мунканып ыйлагандар апам менен Инкамал-апай болду. Экөө бир балээни билгендей, бир балээни туйгандай... бирок айтышпайт. Чү, жаныбарым Чоңтору, чү! Демиңен кайтпа, кыйынчылыкка алдырба! Умтул, Чоңтору! Чыда, жаныбарым!

Чалкуйрук, сен да бир тууганымдай болуп калдын. Сен алдыда барасың. Чымыркана тарт! Чалкуйругуң булактап, көркөм атсын. Талыба, кыйыктанба. Чарчашыңа жол бербейм. Чү, жаныбарым Чалкуйрук, чү! уят кылба!

Карагер досум, кандайсың? Жупуну, бирок жан жолдош атсын. Төрт ат тандап жатканда сени бекеринен алган эмесмин, ишенип алгам. Жоошсуң, бирок иштен тартынбаган калындыгың жагат. Чалкуйрук менен жанаша жүрөсүң. Сыртыбыздан сынаган көз болсо, алгач сени көрөт, Карагерим. Сени да таарынтпайм, болгону баш чулгубай тарта бер, тарта бер. Аксайдын айдоосун бүтүп, айылга кайтканда сени четке жетелейм, эл көрсүн, билип кой. Биз ошондо Мырзагүлдүн үйүнүн жанынан өтөбүз. Мырзагүлүм үйүнөн жүгүрүп чыгып, а деп эле сени көрөт, карагерим. Баякка жөнөөр алдында кол кармашып коштошо албай калдым. Бирок жүрөгүмү жылытып, жүзарчысы төш чөнтөгүмдө жүрөт. Кар тийгизбей, суу жугузбай сактайм. Мырзагүл оюман чыкпайт. Аны ойлобой коё албайм. Аны ойлобой койду дегиче ичим эңшерилип, жашоомун кызыгы кеткени...

Чү, Камбар-Атанын тукумдары! Чыдагыла, чамдагыла, бир жандай чогуу тарткыла! Чү! Чү!.. бу кар басылар эмес. Эрип жааган сары кар! Кичине шамалдап турат. Биздин кемпир ат жабуулар менен сүлүнү жаап койду бекен? Жаппаса сүлүнөр куруду го он эки атсыңар, анда силерди эмне менен багабыз? Ишке чыгарда айтып кетпей, эсте жок. Бирок кар жаап жиберерин кайдан билипмин.

Кызык кемпир биздин ашпозчу. Ач көз. Аттарга сугу түшүп, тамшана берет. Жакшы багылган экен, согумга жарачудай экен дейт. Эки эли казы шашпай чыгар эле. Илгери мындай аттарды ашка соёр эле. Кырк кулак казан толтура эт салып, кайнаганда зардебин чөмүчтөп сузуп алар элек. Жылкынын зардеби кеселманга табылбас дары дейт. Казы деп шилекейин чууратат жезкемпир. Аттарга көзү тийбесе болду. Э, ошо да кеппи. Көз тиет деген калп деп окутпады беле мектепте. Тамакты маалында даярдап турса болду, былжырай берсин. Кызык, кече күнү тоо текенин этин салыптыр. Арык экен, антсе да кийиктин эти эмеспи, даамдуу. Эки мергенчи тоодон түшүп келатып, биздин отко кайрылыптыр дейт, шыралга таштап кетиптир. Ушундай кыйын кезде салтты сактаган жакшы мергенчилер экен. Биринчи жолукканга шыралга берген мергенчинин кийин да жолу болот дейт эмеспи. Тегеректе эч жан жок, алардын жолунан чыккан жан биз болгонбуз го. Болбосо тоо аралай чапсаң да, талааны талаалай кыдырсаң да жакын жерден киши көрбөйсүң. Кар дале жаап жатат... күчөп алды го... аттар да такыр жүрбөй калды...»

Аттар калчылдап тартпай калды... Султанмурат аттан түштү да, уюган тизесин араң жазып, теңселе басты. Көз чуңкурунан бери кара терге түшүп, энтиге дем алып, тизелери бүгүлүп кетчүдөй калтырап, моюнчак алды, жука чабы, такымдарынан бери ак көбүк болуп турган аттарына жаны кейип, онтоп жиберди.

Буу көтөрүлгөн ат сооруларына кар тынбай жаап турду, эрип жатты. Төбөсүнөн баскан ным капты Султанмурат сыйрып таштады да, бүгүлбөй тоңгон колдору жан кайыштын илмегин чыгара албай кыйналды. Анан жаны кашайып, Чабдардын мойнун кучактап алып, буркурап ыйлап жиберди. Аттын кыйгыл-туздуу ысык терин эриндерине жугуза: «Алда байкуш аттарым ай...» деп муңканды...

- Эй, Султанмурат! Кандайсың? Эмне болду? – деген Анатайдын үнү угулду.

- Чыгар аттарды! – деп Султанмурат кыйкырды.

Жаз келет деген ушу да, эми кыш кайрыла албас. Жаз жарыш, иш чачтан көп, бул айдоо башталмасы гана. Заарканып эмне! Бүгүн Эргеш менен Кубаткул келип калса, десант толук болуп, иш да ыкчам илгерилээр...

Маал-маалы аттарын «Чү!» деп коюп, Султанмурат тетигинде четтеп бараткан атчанды көзү чалды. Ал айдоонун тигил учун кайрып, тоого бет алып барат, улам-улам кошчуларды карап коёт. Асынган мылтыгы бар. Башында саңсаң тумак. Мингени сөөктүү жээрде ат. Арттагы балдар да көрүп, кыйкырып калышты:

- Эй, мергенчи, бери кайрыла кет!

Бирок мергенчи жооп кылып үн салбады. Токтобостон, жакындабастан, улам карап коюп кете берди. Султанмурат кишинин караанын көргөнүнө кубанды, аттарын токтотуп, үзөңгүгө тура калды:

- Эй, мергенчи, шыралгана ыракмат! Ыракмат дейм! Жолуң болсун!

Бирок тиги атчан унчукпастан өтүп кете берди. Укпайт дегидей ыраак эмес болчу, бирок жооп кайтарбады. Кыязы шашып бараткан неме го. Андан соң дөңдү ашып, көрүнбөй кетти.

Жарым сааттай убакыттан кийин дагы бир мергенчи көрүндү. Ал дагы мылтыкчан экен, ал дагы тоону бет алып кетти. Ал айдоонун быяк четинен айланып өтүп, ал да балдарды улам карап өттү, бирок кайрылбады, унчукпады, кошчулар менен саламдашпады. Салт билбеген немелерби, болбосо кошчу көргөн жолоочу кыя өтпөйт, кайрылып саламдашып, иш илгери болсун, кырман толсун, кепсенге келербиз деп кетет эмеспи. Чекиш чал айткандай, азыркы адамдар башкача болуп калганбы. Салтты унутуш деген эмне, айтсайтпаса Чекиш чалдыкы туура белем.

Сууроолор жана тапшырмалар:

1. Ат адамдын сөзүн түшүндүбү?

2. Аттарга кайрылып Султанмураттын сүйлөгөнүн кандай түшүнүүгө болот?

3. «Ат – адамдын канаты», - макалын кандай түшүнөсүн? Өзбек элинин ушуга үндөш макалдарын тап.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Караан – кўзга кўринган
Таноо – бурун тешиги
Булчун – мушак, мускул
Туяк – туёқ
Камбарата – йилқи отаси
Айдоо – ҳайдов
Сары санаа – ташвиш
Сары кар – сариқ қор

Кемпир – кампир
Қазы – қорин ёғи, қази
Тоо теке – тоғ такаси
Шыралга – совға
Тизе – тизза
Ным – нам
Эрин – лаб

Мергенчилер кеткенден кийин бир сонун окуя болду.

А деп Анатай көрүптүр. Көрүп эле тамагы айрылганча кыйкырып калды:

- Турналар! Ээй, карагылачы, турналар учуп барат!

Султанмурат башын шак көтөрүп, асманды карады. Төбөсү ачык, түбү жок, тунук көктө конгуроодой үн салып, кээде бир-бирине орун алмашып коюп эки ача тизилген турналар учуп баратыптыр. Бийик учуп баратышат. Бирок асман андан бийик. Учу-кыйры, түбү жок ээн көктө каалгыган турналар шамалга учкан кыз жоолугундай болуп, көздүн жоосун алат. Султанмурат чалкалап карап туруп кыйкырды.

- Жаша-аа! Турналар!

Түшкө кирбес укмуш көргөнсүп, үчөө тең кыйкырды:

- Турналар! Турналар! Турналар!

Турналардын эрте келгенин жаз менен жайга жакшы жышаан деген карыялардын сөзүн эстеди Султанмурат.

- Эрте келген турналар жакшы жышаан! – деп ээр үстүндө артына толгоно берип кыйкырды ал Анатайга. – Түшүм болот! Түшүм мол болот!

- Эмне, эмне? – деп Анатай жакшы укпай жатты.

- Түшү-үм! Түшүм мол болот!

Анатай артына толгонуп, Эркинбекке кыйкырды.

- Түшүм мол болот! Түшүм!

Эркинбек жооп кайтарды:

- Уктум, укту-ум! Түшүм мол болот!

Турналар көк мухитке киришип, кээде жабыла, кээде жалгыздап үн салып, канааттарынын учтарын гана эрине каккылап, каалгып сүзүп баратты. Бүгүнкү тунук, таза абада сурнай сымал кооз созулган моюндары, учтуу ничке тумшуктары, бири бооруна бекем кыскан, бири бошураак каткан кара шыйрак буттары даана көрүнөт. Каалгый каккан канааттарынын учтарындагы ак чалгындыры чаарланат. Балдар ошентип акыйкат карап турганда турналар акырындап төмөндөй баштады. Тиги этектеги адырмактуу боорго агызып бараткансып, турналар жапыстагандан жапыстады. Султанмурат бала болуп башына жүн чыкканы турналарды жакын жерден көргөн эмес. Качан болсо бир көргөн түштөй бийик асманда учуп өтүп кетер эле.

- Карагылачы, карагылачы. Конгону баратат! – деп кыйкырды Султанмурат.

Үчөө тең аттарынан ыргып түшүп, кошту орду-ордуна таштаган бойдон, турналар конуп бараткан адырды көздөй чуркашты.

Жан аябай тызылдашты. Жакын барып көрүүгө кызыгып чуркашты. «Укмуш ээ!» – деп өздөрүнчө энтиге кыйкырып чуркашты.

Ай, андагы Султанмураттын чуркаганы! Согончогу жерге тийбей дикилдесе жашыл кыраң жамынган жер алдын тосо жылып келаткандай. Тоолор жандай жүрдү. Нары карай конуп бараткан турналар кайрылып, бери карай каалгып сүзүп келаткансыды. Кубанычка көкүрөгү өрөпкүп, буту жерге тийбей учуп бараткансыды. Турналардын бири бир тал канатын таштап кетсе Мырзагүлгө алпарып берер элем деп, бул укмуш окуяны бүт айтып берер элем деп, ээлигип чуркады. Жетсе эле болду турналарга, көрүп калса болгону. Көкүрөгүндө күйгүү эмес, Мырзагүл деген назик сезимди ала чуркады. Колунда болсо, турнанын бир тал канатын кармап алып, ушу бойдон Мырзагүлгө чуркап жөнөмөк... Турнанын канатын суна кармаган бойдон Мырзагүлгө учуп-күйүп жетмек...

Балдар тызылдап чуркап баратты. Акшыйган бир көз өңүттөн аларды илип, улам бирине өткөрүп карайт. Кароол тиктеген көздө ачуу заар, жексурдук күйүп турду. Кароолдун учундагы балдар тепендешип, кипкичине байкуштар... Кароол үстүндөгү төбөсү ачык көк асман дайыны жок кең жатат, а кароолдун учундагы тепендеген балдар кумурскадай тырбандашып, кипкичине байкуштар. Түксүйгөн жаакка кундакты кыса кармаган колдун сөөмөйү саал эле тартылып койсо, балдар окко учканы, экинчи жүгүрбөй жок болгону... Сөөмөйдүн бир басымы асман-жерди коңторуп, турналуу дүйнөнү заматта ташын талкан кылып жибермек да, анан карантүн басып жатып калмак.

- Атаң көрү, кароолдун учунда баратышат, тырс эттирип койсомбу, кынк эте албай жалп этишсин, - деди кароол шыкаалаган киши демин чыгарбай.

- Койсоңчу, айбан! Ок менен ойнобо, - деди калың шыралжындын арасында, каптал астындагы карышкыр үнкүрдүн оозунда эки аттын тизгинин кармап турган киши.

Мээлеп жаткан киши жаак эттери буржуктанып, балдарды кароолдон кетирбеди.

- Башыңы чыгарба дейм! – Аттарды кармаган киши киркиреди. – Чуркап, ойноп алышып, кайра кетишет да. Сага эмне жок?

Тиги көнөр эмес. Кундакты түктүү жаагына такап, турна кубалаган балдарды кароолдон чыгарбай кармаганына маашырланып, жата берди. Балдар каткырып чуркап баратат! Кубанганын кара деп, бу кишинин жини келип жатты. Кайсы арына күлүшөт экен, кайсы жыргаганына кубанышат экен? Атаңдын көрү...

Кошчу балдар бир топ жерге чуркап барышты, анан бир белге чуркап чыкканда турналар кайра көтөрүлүп калганын көрүштү... Конбой коюшканын карачы. Же конгону баратканы төгүн беле?

Энтиккен балдар эс алып туруп калды. Султанмурат дагы нараак чуркап барды да, каалгып көкөлөп бараткан турналарды узата караган көздөрүнө жаш толуп, токтоп калды...

Күүгүм талаш акыркы борозду тилип чыгышты да, кайрылган жерлердеги алаларды терип айдап, анан токтолбостон соколорун жаңы тилкеге өткөрүштү. Эртең жаңы айдоо башталат.

Аттарды чыгарып, станга келгенче каш карайып кетти. Кемпир жок, стан аңгырап ээн. Каруу кетип чарчаган балдар шашпастан, каамыттарын чыгарып, күндөгү орундарына бөлөк-бөлөк жайгаштырып, он эки атты акыр ордуна пайдаланып жүргөн салынуу арабага эки беттеме тизип байлашты. Эртең менен эрте туруп, аттарын кашып, сугарып алып, кайра ишке жөнөш керек. Караңгыда карайлашып бети-колдорун жуунушту, үй ичине кичине от тутантып, кургак нан жеп алышты, муздак суудан бир-бирден жутуп, бүкүлү бойдон жата кетишти.

Султанмурат балдардан кийин уктады. Уктаар алдында эшикке чыгып, аттарды карап койду. Арабанын эки жагына алты-алтыдан байланган аттар кургак бедени жайбаракат күртүлдөтүп, кээде бышкырып коюп, тынч турушкан экен.

Түн мемиреп жылуу. Он бешинен өтүп калган ай отуруп чыкты.

Султанмурат эмнегедир түпөйүл чочулап, бир аз басып жүрдү. Күндүзү көз жоосун алган тоолордун кокту-колоттору айдын жарыгына ала көлөкөлөнүп сүрдүү, теребел туңжурап, караңгы түн тумчуктура басып турат, элсиз ээн жай. Бу күнгө чейин иш менен алек болуп жүрүп, иштен келгенде күн жыгылып, тырп этпей таң атканча уктап калып жүрүп, түнкүсүн бул тарап мынчалык сүрдүү болорун байкабаган экен. Ушинтип чалды-куйдуланган оюнан ого бетер чочулап, ал үйгө кирди. Ордуна барып, көпкө уктап албай жатты. Караңгыны теше тиктеп, көздөрүн ачып жатты. Ардеме оюна келет, өткөндөр эске түшөт. Үйүн ойлоп, сагынычы жүрөгүн өйдү. Ал жокто үйдөгүлөр кантип жатты экен? Атасынан алиге чейин бир кабар жок. Кат келген болсо, бүгүнкү арабакеч сүйүнчүлөйт эле. Сүйүнчүсүнө эчтемесин аянбайт болчу Султанмурат. Бирок эмне бермек? Берер эчтемеси жок. Күзүндө колхоз эмгек күн берип калса, жарым кап буудай убада кылмак да. Аны ойлоп жатып, анан Ажымураттын айтканын эстеди, атам согуштан кайтканда Чабдарга учкаштыра кет, экөөбүз элден мурда жетип тособуз дегени, тосуп алып, атасын Чабдарга мингизишет да, экөө үзөңгү кармап, эки жактан жандай жүгүрүп алышат. Ошондо күйүгүп далбалактап келаткан апасы, калган туугандар алдыдан чыгат... Оо, андай сүйүнчү болсо, Чабдарды коштон чыгарып алып, ушерден түз чаап жөнөбөс беле... Кийин келип, өксүп калган жерин жүз эселеп айдап салбас беле.

Андай бакыт башка конбосун баланын жүрөгү туюк сездиби, же сагынычтын жүрөк мыкчыганыбы, же санаалардын түгөл жуурулушкан кыйноосубу, - Султанмурат үн чыгарбай буулуп ыйлап жатты.

Анан кадимки аттамчыктан Мырзагүлгө жолукканын эстеп, караңгыда кайра күлүмсүрөдү. Кыздын алаканы алаканына жабышып, тумсак назик колу: «Мына, мен, каалаганың. Мен кубанычтамын. Кубанычымы сезип атасыңбы?» - деп тилсиз айтканы азыр болуп тургандай туюп жатты. Анан кыздын кебетесинен өзүн тааныганын, ошого таң калганын, сүйгөн кызы экөө бир жан болуп калганына кубанганын да жыргап эстеди. Азыр Мырзагүл уктап жаткандыр. Же уктабай аны ойлоп отургандыр? Экөө бир жан эмеспи... Султанмурат акырын төш чөнтөгүндөгү жүзәрчыны кармалап, сылап жатты...

Ошентип жатып кантип уктап кеткенин өзү билбей калды. Тырп этпей уктаптыр. Анан бир жаман түш көрүп, албарсты үстүнөн басып, муунтуп жаткансыды. Алкымдан муунтуп, колдорун артына кайрып жатты албарсты. Султанмурат чоочуп ойгонуп, өңү-түшүн билбей бакырганча бирөөнүн махорка жыттанган салмактуу туурук алаканы жаагын кабыштыра басты.

- Жаныңдан үмүт кылсаң унчукпа! – деп деминен махорканын кычкыл жыты урган неме кулагына кышылдап.

Анан ошол темирдей катуу кол жаагын капшыра кысып, оозун ачты да, чүпүрөк тыгып салды. Султанмурат эсине келип, эмне болуп жатканын баамдагыча эки колун артына карыштыра байлап салды. Султанмураттын аза боюн муздак тер басып өзүнөн өзү калтырады. Булар кимдер болуп кетти, эмне үчүн байлап салышты?

- Мунусу бүттү, - деп күбүрөдү алиги кышылдак беркисине. – Кана эми тигилерди!..

Караңгыда Анатай жаткан ныптада алышып калышты. Анатай бир кыйкырып туйлап калды, бирок аны да байлап салышты окшойт, үнү чыкпай күшүлдөй дем алганы угулуп жатат.

Эркинбекти башка бир коюштубу, онтоп алып, ошо бойдон унчукпай калды.

Эмне болуп жатканын Султанмурат дале түшүнө албады. Чүпүрөк көмөкөйүнө тыгылып, оозунан ичи кургап, деми кысылды, байланган жип колун кесип, жансеректете уютуп баратты. Үйдүн ичи көзгө сайса көрүнгүс. Бирок булар кимдер, бuerде эмне кылып жүрүшөт, эмне үчүн байлап салышты, эмне ойлору бар, же өлтүргөнү келгенби? Кайсы жазыгына?

Султанмурат туйлап, ооналактап кетти эле, тигилердин бирөө тизелеп өпкөдөн ныгыра басты да, бармактары темирби, чеке маңдайын оё нукуду. Акырын, бирок ызырына тактап айтты:

- Мөңкүбөй жат! Уктунбу? Балдардын башчысы сен болсоң керек ээ? Силер бекер жоопко тартылбасын деп байлап салдык билсеңер. Түшүндүңбү? – деп кыш-кыш этип айтып коёт да, айткан сайын төбөгө чеге каккандан бетер катуу-катуу уруп коёт. – Эстүү болсоңор, аман кутуласыңар. Силерди ушерден таап, чечип алганда болгонун болгондой айтып бергиле. Силерди эмне кылмак эле! А эгер тил албай азыр мөңкүчү болсоңор, таарынбагыла, ушерден эле коңорду жулуп алам! Былк этпегиле! Өлбөйсүнөр, - деп алар күшүлдөп-бышылдап, сөгүнүп, какырынып чыгып кетти. Анан аттарга барышты. Аздан

соң бир топ аттын дүбүртү чыкты, камчынын чыпылдаганы, алиги кишилердин сөгүнүп-тилденгени угулду да, дүбүрт алыстап барып, биротоло житип кетти.

Бул окуянын коркунучтуу маанисин Султанмурат мына ошондо түшүндү. Уурулар тура булар, коштун аттарын уурдап кетишпедиби! Ызасы ичин өрттөп, алысы ачуусу кайнады. Колун бошотууга далбас уруп, ары-бери ооналактады, жылыш болбоду. Ого бетер тумчугуп баратат. Башын чулгуп, тили менен чүпүрөктү түрткүлөдү. Оозунун ичи ысып-күйүп, кан даамданып, опколжуп жүрөгү айланды. Ошентип эптеп жатып, шилекей болгон былжырак чүпүрөктү араң бүрктү. Камактан бошотко чыккансып, абадан энтиге дем алганда башы айланып, көңүлү караңгылай түштү.

- Балдар, менин оозум бошоду, - деди ал башын көтөрүп. – Менмин, Султанмурат Тирүүсүнөрбү!

Эч ким жооп бербеди, бирок тиги экөөнүн тең орду-ордунда кыбыраган шыбырты угулду.

- Балдар, коркпогула, - деди анда Султанмурат. – Мен азыр. Азыр бир айласын табабыз. Силер менин айтканымы кылгыла. Анатай, кайдасын кыбырап койчу?

Анатай дудук кыңылдап, оонай башын көтөрдү.

- Анатай, коё тур, Анатай! Ордуңан жылба! – Султанмурат төшөнчү-ордуңан, ат жабдыктардан артыла оодарылып оонап барып, жанына жетти. – Эми далынды тосуп жат, мен да ошентем, колунду туштат. Колунду туш келтир дейм...

Экөө аркалашып жатты да, Султанмурат байлануу колу менен кыбырап жатып Анатайдын колу байланган жипти тапты. Нары жат, бери жат, чыдай тур», - деп күшүлдөп жатып, жиптин учун таап тартты эле бошой түштү. Анатай ыкшап колун чыгарып алды.

Чабдар ордунда калыптыр. Султанмурат үйдөн жүгүрүп чыгып, Чабдарга ыргып минди да, жулкунган жаныбарды бир тегерете токтой калып, балдарга кыйкырды:

- Анатай, айылга чап! Кармалбай тез жет! Элди чакыр! Мен ууруларды кууп жетип, алаксыга кармап турам. Тезирээк жете көр! Эркинбек, сен ушуерде бол, эч жакка кетпе! Уктунбу? Анатай, айылга чап! Мен кеттим!..

Жана дүбүрт кеткен тарапка Чабдардын оозун коё берди.

Алга, Чабдарым, алга, жан бирге жаныбарым! Кууп жет ууруларды! Мен жыгылбайм, мен өлбөйм, менден коркпо, өзүңө кубат берсин! Чурка, жаныбарым! Өлсөк бир өлөбүз, ылдамыраак, ылдамыраак, Чабдар! Түн караңгы, мен көрө албайм, сен көрөсүң, тайманбай жаныңды үрө, аянбай күрпөн-күрпөн кулач кер, жаныбарым! Ушунча алыстап кетиштиби? Алды жактан бирдеме караңдайбы? Дүпүйгөн караан жылып бараткансыйбы? Каерге жетишти экен? Колдон чыгарып жибербесек экен. Алгала, Чабдарым, алгала!.. Мүдүрүлбө, сүрдүкпө, эки көзүң экөөбүзгө шам болсун, жаныбарым!..

- Куугун! – деп бакырып ийди уурулардын бири жакындап келаткан ат дүбүртүн угуп.

Экөө коштоодогу аттарды сабап, чаап жөнөштү. Эми куру санаа менен баюу бүттү. Же бар, же жок. Эми жоголуш керек. Эми куйрукту кыпчып качкандан башка арга жок.

Аттарды башка-көзгө чапкылап, бирин бири шаштырып, урушуп-сөгүнүп, жандарын ала качты. Көп аттын дүбүртүнөн жер дүңгүрөдү. Ат жалында, атчандын кулак учунда шамал ышкырды. Карангы түн жээги жок, шары катуу кара дайра болуп бет алды каршы акты.

- Токто! Кутулбайсынар, токтогула! – деп айкырык салып, Султанмурат улам жууктап кууп кирип келатты.

Бирок калың дүбүрттөн анын ач кыйкырыгы үзүл-кесил угулат.

Чабдар! Мал асылы Чабдар! Атанын жан жолдошу Чабдар! Түндү жиреп, шукшурулуп учту, жаныбар! Бул Аксайдын этегин баскан карангы түндө мүдүрүлүшкө да, кууганына жетпеске да акысы жоктой окторулуп чуркады.

Султанмурат ат коштоп өксүй чапкан ууруларды бат эле баса жетти да, окчунураактап жандай чапты.

- Таштагыла аттарды! Таштагыла! Коштуру аттарына тийбегиле! – деп кыйкырды.

Уурулардын бири коштогон эки атты алдыңкысына тапшырды да, Султанмуратка атырылды, аттан оодара тээп өтчүдөй жутунду. Бирок Чабдар буйтап, жолотподу.

Жайлачудай кууган уурудан буйтап, Султанмурат топ атты коштогон уурунун алдын торой, аттарды кайрый чапты.

- Кайры артка! – деп кыйкырды.

- Жолобо, жайлап салам! – деп күркүрөйт ууру.

Бирок Султанмурат көгөрдү, алдын тороп, кайрый берди.

Ушинтип кайкып учкан топ канаттуудай кайрый сала чаап баратышты. Алиги артынан кууган ууру жете келген сайын Султанмурат топ аттын нары капталына чыгат, аякка барса, бери капталына чыгат. Иши кылып түз качууга ууруларга жол бербеди.

Ошондо караңгы түндү жаңырытып мылтык тарс этти. Султанмурат мылтык үнүн укпай калды. Жарк эткен оттон Аксайдын түн баскан жайыгы, жанынан чаап өтүп бараткан топ аттардын карааны, серендеген эки атчан көз ирмемге жарык боло түшкөнүнө таң калып, ою жыйналбай аттан учуп кетти. Ташка урунган мүрү какшап калганын да сезбей ордунан кайра ыргып тура калганда астындагы аты мүдүрүлбөй эле окко учканын билди. Чабдар башын жерге ургулап, коркурап, чаап бараткансып төрт аягы тыбырлап жатты...

Жаны кашайган Султанмурат ойлоп-карап турбастан уурулардын артынан чуркады:

- Токто-о! Кутулбайсынар! Кууп жетем! Чабдарды эмне өлтүрдүңөр? Атамдын атын эмне өлтүрөсүңөр?

Эсин жыйбай, аргасыз ачууга алдырып, атчандарды кууп жетчүдөй, кайрып келчүдөй болуп, Султанмурат жиниге чуркап баратты. Дүбүртү улам

алыстагандан алыстап, уурулар кылчайбастан кетти. Султанмурат ага көнө албады, кууп жеткиси келди. Өрт алгандай бүткөн бою, бети-колу күйүп-жанып чуркап баратты. Жана аттан жыгылганда кыр таштарга алдырган колу менен бети ысып-күйүп, улам чуркаган сайын чыдатпай ооруду...

Акыры күйүгүп эт-бетинен эки-үч аласалып кетти. Жүрөгү мыкчылады. Бул тунжураган дүлөй караңгыны жектеп, көзүнөн от чагылып, жанына баткан оорудан онтоп, ооналактап жиберди...

Уурулардын алыс кеткен дүбүртү акырындап өчүп баратканын солуктаган Султанмурат жерге кулагын төшөп угуп жатты. Дүбүрт уламдан улам жердин туюк тереңинен араң угулуп, анан биротоло өчтү да, кара жер тынчып жатып калды...

Мына ошондо Султанмурат кыңкыстап ордуна турду, үн сала муңкана ыйлап, кайра артына темселей басты. Сооронор алы да, айласы да жок, же бул каран түн түшкөн Аксайда аны сооротор жан жок. Согуштан кайткан атасын тосуп чыгарда учкаштырып ала барам деп Ажымуратка берген убадасын эстеп алып, ого бетер мууну бошоду, ого бетер өксөп ыйлады. Эми Ажымурат экөө Чабдарга минип алып, станчага келген атасынын алдынан чаап чыга алышпайт. Эми Аксайга себебиз деген эгиндин баарын себе алышпайт. Тиштери жаркылдаган соколорун сүйрөтүп айылга салтанаттуу кайтар күн эми болбойт. Мырзагүл эми кубанып көчөгө чыгып тоспойт, Султанмуратты көрүп, сыймыктанып турбайт...

Үмүт-кыялдын баары талкаланды...

Ошол үчүн ыйлап баратты...

Жел жеткирген жаңы кандын жыты каңылжаарын жарып, араанын козгогон сайын улам кара тумшугун жаланып, ач карышкыр күрпөң жортуп келатты. Жыт кууп, жакындаган сайын ач карыны кынжыйып ичине тартылып, эртемененки өлүмсүк суз көздөрү от жанып кызарып келет. Кыштан арык чыккан кылкандаган каман жалдуу дөбөт карышкыр эле. Аксайды кыштаган бөкөндөрдүн арык-торугун кармап жеп жүрүп, бу кышты кечирди. Эми бөкөндөр казактын эрме чөлүнө кургуйлап, түшүп кеткенден бери кабыргасы каржайып, тумшугун желге тосуп, улуп-уңшуп отуруп калган. Жаш бөрүлөр тобу менен тоодо аркар-кулжанын алсырагандарын кууп жүрөт. Бу болсо суур качан чээнден чыгат деп, күңгөй боорду жойлоп келген, чарчаганда ач курсагын күнгө кактап, тилин салаңдатып солуктап жатат. Бирок бүгүн-эртен чыгат деген суурлар кечигип али жок. Айласы түгөнгөндө карт бөрү күнөстөгү көк ыранды жалмалайт. Ал оокат болмок беле, өзөгүн өйкөп, ичин ого бетер кууртат.

Жаңы кандын жыты башын айлантып күчөгөн сайын бөрүнүн заары күчөп, башка бир ит-куш ээлеп калбагыдай эле дегенсип өзүнөн өзү ыркырап коюп, күчөй жортту... Шилекейин чуурутуп азгырган жыт жылкы этинин жыты эле. Жылкынын эти менен тердин буруксуган жыты бөрүнү мас кылып жиберди. Бу бөрү өмүрүндө топ бөрү болуп үч-төрт жолу гана жылкыны кууп, каман жеген.

Бөрү тумшугун сундуруп, карышып калар жаагын ачык кармап, шилекейи тамчылап, ач карыны мыкчылап, жортуп келатты. Таң алдындагы шоокумду түндө ач бөрү кубандаган караан болуп, жортуп келатты.

Ушу жутунган боюнча боюн токтотпостон барып өлүк жылкыга тиш салмакчы болду, бирок куу бөрү көнүмүш сактыгына салып, шилекейин жалана боюн зордоп токтотуп, өлүктү бир айланып чыкты. Жылкынын өлүгүнүн жанында адам турганын көрө сала бөрү селейе токтоду. Адам чоочуп тура калды.

- Эй! – деп Султанмурат тап берип, жерди тепти. Карышкыр кетенчиктей секирди да, куйругун такымына кысып, четке жылжый басты. Жолу болбоду. Адам турат. Адам этке жолотпойт. Бөрү жортуп саал алыстай берди да, тык токтоп, ыркырап адамга кайрылды. Көздөрүнөн көк чаар учкундар чачырап, кылкан жалы түксүйдү. Башын ийинине ката жыйырылып, азууларын шакылдата арсайтып, жаалы көзүнө чыгып, акырын жакындай берди.

Султанмурат катуу кыйкырып бөрүнү токтотту да, Чабдардын жүгөнүн шыпырып ала койдү. Жүгөндү колуна ороп жиберип, ооздукту салмоорлоп кармады. Эми анын куралы ушу жүгөн болуп калды.

Карышкыр дагы жакындап келди да, кылкан жалы дүгдүйүп, тулку бою тырышып, секирмекчи болуп, жерге жабышып жата калды. Көздөрү Султанмураттын көзүнө кадалды. Бөрүнүн көзү курчураак, заардуурак сезилди.

Бирок Султанмурат жалтанбады. Болгондо өмүрүндө биринчи жолу жүрөгү муштумдай эт экенин, ал дүкүлдөп көкүрөгүн ургулап жатканын даана сезди...

Султанмурат жүгөндү онтойлото кармап, илгери жүткүнө даяр турду.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. «Жакшылык менен жамандык – эриш-аркак», - дегенди кандай түшүнөсүң?
2. Турналарды көргөн балдарда кандай сезим пайда болду?
3. Турналар – негизи эмненин символу?
4. Султанмурат эмнени элестетип турналарды коштоп чуркады?
5. Балдар өздөрүн бир каргаша күтүп турганын сезиштиби?
6. Кимдер балдарды байлап, аттарды айдап кетишти?
7. Каракчылар Султанмуратка кандай кеңеш айтышты?
8. Чабдарды минип каракчыларды кууп Султанмурат туура иш кылдыбы?
9. Карышкыр менен Султанмураттын бетме-бет калышын кандай түшүндүрөң?
10. Сен Султанмураттын ордунда болгондо эмне кылат элеч?
11. Чыгарманы дал ушундай аяктоо менен автор кандай максатты көздөгөн?
12. Ушул балдардын тагдыры кийин кандай болду деп ойлойсуң?
13. «Согуштун балдары» деген темадагы дилбаянга даярдан.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Жаз – баҳор
Маал-маал – пайт, лаҳза
Мылтык – милтик
Мергенчи – мерган
Жолугу – рүмөл
Турна – турна
Көк мухит – күүк денгиз
Согончок – оёк, товон
Канат – қанот
Заар – эрталаб, саҳар

Күүгүм – ғира-шира пайт
Түпөйүл – ғамгин
Сагыныч – ғам-ғусса
Махорка – махорка
Ууру – ұғри
Куугун – кетидан қуymoқ
Дүбүрт – дукур-дукур
Карышкыр – қашқир, бұри
Бөрү – бұри
Жүгөн – юган

ТӨЛӨГӨН КАСЫМБЕКОВ (1931–2011)

Т.Касымбеков - кыргыз элинин таланттуу жазуучусу, Токтогул сыйлыгынын лауреаты, Эл жазуучусу, Кыргыз Эл Баатыры.

Т.Касымбековго жазуучулук кадыр-барк, таанымал-дуулукту мына ушул «Адам болгум келет» (1960) повести алып келген. Ошол күндөн ушул күнгө чейин жемиштүү иштеп келет. Өзгөчө сый-урматка ээ кылып, ошол кездеги Союзга гана эмес, дүйнөгө тааныткан чыгармасы «Сынган кылыч» романы (1966) болгон. Негизи, кыргыз адабиятында чыныгы тарыхый жанрды негиздеген жазуучу. Буга анын «Келкел» (1986), «Баскын» (2000) сыяктуу романдары далил боло алат.

Адам болгум келет

Үргүлөйүн, туулган жер!.. Мелмилдеген көк асманы, чигиттеп койгон пахта сымал тоо баштарында түрмөк-түрмөк чубалган ак булуттары өз үйүңдүн чамгарагындай тааныш, көзгө жылуу. Өркөчтөнгөн кара тоолор, күдүрөйүп бадал жамынган адырмак, өтөгү көк жашаң өзөн, ийрилип, шаркырап аккан кашка суу – бири төрүң, бири улаган сыяктуу. Авасы бир түркүн мемиреп, көңүлүңдү сергитет. Эненин ууз сүтү, көкүрөк жыты сезилет.

Мен чоң окууга экзамен тапшырууга кетерде буудайга жаңы гана орок тийген эле, Эми бүтө жаздап, жон-жондо ак саман чаңып, кызылы кырманга үйүлүп калыптыр. Жүгөрү дүмбүл болуп, жанак оймо, сары алма, кара жүзүм, кызыл алча шагын ийип берешен жер эне ырыскыны ченебей төгүп турган кези экен...

Эски чемоданымды көтөрүп, кылкылдап турган көк жүгөрүнү түптөй басып, бурчунда жалгыз түп тыты бар жалпак кызыл тамдын эшигине келе

бергенимде, бери чыгып келе жаткан атам бетме-бет келе түштү. Мени көрүп, оозунан сөзү түшүп, анкайып токтоп калды.

- Кел, уулум!.. – деп күңк этти, тула боюмду бир тегерете тиктеп.

Ичкертен апамын карбаластаган үнү чыкты:

- Асылбы?.. Каралдым...

Экөбү ортого алып, өөг-жыттап, сылап-сыйпап эне-аталык ысык мээримге бөлөдү. Апам көпөлөктөй дилдиреп, башыма суу тегеретип чачып, үйгө киргизди.

...Үй кандайдыр көзүмө башкача... Дубалы жапыз, терезеси кичине, ичи күнүрт. Самтыраган кара чапанды бастыра чүмкөп таштагансып өтө басмырт. Шыптын бурчтарына жөргөмүш уялаптыр, төркү текченин түбү ным тартып, ар кай жерине аксоё чыгыптыр... Көк жыттанат.

- И! Иш кандай? – деп сурады атам жанына отургузуп. Эмелеки шатман жылмаюу жүзүнөн жылан сыйпагандай жоголду да, анын ордун кооптонуу, кабырга майыштырган оор зааркануу басты. Көзү тикирейип өтөр-катарымды тепчиди.

Мурдumu быш тартып, бутумдун башын тиктедим:

- Өтпөй калдым... Тиги Мыкты деле өтпөй калды...

Атам үн катпай, былк этпей тунжурай түштү. Бир оокумда апам:

- Ой... Эмне мынча үрпөйдүң, окубаса жүрөр! – деп сазе айтып жиберди.

Бирок атамдын уккусу келбеди. Этек кагынып, күңкүлдөп эшикке чыгып кетти:

- Адам болот экен десе...

Апам улутунуп койду да, пешенемен сылады:

- Тегеренейин, азып кетипсиң... Бир жериң оорудубу, ыя?.. – деди. – Атам дулдундай берет, адаты. Мейли, окубасаң жүрөрсүң, чымындай жаның аман болсо болду мага, каралдым...

Апам... ташка тийген бычактай майтарылган карып көңүлдү сооротту. Өбөгүм бардай көшүлө кымырап, чөптөй илешкен кыжы-кужу кыжалат бирпас да болсо эсимден чыгып, бул жарыктык дүйнөдө менден бактылуу жоктой өзүмдү бейкут... наристедей бейкут сезе түштүм, деним жайылды.

Чымчыктай үйрүлүп түшүп, айланып-кагылып, алдыма дасторкан жайып, нан, бир кердим айран койду. Жол азабы – көрзабы, жолдо ачы-ток калып, ысык-суук көрүп кыйналып, ичтейим байланып калыптыр. Кургак нан жүрөгүмө барбады. Айрандан бир-эки ууртадым.

- Атаң өзү капа, - деди апам, - ишинен түшүрүп коюшуптур. Аки-чүкүсүн угарсын.

Атам кызматын жанга өлчөгөндөй жаккы көрүүчү эле да. Түндү түн дебей чапкылап, алынын барынын милдетин түзүк өтөөнүн пайында жүрүүчү. «Бүгүн аксакал Ак-суу участкесинде бол деди. Бүгүн аксакал тиги колхозго бар деди. Э балам, чондун оозу орок орот. Чоңго каяша айттың дегенче, кендириңдин кесилгени, чаппасак болобу!» - деп, итең-итең теминип жүргөнү жүргөн эле да. Минтип чондоруна жагынып алганы менен, элге суук тумшук. Кээ бирөө менин көзүмчө деле: «Хм! Баягы уйгактай пинагинт келатат!.. Деги ашык

төксөң да кутулбайсың мындан. Ат тезегин кургатпайт. Ой Чангы-ыл... Шайтанды шаштырат бу!» - дегенин көп уккам.

Атам керели-кечке үн катпады, дулдуйгандан дулдуйду. Кантсе да, алээми ичин куйкалады бейм, кечинде түнөрө ойго басынып, быштынын жону-башын кашылап жүргөн эле, каңкастап туруп-туруп, акырында баш ийкеп, мени жанына чакырып алды.

- И, кайсы кара теке сүздү?.. - деп сурады кашый жогору жыйрып. Байкуштун үнү каргылданып, муңканып чыкты: - Ой, дакментиң жакшы эмес беле?.. И, ал жарабайт бекен? О, ушу... Ушердин мугалим сөрөйлөрүбү... Жүз сомдон айлык бермек тургай, куттуу үйгө жолото турган эл эмес да. Келжиндеп биргаттер менен арак ичишип басат да жүрөт! Кайраң гана акча ошолорго корогон!

Ал жайымы айтайын десем, уккусу келбеди. Ат кыргыны ачуу менен дубалдын түбү жакка ыргытып жиберип, кейип кирди. Үнүнөн күйүт, кыжыр бүркүлдү:

- Элди көрбөйсүңбү... барып эле, кирип эле, окуп эле жүрүшөт. Ыкыбалын кетсе ушул экен... Торпоктуң жонунан, бирөөгө жалынып отуруп пул алып, белиңе түйүп берип жөнөтсөм... аталадай былжырап кайра келесиң! Эмне, чекеңен сылап өткөрөрбү сени окууга, жулунуп өтпөйсүңбү? Мына, бары-жоктон кем болуп, сүрүлүп отурабыз. Сендей балдар эл башында жүрөт. Ой, жаман Чокондун баласы окуп келди, менин ордумду алды... Мына, өлбөгөн төрт саным калды! А сен болсоң...

Түңүлгөн кишидей колун силкип таштады.

Атам мурдагы оролундай эмес: чымын урган улардай мойну келжейип кирпичи бириндейт, көзүнүн жээги кызарган. Бетинин чүкөсү чыгып, жаак териси шылбырап, көзү чүнүрөйүп келдесине кайнайт. Сакал-муруту түктөйөт. Көгөртө кырынып алып, мыкчийип жүрчү баягы кебете жок, азап чеккендей чекеси чүрүшөт, уурту ырсыят.

- Мына тепсендиде калдык... Жок дегенде, ушу жаман Орко коржондойт! Иштен түшкөнүмө апта болбой жатып, калкоско каралаш дейт. Муну карасаң, мансабы бар киши имиш, биргат имиш!

Менин айтар сөзүм барбы. Дулдуюп отурдум. Нары ансыз да жону жука немени чыгаандар кылып окууга барып, иттен жок же ит байлаган жиптен жок болуп, сенделип кайра келгеним бардык күнөөнү мойнума үйөт. Бычак кылоосундай да шылтоом калбайт.

- Карабайсынбы, жаман Чокондун баласы... окуп келип, райфодон кадыр тапты. Ал келер замат мени айдап чыгышты. Билимдүү, жаш кадыр имиш. Эмне дейсиң?!

Чын, арыма келдим. Чокондун баласы... бир убакта мурдун шыр тартып, те арткы партада, бурчта отураар эле. Жетинчи классты бүткөндөн кийин Фрунзедеги финтехникумга кирип кеткен. Мына эми менин атамын ордун алыптыр! Мен али сенделип жүрөм.

- Мына!.. – деди атам кайрадан буулугуп: - Ишти тапшырганда, миң сомчо жетпей калды. «Кокуй, төк дегенде төк. Болбосо ишини сотко өткөрөбүз» деп кысташты. Колдон иш тайды дегенче, карабайсынбы, көрүнгөн асылат! Менин бел кыларым, таянарым ким? Сенби? – Сөөмөйү менен мени төшкө чокуп койдуда, колун жанагинтип силкип таштап, үйгө кирип кетти. – Сени адам болот экен деп...

Шүмүрөйүп турган жеримде туруп кала бердим. Кантем, жүрөгүм тыз дей түшүп, ысып кетет. Кээде чекем таштай муздап, кээде кан ташып бетиме дүүлүгөт. Куду суугу ашынган оорудай башым кеңгирейт, кулагым тунжурайт, оозума сөз кирбейт...

О анда Фрунзеде жүргөн чагыбыз...

Тулпардын туягы түгөнүп, шумкардын канаты талып араң жеткидей жерден окусак, адам болсок деп, арзып келдик. Отурабызбы, университеттин укук бөлүмүнө документ өткөрдүк. «Ушул жакшы, бүтүрөр замат эле чоң орунга көтөрөт экен» - деди Мыкты. Антер күн кана? Мага майдай жакты. «Болуптур... Жыгылсаң нардан жыгыл...» - Мен дагы жүнүмөн жаттым.

Ырас, бала болуп башыма түк чыкканы, үч кабат үйдү көрбөгөм. Үч кабаттан үч жатаканасы үч жерде заңкаят. Окуй турган имараты кадим эле Афлатун аскасындай келберсийт. «Башы айланбай дубалын кандай азамат урду экен?» деп акылым айран. Бет алды жайлоо төрүндөй гүлзар экен... «Ой-е-ей... биерде кирип-чыгып жүргөн эле... билим дегенди жүктөп алгыдай го!..» деп, кубанычыбыз койнубузга батпайт, ууртубуз жыйылбайт. Тигини билбейм, менде экзаменге анча-мынча даярдык бар. Анан калса, экөөбүз тең: «Эптеп-септеп өтүп каларбыз, беш колдой жаттап келген ким бар дейсиң!» деген ой биллейт.

Жатаканадабыз.

- Ие, Асылбек дейм... карачы, көйнөгүм жараштыбы? – деди Мыкты жаныма келип. – Бери жөнөрдө Үч-Коргондон апкелди эле атам. Карасан, жеңи кичине шөлпөйгөнсүп турабы, же бап элеби?..

Китеп окуп отурган элем, башымды көтөрбөй:

- Түзүк... - деп койдум. Мыкты таарына түшкөнсүп:

- Карасан эми?... – деп ансайын жабышты. Түндө жамбашына басып жатып, зыңкыйтып алган көк шымын, келгенден бери мойнуна бир сала элек жибек көйнөгүн сылап кийип, чачын суулап, оң кашына кыя тарап, борсойгон сайма топусун сол чыккыйына баса кондуруп коюптур. Тиги бурчта карала куржундун оозун кайрып алдына алып, боорсок жеп отурган өспүрүм күлүп калды:

- Эч өөнүңүз жок, тууган! Хы-хы... күйөөлөйсүзбү?..

Мыктынын куйкасы куруша түштү окшойт, ошерде эле жүлжүйө тиктеди:

- Сенден сураган жокмун!

Тийишем деп итке этегин айра тарттырып алгандай өспүрүмдүн шагы сынып, тик карай албай көзүн кыбың-кыбың тайсалдатып, боорсогун чайноо менен алек болгонсуп, жүзүн үйрүй берди. Куу эмеспи, Мыкты муну көрүп: «И кыныңа кирдиң го, алың ушул экен, селпейген байкуш, күйдүргүңү ким

койду сага!» - дегендей, ансайын кырдана тиктеп мурчуйду. Ошол деми менен келип, менин колуман китепти жулуп алды:

- Таштачы ушуну бүгүн. Жүр, кеттик! – Ошол бетти бүтөйүн десем да бербей, жаздыктын астына басып салды:

- Эртең деле күн бар.

- Уйгак!.. Мына турдум, кайда барабыз?

- Шаарга чыгабыз. Атасынын көрү, пиво-сиво ичип, бир сергип келбейлиби! – Анан тиги өспүрүмдү дагы кажый сүйлөдү Мыкты: - Эй, чоң тебетей, сен жүрбөйсүңбү? Ошо көнсүгөн боорсоку таштасаңчы, акыры. А өмүрүндө ачыган айрандан башканы көрбөгөн бечарам! Хи-хи-хи!..

Тиги оозундагы боорсоку жутуп болуп, бирдеме дегенче карап турмак белек, хахалашып күлүп чыгып кеттик.

Шаар көркү кечки утур артыкча экен... Суу себилген асфальт көчө куду эле калың тоңгон көгүлтүр муз сыңар. Ар түрдүү майда машиналар, троллейбус, автобус өйдө-төмөн тынымсыз чубайт. Биздин айылда Кенебай шофер машинасын ойкуштатып, каерде кемпир-чалдын жанынан өтөрдө кыйкыртып жүрүчү эле, биерде деги ырымга бир жолу «түт!» деп койгонун көрбөдүм. Тиги кыргыз тоосунун ак чокусу менен атаандашкансып, нечен бийик үйлөр зыңгырайт. Бак-дарак кирпиктей иреттүү, сыйда. Сылык желдин эпкинине жашыл бариктер шыбыр-шыбыр ыргалат. Серүүн жайлардагы гүлдөрүчү, уздун узу жараткан миң боёктуу килемдей көрктүү. Фонтандары дир-дир атылып, ак мөңгүлүү капчыгайдын күмүш түстүү шаркыратмасын көңүлгө салып, сапырыла кайра өз тегерегине себилет. Ошол оропарага муздак, нымдуу шапатасын жаят.

Көгүчкөндөй жасанган келин-кыз, шаптай-шаптай жигиттер, ийри таяктуу чалдар жүрөт. Каалагандар экиден-үчтөн болушуп, эстелик үчүн сүрөткө түшүшөт экен. Бир эпилдеген кашка баш киши бизди да сүрөткө алды. Эртең так ушул убакта сүрөтүбүз даяр болорун абдан түшүндүрүп калды.

Ар кандай сонунду адам өз колу менен жасаса да, анысына өзү шаани, өзү көрк турбайбы. Эгер мына ушул жакшынакай жасалганын ичинде уюктуу кумурскадай кайнаган калың калк болбосо, анда биер куду күмбөзү көп бейиттей аңгырап, жүрөк түшөрлүк сүрдүү ың-жыңсыз болмок... Карачы, маңдай теринин убайын көрүп, серүүндөп жүргөн эл. Эрте жазда тоо этегине жыбырап чыга келген байчечек окшоп баары таза, баары сыпаа...

Мыкты кыт-кыт күлөт:

- Эй, аңкайбасаңчы көп! – Мага тыңсынып коёт, кээде аны-муну көрсөткөн болот, түшүндүргөн болот. Бир оокумда:

- Мына бу растрян, - деп түшүндүрдү Мыкты. – Жазуусун көрдүңбү? Дос, мунуң шаан-шөкөтүн көрбөгөн көзү ачык кетет. Урумкелер шыңгыр-шыңгыр... урматына музыка дүңк-дүңк! Кана, жүрчү, жок дегенде баш багып коёлу.

Балакет басып, кызыл буурул болуп, сөзүбүз көбөйүп, аерден он-он бир чендерде араң чыктык! Кирердегиден кебетебиз башкача. Канчалык

мыкчыйып, канчалык саксынганым менен болбойт, кадам шилтесем эле чалыштайм. Жер көчкөнсүп, башым тегеренет. Муздак жел тийген сайын чекем тең жарылып оорутат. Чынын айтсам, арак, коньяк дегенди, атүгүл пивону да татып көргөн эмес элем. Пивону поездде ичтим. Алгач кекире татып, кайнаткан андыс жыттанып көңүлүмдү айлантса да, муздак келгенинен суусун кандырып, көнүп бараткам.

Мыкты бекемсинип:

- О катын десе! – деп, ормондоп колун шилтейт. – Мыңкылдабай бас. Тешип чыкпайт ал! Өз жайын таап кетет.

- Бирок, миң чыйрак болсоң да бул балакет ичимдик акени тааныткандай. Мыктынын деле буту калпыс түшүп, калжыңдап калды.

- Өлбөйсүң! Көнүп кетесиң. Окууга өтсөк, бүтүп чыксак, сот болуп алып, какайып жүрсөк... Уктунбу, жыргал мына ошондо болот! Мына ошондо, дос, ошондо ичесиң. Анда эмне элдин баары көзүңдү карайт, бөйпөңдөйт!..

- Эң мурда окууга кирип алалычы...

Мыкты итергениме болбой токтой калып, мени керкее карады:

- Өтөбүз! – деп жиберди ал күпүлдөп. – Атам жазып берген кат бар. Кана, атам кимге кат жазды экен билчи? Ө-ой, ал киши бакыйган киши!

Менин көзүм ачыла түштү:

- О-о!.. айткан жок элең го!..

Мыкты мулундап койду:

- Иш жайында-а. Мыкөн ташбака кайтарып жүрүптүрбү, ушундайдын камын көрбөй. А көрөкчө, бир шише арак ач, алдыма түш сен! Хы-хы-хы!..

- И?

- «И» дейт!.. Сени да катка кошуп жазган атам. Уктунбу, экөөбүздү бирге дайындаган.

- Мени дагыбы?... - О-о!.. Тамаша кыласың го!.. – Мен соолуга түштүм. Башымын зың-зың ооруганы тып басылгансып, айланамдагы кобур-собур, шабырт-шубурт кулагыма даана-даана угула түштү.

- Ха-ха! Тамаша!? Ой, жеңем белең сен, тамаша кылгыдай? Хы-хы-хы!..

Мына, бүткөн боюм ысып, эт-жүрөгүм эзиллип, эмне дээримди билбей далдырадым да калдым. Бу дардандаган Мыкты адам аттуунун барып турган айкөлү көрүнүп, жатындаш агамдай жакын сезилип кетти...

Чын да. Андай болор күн кана? Бердике аке ишенгенинен жазгандыр катты досуна. Жоро-жолдош, дос-жар бирде жамандыкта, бирде жакшылыкта деген. Сөзү-жерде калбас. Эмне экен. Бердике аке, али да чекене адам эмес. Эски чоң кызматчы. Сельсоветтигин мындай эле коёлу, аны район билет. Так райисполкомдун өзүнө кадыры чоң. Райисполкомуң келип калса, аныкына түшпөй өтпөйт...

... Жазууга кириштик. Чекеси чүрүш сыноо алгыч менден мурда Мыктыны узатпай салды. Ал эки кулагынын үстү жагында, кежиге ченинде анда-санда гана сары буурул чачы калган кашкайган башын кыңырайтып, эки мерте тиктеди. Үчүнчүсүнө тоодой медеер кылып отурган тармал чач жигитинен

оолактатып, мурдагы ордуна, менин катарыма өткөрүп жиберди. Кынжылса да болбоду. «Мына эмесе. – Мыкты күйүп күл болду. – Багы жокко дагы жок».

Жыйынтык эртеси жарыя болду.

Жарыя тактанын түбүнө энтелеп жүгүрүп келдик. «Орто», «жакшы» баа алгандардын тизмесин бир сыйра карап алып, нес боло түштүм. Чиркин, жок дегенде «орто» деген үмүтүм бар эле да... Эсимди жыйып, деги бир жеринде бар бекемин деп, тактадагы топ-топ тизмелерге жайма-жай көз жүгүртсөм, турганда да «жаман» баа алгандардын ортосунда турат... Киндиктештей Мыкем экөөбүз дагы катар туруп калган экенбиз!

Мыктынын чый-пыйы чыкты:

- Ие, жанагы аарчыган пыяз баштанган итици жин урбагандабы.. пай-пай... «Хорошо» алмакмын!.. Сен өзүң көрдүң го, баягы айнекти... Ой, ошо... ошо «хорошо» алыптыр! – Бирпас буула калып, жиндиден бетер көзү ойноктоп, өзүнөн өзү муштуму түйүлдү.

Ичиме күйүтүм батпай үшкүрүп жибердим:

- Калган сабактардан тапшырып көрсөкпү? Түзүк тапшырсак муну жаап кетер дейм? Арзып-күрсүп алыскы айылдан келсек...

Байкуш Мыкты тириле түштү:

- Ой, эске алышпайбы! Колхоздо иштеди деген справкебиз болсо акыры!.. Буюкканга жылдыз от көрүнөт. Айлам куруганда, чала түштөгүдөй элесбулас көзгө тартылган бир жылуу кыялга кабылып, желдей оома, булуттун көлөкөсүндөй туруксуз үмүткө байландым.

- Айтмакчы, Мыкты баягы кат кана? – Телмирип анын көзүн тиктеп калдым. – Ыя, анча-мынча жардамы тиер дейм?

- Аныбы? Апаргам... - Ал кабагын карыш салып мыңкылдады. Анын мугалимдери билбесе деп, ыңгыранып калган!

Айтымына караганда, бир шише шампанды колтуктап, катты бетине кармап аяш атасына барса, аяш атасы, ток этер жери, эсенчиликти сурашып, ыкластуу сүйлөшкөнү менен, жок дегенде, көңүл үчүн болсо да, кичине кеп ээрчитип койбоптур. Кайтып жанагинтип «мугалимдери билбесе...» деп, баланын апсаласын сууткан окшойт.

- Убагында, далай козумдун башын мүлжүгөн кадыр синди адам деди эле атам. Эми, карасаң, оң карагысы келбейт! – деп сөгүндү Мыкты. Кийин уксам, ошол катта мен жөнүндө жарты ооз деле сөз жок экен.

Сыноо баракчабызды алалы деп, кадрлар бөлүмүнө бардык. «Силер кийинки сыноолорго кирбейсиңер. Арыз жазып келип, документинерди алып, кете берсенир болот» - деп, сыноо баракчаларыбызды бербей койду.

Мына, күрөштө жыгылып башынан аттаткандай дендароо болуп, кайда басарыбызды билбей калдайдык. Журтуна көмгөн алтыны калган кишиден бетер кайра кыңырылабыз, кайра кылчактайбыз, «Жаман...» - деп бир гана ооз сөзгө араң жарап, сенделип тургандарды көрсөк: «Элдин баары эле өтпөй калыптыр го...» - деп, көңүл сооротобуз. Жакшы баа алгандар бапырап жаныбыздан өтсө, туз куйгандай ичибиз сыйрылат.

Үмүт түшкүр сыйкыр ноктосун салып, опур-топур суюлган ченде тизме алдына кайра апкелип такады. Ана укук бөлүмү... Жоктон бар болбойт экен, миң толгонсок деле жакшылар арасында жокпуз, жамандардын катарынан түшө турган эмеспиз.

Ийин кага улутунуп алды да:

- Атаңдын көрү... - деди Мыкты ылжайып, - ушу азыр карасам эле, тизмеде биринчи болуп... Бердикеев Мыкты... деп турса!

Кыжырым келип кетти:

- О ары жок а! Карасаң эле тиги тизмеде биринчи болуп турсаңбы?

- Деги айтам да.

Шалпайып жатаканага бардык. Бөлмө аңгырап туруптур. Китепке ач кенедей жабышып эртеден-кечке отурчу баягы чоң тебетей да бүгүн жок. Апти мээнетти кайтып көңүлү тынса, шаарга чыгып кетсе керек. Столдун үстүндө каткан боорсоктун үгөндүсү, дарбыздын таза кемирилген бөчөгү калыптыр. Эркин тойлошуп кара чымындар гана самсыйт.

- Карачы бу койлорду... тазалап коёлу да дешпейт! – деди Мыкты ызырынып. Үңкүйүп-үңкүйүп отуруп калдык. Үстүнкү балкон жактан кандайдыр гармонь үнү жаңырып, кандайдыр шатман күлкүлөр кошулуп – ташыл. Иштери оңунда го, болбосо ушинтип шакылыктап отурушар беле. Ичим күйөт, итиркеним келет. Эгер ошолордун бири; тамаша деле болсо, кыпындай өйдөсүнүп бирдеме десе, Мыктыдан мурда ыргып туруп жакалашкыдаймын.

Үмүт аягыбызды сай таптырбай ректордун кабинетине айдап барды.

Биздейден өлө жадаган окшойт, секретарь аял чурмундап:

- Мен айттым го, бүгүн ка – был ал – байт! Муну, кара, койдой жөөлөшөт булар!.. – деди. Өлөөр өгүз балтадан тайбайт. Анысына болобузбу, мына жөөлөсө деп, каалгасын өмгөктөп эле кирдик.

Ректор маңдайы жарык, көзү бажырайган, салабаттуу киши экен. Биздин келер – коёрубуз эскертилбеген да, таңыракагансып алма – телме тиктеп алды:

- И, жол болсун, жигиттер?

Мына, кирерде демибиизге нан бышкыдай болуп жулкундук эле, азыр талкан сугунуп алгандай дулдуюп туруп калдык. Анын буудай жүзү суз да сүрдүү да көрүнүп жүрөктүн үшүн алса, токтоо коңур үнү кандайдыр мээримдүү угулуп, ачыккан көңүлгө жакшылыктан жем таштады.

- Агай... - дедим мен кынжылып, бутумдун учун тиктеп. – Алыстан атайын келсек... агай...

Мыкты кабагын карыш салып, оозун борбойтуп сол жагымда турган. Сөзүмдү сүрөп, ал да балбалактап калды:

- Агай... Жаныбызды аябай колхозго иштеп келсек... Справкебиз да бар болчу!

- И, эмне болду анан?

Бул суроо таш баскандай мойнубузду шылкыйтты. Балыктан бетер кут эте

албай, үнкүйдүк калдык. Бирок, тиги баамдуу адам биздеги ич буроону айттырбай тапты:

- И, куладыңарбы?

- Агай... - деди Мыкты көзүн үлдүрөтүп күнк- мыңк.

Ректор баягы эле суз келбетин жазбайт. Биздин абал – жайыбызды ченеп тиктеп мисирейет. Тоо ураса селт этпестей оор.

- Гм... түшүнүктүү. Жигиттер, өндүрүштөн келгендер көп. Конкурс ошончолук чоң. Талап бар, демек келген эле алына бербейт. Орус тилинен начар баа алуу андан бетер жаман. Кийинки сыноолорго жиберилбейт. Мына муну түшүнүш керек, жигиттер, орус тилин өздөштүрбөй туруп жогорку окуу жайына кирүүгө болбойт да. Силер кирчү окуу бүтүндөй орусча жүрөт. Мейли, силерди алдык дейли, а силер кышкы семестрде баары бир чыгып каласыңар. Жетише албайсыңар. Мунун өзү окуу жайына зыян. Ошондуктан, кандай дейсиңер, жөндөмдүүлөрдү, сабаттууларды тандап алуу максатка ылайыктуу го.

Жан терим чыкты. Өйдө карай албадым. Ректордун ар бир сөзү төбөмө токмок болуп жерге кагып, көзү жебедей кадалып, шилиме чыккансып кетти. Бир оокумда бирдеме айтсаң боло дегенсип, Мыкты капталга акырын укуду. Айтмак кайда, ошол замат так мүйүзүнө таш тийген уйдаи шарт бурулдум. Мыктыга урунушуп кетип теңселе түшкөнүмө карабай, ошерде ректор этектеп кала тургансып, калдактап кабинеттен чыккыча шаштым...

- Карачы ой! Ректору да таштай какчаят! – деп күйдү Мыкты сыртка чыкканда. – Карабайсыңбы, каяктагы кара ниеттин баары чогулуп... Ие ушерден башка окуу түгөнүп калыптырбы!..

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Туулган жер адамга эмнеси менен кымбат?
2. Окуудан келген баласын ата менен эне кандай тосту?
3. Атанын «адам болуу» жөнүндөгү ою кандай?
4. Эне мээримин эмне менен түшүндүрүүгө болот?
5. Ата баласына эмне үчүн капа?
6. Шаар эмнеси менен элеттик жигиттерди өзүнө кызыктырды?
7. Мыктынын Асылбекке кыйынсынганынын сыры эмнеде?
8. Окууга өтпөй калган Мыкты менен Асылбек кандай арга издешти?
9. Окууга өтпөй калуунун себеби эмне, күнөөкөрлөрү кимдер?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Чамгарак – эгилган таёкча

Төр – фахрий жой, уй түриси

Улага – остона, бусага

Орок – ўрок

Дүмбүл – пишмаган маккажўхори сўтаси

Чемодан – чамадон

Шып – шифт

Пешене – пешона

Айран – қатик

Алээм – ранж-алам

Ыкыбал – омад, иқбол

Айдоо – экин майдони

Жамбаш – ёнбош

Жүз – юз, башара

Боорсок – бўғирсоқ

Барик – барг, япроқ

Айкөл – мурувватли, олийҳиммат, олижаноб

Менин оозума сөз кирбеди. Уттурган кумарчыдай иреним саргайды. Бөйрөгүм бөксөрүлдү...

- Асылбек!..

Көзүмдү ачсам, этек жагымда камчысын бүктөй кармап, атам турган экен. Сыртка кийчү сары купайкесин кийип, эни төрт эли текматы менен белин бекем курчаптыр. Төбөсү карыга тиер-тийбес болуп, жүзү күнүрт чалып жакшы көрүнбөдү. Нары кичинекей терезенин сынган көздөрүнө адеп камыр менен кезит чаптай берип, назар салган кишиге куду чылпак баскан көздөй ботала болуп калган. Күн жайылганда биздин үйгө араң жарык кирчү. Жарык кадыресе экен. Башымы көтөрсөм:

- Мен районго кеттим. Сен машина менен артыман бар. Райфо ченден тап. Иш бар... - деди атам. Үнү кандайдыр басаң. Бирдеме жөнүндө мени менен макулдашканы тургандай. Кебетеси баягыдай эле сус, бирок мамилеси кыйла жумшак. Айтор, эмне айтар экен деп кулак түрдүм. Атам ашык сөзгө өтпөй, кайта мен жактан алаксып, башка бирдемеге көңүлү ооп, үй ичин кыдырата тиктеди. Көзү төркү кадада турган сомкесине токтоду. Аны үгөлөнүп кете тургансып, абайлап колуна алды да, кармалап туруп-туруп, ийин кага улутунуп, кабагын чытыды. Калем сайгычында шиш учталган жалгыз калем жүргөн экен, аны сууруп алып көрдү, кайра ордуна сайды. Карачы... Жээктери кырылып, бети майланышып кирдеп, эскилиги жеткен ушу сомке боор этинен кесилип жасалгансып көзүнө ысык, жүрөгүнө кубат. О, оомал-төкмөл дүнүйө, бул сомке так он жыл жатса-турса жанында, аттанса ээрдин кашында, машинага түшсө жамбашында жүрбөдү беле!

Үшкүрүп жиберди да:

- Гм... тура турсун... - деп күбүрөдү. Али бышык бекен дегендей сомкени айланта дагы бир карады да, жанагысындай эле этияттык менен кадага кайра илди. – Тура турсун. Асылбек бир жерге илеше, ошо тутунар...

Мени бир тиктеп алып, тышка чыгып кетти. Аттын дүбүртү тамды айланары, андан ары узап, жым болду. Аны тамдын самтырган камышынын айдарымга шыдыр-шыдыр эткен жеңил шоокуму басты.

Апам уй саап жүрсө керек, өзүнчө жобурап далiske кирди:

- Бир балгам сүт аран... Байып калды, торпогун кошуп эле жиберсе болот эми. Э Асыл, турдунбу, каралдым! Окуйм деп жүрүп, биротоло алың кетип, көк жашык болуп калган окшойсун. Жаткың келсе жата бер, кагылайын. Азыр дүмбүл бышырып берем, каймакка жанчып берем.

- Апа!

- Ыя, каралдым!

- Атам районго эмне кетти? Мени да бар деди го?

Апам токтоло калып:

- Билбедим, балам, - деп койду, - бар десе барасың да. Бир иши бардыр да.

Отура албадым. Чоң жолго чыксам, Кенебай шофер өтүп калды. Кол көтөрүп токтотуп алып, жанына отурдум да жөнөй бердим.

Атам Кыр-Мойноктун нары түбүндө бараткан экен. Камчыланбайт, теминбейт, эки жагын каранбайт. Алда кайдан шилиси көрүнөт. Кер бышты жаныбар камчы салдырбас, лепилдеп жүрөмал жылкы эмеспи, ошонун омогунда гана сүлкүлдөп, ой терметип барат.

Мына, так ошерде оюндан от чыгып кете жаздады. Кенебай оңбогур дал атамы жандай берип, машинасын «ба-ап, ба-ап!» дегизип жиберсе болобу. Жалы камчы саптай боюнча жүргөн кер бышты куду телкидей үркүп, жолдун алдына жалт берди. Таш төшөгөн шоссенин арыгынан шарт секирип өтө качты... Тизгин колдон кетип, ыйык жалга же куш баш ээрдин кашына тырмагы илинбей, атам коңторулган бойдон барып күп этти.

Күлкү башыңды жаргыр, Кенебай кызыкка батып каткырат. Ушунчалык кыжырым кайнады, ошерде өзүмдү өзүм кармай албай, тишим кычырап, түз эле рулга жабыштым. Машина жолдун бир тиги четине, бир бу четине бой урду. Кенебай шаштысы кетип, үрөйү учкансып үрпөйүп, чыканагы менен мени төшкө түртүп, колумду рулдан чыгарууга жанталпас:

- Ой,!.. Ой!..

- Токтот!.. Токтот!..

Машина токтоду. Кабинкеден атып чыкты. Атам жер таянып, бери тиктеген бойдон отуруп калыптыр.

- Менин милдетим да... тепсетип кетпес үчүн түтүлдөтүшүм керекпи, жокпу... - Кенебай алактап, акчылана баштады. – Аты үркүнчөк болсо, мен эмне...

Тыңшаган да жокмун, алымын барынча атама жүгүрдүм. Ал козголбойт, ууртун бир жагына ыржайтып, жарадар жырткычтан бетер көзүнөн оту чачырап машина жакты тиктейт. Колтугунан сүйөй берсем, жерге бир түкүрдү, дагы эле машина жактан көз албай кыңкыстады:

- Баягы Кенебай шүмшүкпү?.. А кан кускур! Кан кусуп кеткир...

Кенебай жүрөксүп, машинасынын жанында селдейип калган. Атамдын ордуна эсен-соо турганын көрүп, тишин кашкайта күлдү да, култундап кабинасына кайра отуруп, жүрүп кетти.

Кер бышты тизгинин баскан экен, ооздугун шылдыр-шылдыр чайнап коюп бир орундан жылган жок. Атам тумасын алаканына чаап алып, баса кийип, анан бардык алээмин макулуктан чыгарды:

- Мына! Мына! – деп, камчы менен башка эки чапты. – Сен да торсук байлатпай калгансынбы, ыя! Союлгур десе! Талпагың ташка жайылгыр десе! Карабайсынбы, ичегим үзүлүп кете таштады... Куймулчагым быркыранып кете жазды.

Ошерде Кенебайды аябай теги-жайын оодарып сөктү. Менин да муунум калчылдады, жанымда болсо өлбөгөн жерде калышат болчумун.

- Карабайсынбы, ушу бок мурун да тепсетип өткүсү бар бизди!.. – деп кейиди эң акырында атам.

Канчалык узаган сайын машинанын барааны кичинерип, талма коңуздай бүдүрөйдү, боз тумшуктун алдына жеткенде далдага кирип, караан үздү.

Түшкө жакын райфонун эшигинде болдук.

Эки суунун аралына жыбырап, көчөлөшүп орношкон жыш кыштак. Бир чети төмөнкү сугумга чейин созулат, бир чети жогорку адырда жайылат. Күндөн-күнгө там көбөйүп, жер тар келип бараткан сыяктуу. Тиги, ортодо үркүрдөй топтолгон ак тамдар – мамлекеттик мекемелер. Көп өрдөктүн арасында жүргөн топ каздай даңкайып-даңкайып аралга көрк. Көчө бойлото тигилген мырза теректер бир кылка, алды артындагы бедеси чабыктан кийин кыйла чайлап калыптыр, күрпүндөй тармал.

Кирип-чыгып жүргөндөр көп. Арким өз жолу менен го, көз тааныштар саламдашып өткөнү болбосо, токтоп жай сүйлөшкөнү жок. Уштапта атам деле андайды каалар эмес. Сиркеси суу көтөрбөй тургандай чүтүрөйүп, бирдемени оюна топтоп, салмактап өзү менен өзү алек.

- Азыр... - деди ал токтоло калып, бир чоң терезени карап алып, - аксакалдын алдына киребиз. Сыр бербей тың отур. Жарышып сүйлөбө; бир нерсе десе кут этпей кулак сал. Ойлонуп жооп бер...

Кабатыбыздан салам айтып кирип бардык. Менин оозум кыбырагансып гана тим болду эле, анын эссин атам чыгарды. Бар жүрөгүн ошо саламдын ичине кошконсуп, созолонуп куп кыраатын келтирди. Төрдөгү кызыл столго өбөктөп, бирдеме жазып отурган киши акырын баш көтөрдү. Алигин элпек алды. Жашы отузду ашкандай. Өтө эле кодо окшойт, чоң столдон көкүрөгү араң чыгат. Чачын тасырайтып кырдырып таштаптыр. Күлүндөгөн көк көзү, чийкил, эки бети болтойгон неме экен.

- Аксакал... Саксаламат гана, демдер гана жүрөсүзбү?! – Атам кош колдоп, жигиттин колун көпкө силкилетти. – Бала-чака эсенби? Кызмат көңүлдүүбү, аксакал?

- Шүгүр, аксакал, ыракмат. Отуруңуздар.

Мен да кол алыштым.

- Бул жаман менин уулум!.. – деп күлгөн болду атам. – Ат жалын тартып, көкүрөк көтөрүп келатат...

Начальник бутумдан башыма чейин бир тиктеп:

- Билем, - деди жай гана. – И, аксакал келип калыпсыз?

- И келдим, аксакал! – деп жалпактады атам, анан мукактана түшүп, кирпичи суюк кызыл көзүн алсыз ымдалап, сөз узатты. – Менин келгеним, аксакал...

Тиги ушу азыр күтүлбөгөн бирдеме ыргып чыга калчудай башын бир жагына кыңырайтып, атамдын оозун тиктеп, ынта коюп калды.

- Менин келгеним, аксакал, өзүңүздө биртике иш бар эле... - Атам сөздү алыстан кайрыды. – Сиз жаш да болсоңуз башсыз, алдыңыздан өтүп, айтайын дегеним, мени болсо бошоттуңар, карыды-арыды дедиңер. - Үнү дирилдеп, мунга чыланып, аянычтуу чыкты. – Билими жок дедиңер, маакул, тарынчым

жок! Алдыңызга келип, айтайын дегеним, аксакал... Асылбекти окууга жиберсем, сыркоолоп кайра келип калды. Гм... Кантсе да билими бар жаштар... ишенип бир милдет такса...

Чоң унчукпай уга берди.

- Сизге эп келсе, Асылбекке менин ордуму берсенер... Өзүм жардам берем, эчтеме эмес, алып кетер.

Тиги муртунан жылмайды. Кебетеси куду акылы ордуна келе элек жаш баланын жоругуна күлгөн даңгыл адамдын түспөлү чыга түштү:

- Жарыктык, сиздин ордуңузга башка киши алда качан дайындалып калбады беле? Анан...

- Билем, аксакал, - деди атам сөзгө моюн бербей катуулап. – Ошол орунга Асылбек деле жарайт, бир калем учу экен... эми ошону орундатып коюңуз?.. – Көзү жашылданып, тили быдылдады. – Бир калем учу экен эми... өзүңүз көрөрсүз, Асылбек андай кежирлерден эмес, аксакалын сыйлап алышка жарайт!

Начальник ачык эле күлүп жиберди:

- О жарыктык! Атайын билими бар киши турду го. Сиздин уулуңуз орто мектепти гана бүтпөдүбү. Бул акча иштери, өзүңүз билесиз, жооптуу иш. Эптей албайт да!

- Эптейт, аксакал, эптейт... Кокус жазып-тайып эсептен кетип, мойнуна бирдеме түшсө, жалгыз атымы сатып да болсо төлөп берем. Мен ошого кантип жарабайм, аксакал!..

Атам аарыдай жабышты, бөйпөндөдү. Сөз алдын тосуп, бирде күчөнүп, бирде бушайман тарткандай бошондоп, анткен менен көздөгөнүнөн жазбай тигини ийиктиришке, ынандырышка тырышып сүйлөдү. Ыйык санап, көптөн бери көкүрөгүнө басып келген жылуу үмүтүн тоодой ишеним менен ортого салды. Уулу экөөбү кызматына ар качан даяр турарын боз торгойдой сайрады. Көзүн жашылдантып, жалдырап тиктеди...

Мен тердеп кеттим. Начальник атамын оюндагыдай экчелбеди, биринчи жолку кебетесинде, биринчи жолку сөзүндө эле кала берди. Ал тургай атама бала катары карашы күч алып, уурту жылмайды:

- Жарыктык, каруу-күчкө толгон жигитке жумуш ар жерден табылат. Колхозго киргизип коюңуз. Ушундан жакшысы жок!

Атам башка чапкандай чыга жөнөдү. Колтугуна кысып турган сары тумагы жерге түшүп кетти, ага карабады. Жарышып кошо жөнөдүм, бар болгону, сары тумакты иле чыктым...

Тышка чыккан соң абактан бошонгондой женилдене түштүм.

- Келе! – деп, корс этип атам тумакты колуман жулуп алды. – Бу терсейген кысталактын ушундай ит экенин билдим эле. Адам экен деп келсе, терсейет! Ушул мансап түп казанаак болгонун көрөрбүз, кызы талакка?!

Атам ал бойдон тынбады. Өйдө-төмөн чапкылап жүрүп бир күнү кудуңдап сүйүнүп келди:

- Биздин силсавиттин секретары бошойт экен. Райисполком тарапка көтөрүлгөнү жатса керек. Жолдош Бердике менен эле сүйлөшө койсокпу... кандай секретар коюп алаары пирсидатил өзү билет.

- Иши кыйын да. – Мен чынымды айттым. Анткен менен, иште деп кыстаса баш тартпай турганмын. Көнүлүм ооп турду.

Атама сөзүм чекеге чапкандай тийди:

- И? – деди түз эле чекирейип. – Жарым жансынбы? Окуун жетишпейби? А тиги жаман Элмураттын баласы Көкүл кантип иштеп жүрдү. Чыпчаң төрт жыл турду го. Мына эми райисполкомдун карамагына өтөт. Саал тура түшүп, райисполкомго пирсидатил болот ал. Тигини, былдырап отурганын... колдон келбес иш жок!

Унчуга албай калдым. Деги го, сельсоветке секретарь болсом жаман болбосо эле. Жергиликтүү өкмөт. Аерден партияга өтсө, атам айткандай, чоңдорго жаман көрүнбөй иштесе, көтөрүлүп кетсе болот.

Атам жарыктык кашын серпиле электе ишинди антара билген өтө сергек, куу киши. Кебетемен оюмду дароо баамдай койду:

- Сен былк этпе, - деди жумшактап, - мен өзүм сүйлөшөм. Кел деген күнү барып чыккыйып иштей бер! – Андан кийин апам буйрук берди: - Ой, сен эми бозону камда. Жолдош Бердикени мейманчылайбыз. Гм... баягы улак... Кандай ал? Эттендиби кичине? Буту айыктыбы?

- Шакшак коюп танып жүрбөдүм беле, буту сопсоо болуп кетти, көк баш жеп турат, - деди апам.

Жаным чыгып кетти.

- Кереги жок! – деп күнкүлдөп, тескери карай бердим. – Бая күнү жетишкен жок беле?! Жагынып!..

Атам чынырып жиберди:

- Эмне?! Жагынган болот бекен ошо?! Сыйлаган дейт аны! Чоңдон чоң аягыңы аяба деген. Таш ташты эриткен аш деген. Эптеп бир жерге илешсең! Өтүң болсо, андан ары өзүң билип кетпейсиңби! Ой, сен адамдай болчу, деги байгамбарына жагынсам ит болоюн! – сүйлөтпөй салды. – Андан көрө, быштыны мин. Ал өз боюңа карап, чыккыйып жакшылап жүр. А жанагы Чотур-мотур окшогондордон алыс бол. Жолдош-жорону тандай бил. Айтмакчы, жолдош Бердикенин Мыктысы моюндашкан досуң эмес беле, ошондон айрылба. Анын райондо жүрөт кечээ. Бердике сени колдойт, көтөрмөлөйт. Бизге балам, ошонусу керек азыр!

Мыктыдан көнүлүм калган. Анда ар дегенден ныпым эчтеме жок. Басса да дардактап басат, сүйлөсө да оозун көптүрүп дардактап сүйлөйт. Арак ичсе да мактанып дардактап ичет. Алдамчылыгын кантесин. Фрунзеде жүргөндө менин акамды көптөп түгөтүп, ал эми жолдо оң карабай кетпедиби. Каткан нан кемирип, куру чай менен араң келгем.

- Жерге кирсин ошо!... - дедим кыжырым кайнап. -Жолдошчулугу жок...

- Жолдошчулугу жок болсо өзүнө. Бизге атасы керек, уктунбу, былжырабай биргелешип жүрө тур?!

Менин алакам жакшы жер – жалгыз айыл Советтин Кызыл үйү. Күн аралатып бир барбасам, ичкеним аш болбойт. Ошол айланада бош жүргөндөр жолукса, ар кайсынын башын айтышып, убакыттын кандай өткөнүн билбей кыйлага жүрөм. Бирок алар китебимди алган соң жырык тыйынча илинчегим калбайт, быштыны моюнга бир чаап, жолума түшүшкө ар дайым аргасызмын.

Өгүнкүдөн атамын түсү түзүк. Асылдын аты деп, оозун толтура айтып, быштыны сылап-сыйпап, жетелеп сугарып, күдүндөп тынбайт. Өзүмү Асыл деп эркелетип, ар дайым күлүмсүрөп карайт.

Бир күнү чолок куйрук боз чобурду сопулдатып, Орко жетип келди.

- Ассалому алейкум, Чаке, - деди лапылдап, - Чаке, абал ушундай, эртеден баштап, курулушка барасын! Тоок сарай салып жатабыз. Жок дегенде, колек алышып бересин!

Алыстан көрүп эле таз карындай чүрүшүп турду эле, атамын көзү чакчая түштү:

- Эмне дейсиң? Мен ушу сенин тоогуна там салып беремби?!

- Ой, Чаңгыл! Барсаң барарыңы айт, барбасаң аныңы айт! Тоокко там салсаң, сырын күбүлөт беле сенин!

Күйүп кетти окшойт:

- Орко, өмгөктөбө! – деп чаңырып жиберди атам. – Муну карасаң, «сырын күбүлөт беле» дейт! Ой, мен сенин кулагы кесик кулуңмунбу, ыя?!

- Кой, сени менен такымдашып отурбайм. Эч ким сени кул деген жок. Жообун раистин өзүнө бересин. – Орко солдойгон керзо өтүгү менен күрсө-күрсө теминип, жөнөп калды. – Колхоздо отурасың, Чаңгыл, огород алганың. Макул, кемпириң кеселман экен, аны кыстабадык. Алы жеткен жумушка сен кол кабыш кылгының да акыры!

Атам түксүйүп, бригадир тиги төмөнкү жалгыз теректен өткүчө месирее тиктеди. Ирени кубарып, таноолору кыпчылып, көгөртө кырылгын жаак териси диртилдеди:

- Муну! Тоокко там сал дейт! Токто, сүйлөшөт экемин бу онкойгон ит менен.

Кичине соолуга түшүп:

- Карабайсыңбы, - деп кайрады мени, - ушунуку жаман өттү, жөн эле уйпап баскысы бар ой!.. Тим кой!.. Кызматыңы аман-эсен өткөрүп алчы. Көрөм ошондо, Орконун чалма этек катыны экөөбүздү бозосуна чакырат. Көрөм ошондо муну! Азыр, балам сыр бербей зыңкыйып жүрө тур.

Менин минтип үйдө отурушум жаккандан апама жакты. Эмнегедир элбиреп-делбиреп сүйүнүп жүрөт. Бар тамагын оозума кармайт, кашынан карыш жылдыргысы жок. Көрсө, анын башка максаты бар турбайбы?

Түшкө жакын. Эски боз түйүнчүктөй бүрүшкөн бир кара кемпир келди. Мен баш ийкеп, оозумду кыбыратып учурашкан өңдөндүм да, китебимди колтугума кысып тышка жөнөдүм. Чыксам, айнекке тушма-туш жерде соку туруптур, көмкөрүп алып, үстүнө отурдум. Эчтеме капарымда жок, китепке кайра үнүлдүм. Үйдөгү шырып-шурп шашпай угулуп турду.

Бир маалда:

- Айымкүл, уулуну тиги паска чоң окушка кетти дебеди беле? – деп сурап калды. Көзүм чекирейип, кулагым түрүлө түштү.

- Барды эле, анан... - деди апам токтолуп, - келип калды. Мейли, быйыл болбосо дагы бир жылы окуунун түбүнө жетип алар.

- Ээ, окуу деген табылар. Жаманынын жаны эсен жүрсүн! – Кемпир шорп эткизип чай ууртап алды. – Назарбай уул үйлөйт имиш. Уктуңарбы? Бизди тойго айткан экен. Актык иш эмеспи, бир козу жетелеп барып кош дедим Өмүрдү.

- Көинди кайдан алат имиш?

- Айтымда, башка айылдан го. Кыз-күйөө окушта жүрүп табышыптыр дешет.

Апам эмнегедир улутунуп жиберди:

- Түзүк. Ар пенде көрсүн. Биз дагы Асылды үйлөсөкпү дейбиз, ылайыгы көзгө илинбейт.

Кемпир үнүн көтөрүп чалды:

- Эмки кыздардын бакисинин эле башы ачык го. А тиги Акбайдын кызын чоттогон жоксуңарбы? Бечара темир тикендей бышык, бир жерди көгөртө турган неме. Өзү да бышкан гиластай ирендүү, акыл-эси данектей. Энесиндей эмес, энесинин жоругу жамыга маалым го, чиркин?! Жөрбөндөп өйдө-төмөн кеп ташыгандан бөлөк нени билет. Атасы жүргөн бир бабырган болучу.

Кыйла үн катпай калып, бир оокумда:

- Ырас... ырас айгасыз, Өмүрдүн апасы! – деп жиберди апам. – Такыр ойго келбеген. Чалга масилет салып көрөйүнчү. Ошентейинчи, чалга айтайынчы...

- Ошент, алыска чарпылганда не ошону эле келин кылып алгыла. Кол бала, ыгыңардан чыкпайт. Жубайы менен табышып кетсе болгону.

Мына! Бирде-экиде бул өңдүү кеп-кенешти кулагым чалбаган. Ой-санаам аңгыртка чаап, кулагым делдейип, оозум ачылды. Кантерими билбей, өз суроооо өзүм жооп табалбай, капыр ай, жүрөксүй түштүм.

Апам алтын тапкандай сүйүндү. Ичине батпай түштө атам келгенде ушунун баарын төкпөй-чачпай ортого салды. Айтканда да, сөзсүз болуучу тагдыр кебин айтып отургансып, жан-дили менен үйрүлүп түшүп сүйлөдү. Унчукпай угуп, мени көзүнүн кыйыгы менен бир тиктеп алды да:

- И? Күйөө болчу неме өзү жактырдыбы? Же адатынча өзүң эле көлөкөгө тон бычып жүрсүңбү? – деп койду атам. Уялганымдан эки ийним жерге кирип кете таштады.

- Куду-сөөк менен катташа берсек, балдар качат беле?

- Кой, ошо куда-муданы. Оболу баланы кызматка илештириш керек. Качпайт катын.

Апам талкан сугунгандай жаагы жап болду. Чын да, отуруп-отуруп эле катын ал десе, ошо да кеппи?

Тышка чыксам, камыш чатырлуу тепейген ак тамынын эшигинен короюп Чотур көрүндү. Чылымчылар бир күн чылымы жок болсо, каңшары какшап, чекеси уюп, эчтемеге көңүлү келбей кыжалат болот турбайбы. Анын сыңары, мен дагы Чотурдун үйүндө эн керектүү бирдедем калгансып, бирдедем кемип тургансып, дайым эле ошол жакка көңүлүм оой берет.

«Бүгүн иштен эрте келген тура, кайбарым!» - деп кымылдап жетип бардым.

- О, Сөйкө! Таз тараңгыча той таркайт, качан чыгасың эми? Ашаткыга салсаң да сенин бетин агарбайт ой, Га-га-га!.. Бол эрте! – Чотур айнегинен шыкаалап, катынын шаштырат.

Чолок-Сөгөттө бүгүн комсомолдук жыйналыш болот экен, ошого дарбып жатышыптыр. Табатым тарткан жок. Чотур Сөйкөсү экөө ээрчишип жүрүп кетти. «Муну!.. – дедим өзүмчө, артынан улай тиктеп. – Өзү чала сабат урган, жыйналышты ким койду экен буга!» Көйнөгүм ак чекеси бийик көк шапкеми чекчейтип, шымымын чөнтөгүнө эки колуму тең салып, оозуму чормойто ышкырынып, турамбы анан, мен дагы бет келди бастым.

Брас, кыйладан бери элге аралаша элекмин. Эмнегедир күн өткөн сайын көпчүлүктөн жатыркайм. Кечээ гана сырдына жүргөн кишилер качандыр бир кезде бир көргөн көз тааныштай сезилип барат. Ким менен болсо да, кайдигер саламдашам, сылык сүйлөшөм. Бүгүңбү-эртенби, иши кылып, жакын арада сельсоветке иштеп каларым ар дайым эсимде. Күндөн күнгө үмүтүм күчөп, тамыр сайган көчөттөй оюм турук алып, кандайдыр жаз күнүнүн эртен мененки чубагындай жагымдуу аптап жүрөгүмү жылытат.

Кечинде атам үйдө экен, капканга түшкөн карышкыр сымал бар жаалы бетине чыгып, каканактап отуруптур:

- Каякта жүрөсүң сандалып? – Көрөр замат чанк этти. – Элдин сендей балдары тигинтип жанга аралжы болуп...

Дагы кайдагы шайтан аралаганын билбей, селдейип апамы тиктедим.

- Ой, а-деп эле жоосандай бересиңби? Чүнчүттүң го баланы?! – деп, апам чыдабай мага жан тартты. – Раис айтса иштейсиң да. Ылай тебеле дейби, колек кыл дейби, эмне кыл десе ошону кыласың да. Койчу эми, кудаы жалгагыр, көп асанкайгыланбачы...

Атам колун силкти. Ошол бойдон тынчып калат беле, жыйналышка барбай койгонум оозуман чыгып кеткенде эле, кайра зиркилдеп сала берди:

- О, бычыны жок! Ана, апандын өңүрүнө кирип кет, о чала бышкан атала десе! Элдин сендей балдары андай топко шакылдап сүйлөп, как жарып жүрөт. Мына, жаман деп сени айтат! Жаман үч кишинин башы бириккен топко бара албайт, жаман корунат, куду бабыргандай ийнин кысып кужуюп, коңулга бекинет! Ой, тиги Мыктыны карачы ой, бу калкос түгүл райондук жерде даң салып, активдерге аралашып жүрбөйбү! А сен болсоң... - деп, кыжырынып колун дагы шилтеп таштады. – Тапканың Чотур чаар, жегениң дүмбүл... ойногонун карта... Атам үйгө турбайт. Кайда барганын, эмне кылып

жүргөнүн айтпайт. Айтор, суусарга таш капкан коюп жүргөн битир аңчыдан бетер тымпыят. Байкашымда, баягы эле мени ишке илештирмектин көйкөйүндө окшойт. Анда-санда «Гм... Жакында бир жаңсыл болгудай го». – деп коёт.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Атасы Асылбекти ишке кайда жайгаштырмак болду?
2. Начальникке жагынуу үчүн Асылбектин атасынын жасаган аракети эмне үчүн өз натыйжасын берген жок?
3. Атасы Асылбекке кандай кеңеш берди?
4. Асылбектин сүйгөн жайы кайсы? Эмне үчүн ал ушул жайды жакшы көрөт?
5. Адамдар менен болгон мамилесине карап Асылбектин атасын кандай киши деп эсептөөгө болот?
6. Асылбек атасынын айтканына көндүбү же каршы чыктыбы?
7. Атасынын Асылбекке ачуусу эмне үчүн келди?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Купайке – фуфайка

Сомке – сумка

Далис – дахлиз

Аксакал – кекса одам, оқсоқол

Сыркоо – бетоб

Ийктириш – күндириш, унатиш

Мансап – мансаб

Куу – кув, айёр

Шакшак – тахтакач

Кызыл үй – кутубхона

Кеселман – касал, касалманд

Там – уй, бино

Соку – ховонча

Талкан – толқон

Шайтан – шайтон

Жоосандоо – ранжимоқ, хафалик

Зиркилдөө – зирилламоқ

Жогорку айылда Базыл деген чолок бар. Чотурдан катышым үзүлгөн сон зериккенде ошого барып, эрмектешчү болгом. Базыл керели-кечке эшигинин алдындагы чоң тыттын көлөкөсүнө атайы жасалган такта секиде отурат. Уйкусу келсе, ошерге кынкайып уктайт, уйкусу канса кайта баш көтөрөт. Эки колу менен жер таянып, эмгектеп, мойнун созуп-созуп оропараны арыта тиктеп, зонкулдап чарбасына баш-көз.

Түштө бардым.

- Ке-ел! – деп Базыл аке нары жылып адатынча жанынан орун көрсөттү. – Асылбек үкем, ке-ел!

Анан комузун алып:

- Бу «Сары барпы»... Ныязалы авамын күүсү. Ыраматылык те Шынада отуруп алып, кайран киши комузун куду эле сары барпы чымчыктай минтип бижир-бижир сайратчы экен! – деп толгоп кирди.

Ар дайым киркиреген пас үнү менен күүнүн ырын керектүү учурунда ыргакка коштоп, бирде көмөкөйдөн тайлактай боздоп күңгүрөп, бирде көмөкөйдөн тайлактай боздоп күңгүрөп, бирде таңдайдан чын эле армандуу

чымчыктай чулдураган болуп, жан үрөп чертет. Үнү анча келбейт, бирок күүнүн мукамы кадыресе, көңүлдү жетелеп, кыялды эргитет.

- Базыке, муну кечээ керели-кечке черттиниз го. Башка күүнүз жокпу? – деп сурадым акыры. Кичине териге түшүп, комузун акырын баш жагына желөп:

- Чарчадым, ох... - деп жата кетти. Көп узабай, анысын унутуп жиберип, кашын жогору жыйрып, кайра турду:

- Эзил кайран кишилер өтүп кеткен экен да! Ныязалы авам «Арсар күү» деп, минтип чертчи экен. Хка!..

Акыры чарчайт.

- Асыл, тура калчы, үйгө кирчи, о тиги наркы бурчта кичинекей арча челек бар, ошону апкелчи. Женең бозо сүзүп куюп кеткен ошого. А айтмакчы, кече көрбөдүн беле, ошерде эле турат.

Челекти көтөрүп муздак бозодон экөөбүз экиден кере-кере жутсак суусунубуз канып, капчыгыбыз чыга түшпөйбү. Базыкемин ансайын бабырап сөзү көбөндү. Акыры аягында:

- Минтип, байлоодогу иттей соксоюп отурам эми! – дейт баягы эле суркун жазбай. Чөгүү, өкүнүү билинбейт. Күйүп-күйүп бүткөн шекилди, кейпине кылдай да кандайдыр бир өзгөрүү кирбейт: - Аскерге кырк үчүнчү жылы кеттим, ошондо сенден жаш болчум. Эне сүтү таңдайымдан кете элек кез эле да. Гм, анан ушинтип эки бутту берип кайтпадыкпы.

Эки буту тең тизеден жогорооктон жок. Мултуйтуп кайыштан кеп кийгизип коюптур. Эмгектегенде урунган таштан, чөңөрдөн кадыресе калка, жанына аралжы го. Бутуна кошо батыш жакка бетинин кызылын, этинин ысыгын да калтырып келген окшойбу, жашы отуз бештердин алды-артында гана турганына карабастан көзү оңурайып, жаагы калжайып, өз курагынан алда канча кары. Баш-аягы аптадан бери гана сырлана болуп жүрсөм да, бул адамдын бир жолу кабак чытып, жарым жанмын дегенин укпадым. Ар дайым шашылбай-сүрүлбөй кол башындай бүйрүмө калтасын алдына коюп, чылымды калем саптай кылып ороп, анан топчудай ишин тоодой деп оозуна батышыңча бапылдай берет. Колунун сулдуулугун, эптекейлигин терип-тепчип мактанат:

- Атасынын көрү деп, районго барып, артилге кирип, өтүкчүлүк кылсамбы дедим эле! – дейт эргип. – Садыр болбойт. Кой аке дейт. Колунан келсе, ушерде эле бала-чаканын чокоюн ултарып берип, чарбаны карап отура бер дейт. Эмесе, жакшы-жакшы кеп жыгач апкелип бер дедим. Жакында, мына жакында кеп жыгач колуна тиет. Карап тур, чокой бекен, кыздарга сый өтүк тигем. Көрөрсүн, үке, саймалап отуруп куп келиштирем да!

Үмүтсүз – шайтан деген калетсиз белем, качан келсем ушул өтүкчүлүктү оозунан түшүрбөйт. Өз кыялына өзү жетеленип, куландан соодой обдула сүйлөйт. Ишеничи көөдөнүнө батпай эки көзү арчанын чоғундай күйүп чыгат. Чылымын үстүгө-үстүгө соруп, астейдил ыклас менен: «Үкөм, кайышыңды

камдай бер. Базары өтүктөн күзара кылып, би-ир жакшылап тигип берем өзүнө. Так беш жыл кийбесең мага кел!» деп салганычы. Күлсө, кир баскан жездей сары тиштерин арсайтып, оозун болушунча керип каткырат.

Чоң тыттын жалбырактары алда нени шыбырашкан өңдүү, шыпшынышкан өңдүү үзүл-кесил шыгыр-шыгыр шуудур кагууда. Түркүн чымчыктар учуп-конуп, түрдүүчө үн салат. Таранчылар шарп-шурптан өйдө-төмөн дүргүйт, тыттан жүгөрүлөрдүн арасына бой урушат, сотонун учтарына бирден-бирден коно калып, дан чокуп киришсе кайдадыр бел ашып алыс кеткендей чирки-чирки басаңдайт да, анда-санда дүр-р эте орун которгону гана сезилет.

Базыл аке огородунун жарымына асилдүү чилги жүгүрүдөн айдаптыр. Ар бир түбү экиден-үчтөн бала кучактап, кыйгаз дүмбүл кези экен. Көгүнүн жагымдуу жыты кошул-ташыл болуп, сотонун үлпүлдөгөн кызыл, жашыл чачыгы алда кайдан аңкыйт. Жарымынан бери тарта бир тилке коондарбыз, бир тилке картөшкө, бир тилке капуста, бадыраң, сабиз сыяктуу бирдемелери бар. Так күрөндүнүн түбүнө помидор тигип салыптыр. Балдактарын не майрамда жасанган кыз-келиндердей кызыл-тазыл болуп көздү кызыктырат.

Дыйкан кишилер айткандай, жүгөрүнүн түйшүгү да көп, түшүмү да көп. Эки жолу айдайсың, малалайсың. Себилгенден кийин сегиз күндө эрте жаздагы байчечектей жабырап чыга келет. Үч айрылганда – кара чабыгы, карыштан өткөндө – орто чабыгы, тизеге жеткенде – түбүн көммөйү. Чапмак азап - үч чабыгында тен ар түптүү үч тегеренип кетмен уруп, кесегин талкалап, чөбүн арылтып, кыйшандабай туруп мандай теринди тамчылатышың керек.

Базыл акенин зайыбы тиричиликке тың. Ананчы, эринин абалы тиги болсо, эки баласы баштооч мектепте окуп жүрсө, тыңыбаганда кантет. Кошун го эл катары колхоз айдатып берет. Эмне, эки ат кошкон соко менен беш-алты имерсе, жыйырма сотук жер бурчамга келеби? Чабыгына келгенде камбыл жеңе ийиктей чимирилип, аш-тамагын жыйнатып, бозосун күүлдөтө сүзүп таштап, жыл сайын ашар салат. Андай күндө Базыл аке да такта секиде соксоюп отура бере албайт. Эмгектеп жүгөрүнүн четине барып, көөдөнүн көтөрө эки жагын тиктеп: «О, а дегиле, айланайын эл! – деп бакылдайт. – И, а дегиле, а дегиле... Эл аман – эл ичинде биз аман!» Иш ого бетер кызыйт, ашарга көбүнчө жаштар келет го, нары-бери апыр-тапыр бүтө калат. Ошо замат билеги жумурунун бири элдин баарын кыран-каткы түшүрүп, Базыл акени шап белинен кучактап кайра такта секисине апарып отургузат.

- «И-и!.., Базыке, комузду ал!» дешип, жабыла кыйкырышып, тегеректеп калышса, Базыкең эркек каздай бак-бак сүйлөп, жан-дили менен комузун тарса-турса ойнотуп кирет. Аларды кушубак кылып узатат.

Бакчасына ашарчы чакырышпайт: зыйыбынан да ушул Базылдын өзүнүн жер түрткөн кара доңуздай мөңкөңдөп, жөөктө жүргөнүн көп көргөм. Эми

карасан, дарбыздары сайдын таштарындай дүмүрөйт, коондору сапсары болуп, жондору күнгө жалтырайт.

- О-о, Ныязалы авам «Толгонай» деп... минтип... - деп, Базыл комузун дагы карсылдатып отурган. Мурду тердеп, лыкылдап Мыкты жетип келди. Аны салам айтат деп, Базыл чалкалай берип, алик алууга кам урду, Мыкты түз эле келип кол алышты:

- И, отурасыңарбы?

- Ке-ел, Мыкты үкем! Отурабыз, отурабыз.

Мыкты анча-мынча кызууча. Окуунун айынан иреңи кубакайланып, эти жукарып келди эле, эми кайра кашкары тоочтой мантайып алыптыр. Шилиси күржүйүп, ийиндери дыгдыйып, булчуңдары буруят. Көптөн бери чала уйку болуп жүргөнсүп, көзүнүн кычыктары кызгылтым тартып, жөнү жок манчыркашы ашыңган. Оозуна келгенин кайтарбоочудай, алдына тургандан тартынбачудай биротоло далактап сала бериптир.

- И, кандай иштер, түзүкпү? – Ал же тамашасы белгисиз, же кырдуусынганы белгисиз, шилимен аткый кармап силкилдетип-силкилдетип койду. – Жүрөсүн!?

- Түзүк, - дедим кыртышым сүйбөй, итиркейим келип колун шилимен алып таштадым. Мага:

- Хе! – деп дагдайып коюп, тим эле, бешигин терметкенсип, тиги Базылды тамашалай кетти: - И, Базыл, кандай, комузуңу дыңгыратып отурасың? Ха-хы-хы! И, бозо барбы? Суусадык го?!

Экөбү баштатан ашмалтайбы, Базыл териккен жок, кайта чын пейлинде:

- Оп-по укем-ай, жетпей калбадыңбы, какшытып койбодукпу челекти! – деп кадыресе кейиди. – Көптөн бери, үкем, бу чөлкөмдө көрүнбөй да кеттин, кайда жүрдүң деги?

Мыкты оң колу менен бөйрөгүн таяна берип, сол колун алыска жансап таштады:

- А тиги... райондо болдум. Кызмат ал дешкенин... Сотто бир орун, РОМдо бир орун бар турбайбы. Экөбү тең анкет апкел деп калышты го. Көрөбүз да. Кандай, түзүк жерлер бекен?

- О-о, анда үкем, иш онунда экен! Жакшы, жакшы... тапанча байланат турбайсыңбы? – деди да, алда кайдан көзү бирдеме чалып калган чүйлүйдөй биртике жүткүнө берип, комузу менен Мыктынын чөнтөгүн нукуп койду. – Чөнтөктөрүң эле бултуят, үкем...

- Ха-ха! Болуптур эми... - Мыкты ыкшоолонуп, чөнтөгүн сыртынан сылап-сылап туруп, жарымталыкты кулдуйтуп сууруп чыкты. – Мейли эми, көрүп калдыңар!

Капыстан кенчке жолуккансып, Базыл ууртун жыя албай, эки көзү жайнап ката түштү. Мыкты шишени түпкө былч бир уруп салып, ого бетер барктанып бизди бийлей сүйлөдү:

- Кана, баатырлар, ыстакен-мыстакен таппайсынарбы, ичкилиги бизден, идиш сизден болсун, жок дегенде!

Базыл тура чуркачудай обдулуп тикелене калып кайсактады:

- Оп-по, үйдө эч ким жок, катын жумушта... - деп шашты. Асыл, ыстакан текченин бир жеринде тургандыр. Ошо... бир жеринде тургандыр, апкеле койбойсунбу, үкем? И, пияз-мияз карай кел!

Стакандар даяр болду. Мыкты аракты үч бөлүп куйду. Өзүмө керегинен көп болуп кеткенинен ыңгыранып башымды чайкадым. Мыкты дербейип, матап бир тиктеди да:

- Ме! Катын! – деп стаканды колуна карматып салды. – Тешип чыкпайт. Тешип чыкса, Фрунзеден келбей калат болчусуң сен!

Күлүмдөп Базыл бир жактан сүрөдү. Өзүм да, бозого отурдум эле, атасынын көрү дедим. Кагыштырып туруп, тартып жибердик. Арагы түшкүр, кызыл өңгөчтөн ылдый каерде кычышкан жеримди куйкалап кирди.

Базыкем экөөбүз чекебизди чүрүштүрүп, көзүбүздү ыкшыйтып пиязга тап койсок, Мыкты кенебай топусунун терин кор-р жыттап:

- О кемпирдин курсагындай бырышкан бечаралар десе!.. Минтип гана коюш керек да! Кайрат деген барбы деги силерде? – деп күркүлдөдү. Болбой эле пияздан закуске кылдык. Эмнегедир суусунум басылгансып, моокум кангансып, көңүлүм өргө тарта түштү. Ортобуздагы эмелеки аялык шамал сүргөн булуттай сүрүлүп, мамиле жанданып, үчөбүз тең бирпаста жаркыдык, кыялыбыз эскөрүнөө жайдары тартты.

Базыл эскирген жездей сары тиштерин арсайта күлүп:

- Балдар! Мандай терим... - деп, колун сунуп, коон палекти жаңсады. – Асыл, чурка, үкем, тандап туруп бирди көтөрүп кел! Каалаганыңы... дарбыз десең дарбыз, коон десең коон... Женең үзүп кеткени деле бар, өзүн көрбөдүң беле, бирок, үкелерим, ушу силерге палек башынан берейин! И, чурка үкем, апкеле кал!

Турамбы, чоюн казандай кара дарбыз заматта ортого коюлду. О бир кыйла дымак менен тиктеп, кой соё тургансып барбактай түшүп, Базыл дарбыздын башын алды да, чырт-чурт эткизе тең бөлүп салды:

- Оух! Зап бышкан экен да, өзү да!

Мыкты досум экөөбүз канттай дарбызды үстүгө-үстүгө сугундук, ууртубуздан ширеси акты, ага караган жокпуз.

- Базыл, мынча көп дарбызды катының экөөнөр эмне кыласың? – деп сурап калды Мыкты кызыгып. – Таза болуптур го! Райондо муногуча дарбыз сегиз сом, тогуз сом экен.

- Ха, үкем, артык дүйнө баш жарабы, турса жейбиз, мына силердей жечүлөргө беребиз, кышка сактайбыз. Ашып баратса, эмне, районго жүктөп барам да, кичинекей көк дүкөнгө отуруп алып, болушунча тыйын-тыпыр кылсам болот! – деди Базыл жай гана дарбыз тилип. – Көргөн жок белеңер

былтыр? Былтыр эптеп балдарга бир сыйра кызыл жабар болгонго жарабадыбы?!

Мыкты сугунганын жута албай чулчундап жатып, күңкүлдөп, баш чайкады:

- О-о! Пул деген сенде турбайбы, ой!

Муздак дарбыз але-саладе сергитип кетти эле, бирок бара-бара башым кеңгиреп, оорлой баштадым. Базыл аке чым этпейт. Мыктынын көзү ого бетер кылгырып, каны ичине тартып, оозуна келгенин оттоп кирди. Кызый-кызый мактанып кетип:

- Мына! – деп, экинчи чөнтөгүнөн дагы бир шише сууруп чыкты. – Атасынын көрү, ичкенге жараша ичели! Бирдеме ала кел деп, атам пул берди эле... Атасынын көрү, ичели!

- Ие, үкөм! – деди Базыл чекирейип. – Сен бизди онколотосуң го бүгүн!

Шише бат эле бошоду. Башкалар канткенин билбейм, менин кулагым тунжурап калды, эки бетим от болуп күйдү.

- Ой! И, катын десе! – Мыкты мени капталга түрттү. – Эмне курушасың? И-и, мас болдунбу ушуга!?

- Жок, мас эмесмин, - дедим түзөлүп. – Ай ушу арагың жаман да. Түз эле башка чыгат экен.

Мыкты мени чекеге укуду:

- Ой, келесоо! Арак жаман эмес... ой, арак жаман эмес, сенин муногу башың жаман! Карасаң, тооктун тажысы... биротоло кызарып... ой, кудай урсун, катынсың... Ой катынсың ушу сен!.. Ха-ха-ха! Карасаң, карасаң!

Көөдөнүмдөн алда бирдеме булкуна түшүп, алда бирдеме дүрүлдөгөн бойдон башыма чаап, итиркейим келип кетти:

- Эр-ркек! – деп, тиштенип ордуман тура калдым. Ачуумду анча байкабай Мыкты дагы арсактады:

- Тигини, тигин! Ха-ха-ха!

Кандайдыр бир чыр чыгып кетпесин дедиби, Базыл этегимен тартты:

- Ой, үкөм, отур. Ушунча да жалакай болосунбу, тентуш деген ар нерсе дейт, ошондон эмне?..

Макул дедим. Бирок Мыкты сөзүн коё бербей, мени ишендирмектин аракетине өтүп, аракты жерге-сууга тийгизбей аябай мактады. Анан комуздун алып даңгыр-даңгыр чертти да:

- Ой... ушу Токтогул болуп кетсемби!.. – деп, чалкалай түшүп, аны-муну дөөдүрөп, зоңкулдай баштады.

- Ха-ха! Төк, үкөм, төк! – Чандыры кызып Базыл бир жактан сүрөп таштады.

Чын эле ыр дегенди дабыратып жатам дедиби оюнда, тиги ансайын теңселди. Бир маалда комуздун бир кылы тырс үзүлүп кетти. Аны менен иши болбой, Мыкты дорулдай берди эле, Базыл сустая түшүп:

- О кокуй-ай – деп, комузду колунан алып койду. – Ие... этият кылбайсыңбы? Үкем-ай!.. Ушундан башка кылым жок эле... Оп-по жоо алгыр-ай!

Мыкты капарына албады, комузга да жабышпады. Мурдун быш-быш эткизе демиккенинен басып алып, тамагын кыра жөтөлүп:

- Ой, Базыке! – деди тамшанып. – Карачы сен... тамак какшып кетти го, дагы биртикеден бирдеме ичпейбизби? Кана, бозо барбы? Ыя?

- Эртең болот бозо. Эртең кел, үкем, - деди Базыл чын ниети менен. – Эртең кел, үкем.

Мыкты болбой такымдады:

- Ой, Базыл дейм, эртең-мертениңди билбейм, мына азыр ичишибиз керек! Өй-е, куу чоло-ок... эртең дейт?..

- Ырас, үкем, бүгүн бозо жок, а эртең башыңан ылдый кууяп жиберем. – Базыл эскирген жездей сары тиштерин арсайтып жылмайымыш этти. Мыкты токтогон жок, өнөгүн алдырып бараткандай кайра кычады:

- Муну көрчү! Куу чоло-ок... Ушундайыңдан сен саман тыккан дорбодой томолонуп жатасың да!? – Анан мени күбө кармады. – Асылбек, чынбы? Ой, менин арагыма орток болду бу, а өзүңкү... карасаң, о куу чоло-ок... эртең дейт! Келсе, сен чологум, бир сом... Асылбекти чуркатам, тигине дүкөн! Эмне!

Базыл куду жамгыр жууган күзгү чөптөй кубарды, долдойгон эриндери жарым ачылып, диртилдеп, «накусте» деген сөздүн артынан минтип үзүп-үзүп күбүрөдү:

- Үкөм, сен көрдүңбү менин бутумун жоктугун, ыя? Сен көрдүңбү?..

Кой-койлоп тыйсам болбой, Мыкты көзүн жүлжүйтүп, тигини түз эле коркутуп кирди:

- Оой... Ой, Базыл, арак тап, тепкилеп коём, ой!..

Базыл буула түштү. Көзүнөн чаары чыгып, күрөө тамырлары көөп, уулуу жыландай октолуп, чаңырып жиберди:

- О соо!! Көзүнө кара, бозбаш!..

- Мултундаба, мунжу!..

Базыл көз ачып-жумганча нары эниле берип, куду түбүнө коргошун уюткан оюнчуктай тойтоң эте кайра тикелене түштү да, колуна кире түшкөн комуз менен... айкырган арстандай жаалдана шилтеди... Көрөр күнү бар экен, канчалык кызуу болсо да, Мыкты боюн качыра берди. Комуз катуу күч менен соктугуп барып, такта секинин этекки бурчуна тарс чабылды... көөдөнү быркырап туш-тушка тырмактайдан ыргып, мойну кылын сүйрөп ээсинин колунда калды...

Капыстан талуу жерге ок жегендей Базылдын үнү тып басылды. Алаканына түшө калчудай көздөрү чакырайып, азыр «га-а!» деп, эс-учунан тана бакырып жиберчүдөй чекеси чүрүшүп, тарамыштуу чоң колдору калчылдап комуздун сыныктарынын улам бирине үзүлүп түшүп, аны титирек басты...

Сууроолор жана тапшырмалар:

1. Чолок Базылдын көңүлү эмне үчүн көтөрүнкү?
2. Ал тагдырына нараазыбы же оор тагдырын жеңүүгө умтулган кишиби?
3. Анын мүнөзүндөгү кайсы сапаты өзгөчө?
4. Мыктыбек өзүн эмне үчүн мыкты сезет?
5. Мыктыбектин Базылга жасаган мамилеси мастыгынан элеби же дагы бир башка себеби барбы?
6. «Берген ашын доолаган акмак», - деген макалды кантип чечмелөөгө болот?
7. Мыктыбекти урам деп комузун талкалап алган Базылбектин абалын кандай түшүнүүгө болот?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Суусар – сувсар

Аңчы – овчи

Тымпыюу – овоз чиңармай, индамай

Чолок – чүлөк

Оропара – рүпара

Пас – паст

Ыргак – вазн

Күү – куй

Арча челек – арча челек

Апта – хафта

Колу сулдуу – мохир кўллар

Кыял – хаёл

Зайып – хотин, аёл

Ашар – ҳашар

Чеке – пешона, чакка

Кайрат – жасорат, журыат, гайрат

Жалакай – ожиз, бўшанг

Комуз – мусиқа асбоби

Бышты – түрт ёшли от

Кесип – касб

Казына – хазина

Алсыз – бекувват

Аткелеп – отхона

Жамгыр – ёмғир

Бармак – бармоқ

Куунак – кувноқ

Тонгок – музлаган ер

Курулуш – қурилиш

Кирпик – киприк

Бүлгүн – вайрона

Быштыны басыгына коюп, өзүмчө кынылдап ырдап, шылкыйып келатсам, чоң сары кашка атты тайрактата таскак урдуруп, ээринин үстүндө өзү кошо желип, опондоп Иванов жете келди. Сары кашка таноолорун дербендетип, чакчандай көңүлүн көккө серпет. Жүнү ого бетер жылбырскаланып, соорусу чатырайт. Өз бакайын өзү басып, кыйкайып араң келаткан быштыны жолдон чыгара жөөлөдү.

Кайрылып салам айтып калдым. Иванов өтө берип барып, тизгинин тартып аяң бастырды. Көңүлү куунак экен, жаркылдап:

- Ну, жигит!.. Как дело? – деп сурап койду.

- Жакшы.

- Ну и хорошо! Атасы үйдө?

- Атамбы? Үйдө.

- Гм...

Жер чапчыган сары кашкага теңелип басам деп, быштым алынып барынча

кержең-кержең жүрүш алды, бирок, байкушум тонгоктон тайып кетип, жаза басып, өзүнүн мууну жоктугун, алсыздыгын гана билгизди.

Анча жолубуз бир болуп калган соң, кантсем да үйгө чейин сүйлөшө бармак ойдо, жайынча суроо сурап койдум.

- Иван Иванович... Коля кайда? Былтыртан бери көрүнбөйт...

Иванов өкүм аттын башын кейкейте тартып:

- Коля? – деп кайра сурады да, сөз улады. – Коля ГЭС курулушта иштейди.

Иштейди и окуйду.

- Окуйт дейсизби? – Мен чындап эле таң калдым.

- Да, окуйду. Вот так... - Ал иштиктүү чүтүрөйө түшүп, анан колун серелеп астейдил түшүндүрдү, көп сүйлөдү. Шамалды-Сай ГЭС курулушунда атайын өнөр мектеби жок, иштегендер үчүн кандайдыр бир кечки окуу, кружок өндүүлөр боло тургандай окшойт. Мунун айтканына ишенсек, каалаган киши аерден ондогон кесип үйрөнүп, иштеп көнүгүп чыгат имиш. Слесарь, столяр, каменщик, плотник, бетонщик деп, менин акылыма камтылбаган чоочун сөздөрдү дабыратып таштады. Өз баласын оозу ачылып жаткан эле казынага киргизип алгандай мыкчыйып койдү:

- Вообще, местечко хорошее! Я бы советовал, сеники тоже барса...

Аңгыча үйгө жеттик.

- Эми канттик, эми канттик... алакчы кудай... Ушу кепени да көп көрдүңбү мага!?

Атам там тегерене басып, ыйлактап кейип жүрөт. Аткепенин аркасы аңырайып көчүп кетиптир. Ивановду байкай салып, кирпичин араң кыбыратып, сөзүн жутуп туруп калды. Кибиреп:

- Келиңиз... - деп күңкүлдөдү ат алмакка умтулуп. – Түшүңүз... Мен минтип... ишке баралбай отурдум эле... И... келиңиз, түшүңүз...

Иванов каркылдап күлдү:

- Меники давно айткан!.. Йаман. Вот жамгыр болот и тиги там гоп! Да, меники давно айткан... - Ал ийнин куушуруп, баш чайкады. – Сеники жаңы там салса керек. Ну что это, разве дом? Ничтожная хижина! Нора!

Атам турган жеринде седейди. Иванов атын темине бергенде, ал дагы үлдүрөп:

- Минтип там көчүп... табарыш Иваноф... Ишке карай албай... - деп бүрүштөдү. Иванов, сыягы, атамы бир жакка жумшайын деген ою бар окшойт, ошон үчүн атайы келди го, бирок, мындай бүлгүндү көрүп туруп, унчуга албады. Колун шилтеп:

- Да ничего! Сеники ремонт кылса керек. Уруксат! – деп салып, жанагинтип опондогон бойдон чаап кетти.

Бирок канчалык боштукту сезген сайын өчөштүк ошончо күчөп, көздөгөн максатыма тезинен жетишти күзөп, учуп-күйүп оолуга баштадым. Улам таттуу кыялдар жетелеп, алды жагымда бакдөөлөт күтүп тургандай болду. Иштегенин бирөө үчүн, үйрөнгөнү өзүн үчүн дешкен го, илгертен. Азыр, көрүп

турам, иштегеним да, үйрөнгөнүм да өзүм үчүн болчудай. Ананчы, дагы колундан көөр төгүлүп чыкса, өзүң салган тамың, дүйүм мөмөлүү багын болсо, жаманбы? Укмуш! Чын, көп байкап жүрөм го, бу электр жарыгы болбосо турмушун турмуштай өткүдөй эмес. Эгер ушул улагада турган Шамалды-Сайдан ГЭС бүтсө... бу биздин тоо арасы көп нерсеге жетишет, жок дегенде, клуб, китепкана, дагы ушу сыяктуу баарыга тең, баарыга пайдалуу жайлар жаркырайт, электрге байланышкан үй тирилик жеңилдейт, малчы агайындардын түнкү мээнети оңойлойт, жарык жанына аралжы түшөт. Ошентер күн кана?! Ушуларды ойлоп жүрөгүмө кубаныч толду.

Токто, көрүшүбүз али! Баш инженер болуш эле, же колхозго раис болуш эле мателби?! Мен өз ордумду табам. Мен өз ордумду бул тирүүлүктүн ак өзөгү - адилдиктен, адал эмгектен табам. Куучуйган аткаминер, сен ушуну билсең го? Сен кунарсыз болсо да, опасыз болсо да атка минген болуп, актив болгон болуп, алы жеткенге чочоңдоп, алы жетпегенин алдында жалтак иттей жылмандап, мант берип, эптеп күн көргөн бир байкуш! Ушуларды ойлогон сайын өзүмө өзүм ишенимим бекемделип, көңүлдөгү кыжаалатым, ууккан акааратым тарап кетти.

Жазгы кара килең келген кез эмеспи, карлар түтөп эрип, булангыр суулар көздүн жашындай мөлтүлдөп таамп, көбөйүп, чарык жиптей чубалып жылжып, туш-туштан өзөнгө куюлуп жатат. Өзөн суусу кышы бою тумчуктурган музду кузгундатып, каны көбөйүп жаңы күч, жаңы сезим кирген адам сыяктуу сергек шарпылдап, шоокумун күчтөп, өкүм агууда.

Тигил өйүздөн кыштактын четиндеги үпөйгөн жалпак тамды көзүм чалар замат атам эсиме түштү. «И? Өзү билемдик кылдыңбы?!» деп, мени аттан түшүрбөй кекетип тосуп ала тургандай туюлду. Камчысын ээрдин кашына илип, атын колуна тапшырам. «Ата, жолумду тоспоңуз, мен өз бактымды өз билгенимче издейин!» деп, атама айтар жообумду камдадым. Атам мага душманбы? Мени жамандыкка кыябы? Жок, ал байкуш «кор болбой турган адам болсун» дейт, экөөбүздүн ортобуздагы чие түйүн «адам болуу» жөнүндөгү оюбуз, түшүнүгүбүз эки башка, ал адал эмгек адамдын «мейнет баскан, шор баскан адам» деп билет, азыр эч кимге көз карандылыгы жок, адал тамак адамы болуп калганына көзү эч жетпейт, ишенбейт.

Мойнума асынган сомке атамдын эски сомкеси, мага берген мурасы. Эми мунун мага кереги жок, үйгө барып ээсине тапшырам. «Дагы эмне болуп кетти?» деп, байкуш атам эки көзү чекчейет го, кантейин?! Сомкени мойнуман шыпырып алдым да ичиндеги мага караштуу кирди-чыкты кагаздарды алып, керектүүсүн тактап, теринин документтери эмеспи, эртеңки күнү доо чыгып калса «мына» деп көрсөтүп кутулууга болот, керексизин бирден айрып таштай бердим.

Кечүүгө жеткенде кер бышты сууга үстүгө жүткүнүп, ооздугу менен сууну чурк-чурк шимирип, токтой калды.

Сомкенин түбүндө шапалактай бир блокнот жүрөт. Тышы жок, көп урунду болгон, бети карарып, түлөп, жээктери түтөп кеткен. Кызыгып ичин ачтым. Атамдын колу! Өчкөн жерлерин сыя калем менен шилемейлеп кайра ондогон. Бирдеменин эсеп-кысабы, бир далай цифралар кошулган, алынган, тегеректелип да коюлган. Башынан баштап окуп көрдүм, кызык, айылдагы урук жиктери... алда качанкы уруу башчыларынын аттары... эң акыры кайсы топтон, кайсы атадан азыр кандай айыл активдери чыгып отурганы, алардын жакындары, тамыр-сөөгү... каршылары... Тфү-ү! Мына сөөгүнө сиңген туз!

Муну мыжыга кармап, сууга ыргытып жиберейин деп, колумду көтөрө бергенимде атам, анын заардуу чүтүрөйгөн кабагы көз алдыма тартыла түштү. «Эй, балам, эсиңе кел! Ыргытпа...» дегендей болду, кандайдыр бир күч билегимден сыга кармап, колумду ийип бараткандай, ыргылжың, алсыз абалга кабылдым. «Э, мына, бышырып жесинчи өзү!» деп, блокнотту шарт эткизип сомкенин түбүнө кайра таштап жибердим. Ушул учурда сомкенин өзү да көзүмө суук боло түштү, ал менин бутума тушоо, бетиме чүркөө болчу душманымды корголотуп, койнуңа жашырды, оозу келерстин ууртундай акырын кымтынып алды...

Ушуну сезүү кайра ошол замат ызалады. «Ыргыт эскиликти! Бул сенин кармасаң колунду, ойлосоң оюңду сасытат, ыргыт!» деп көкүттү. Мына, ыргытса! Сомкени кош колдоп, бардык күчүм менен, бардык кыжырым менен башымдан өйдө көтөрүп туруп, тиги киргин суунун өктөм шарына уруп жибердим.

Сомке аласалып агып жөнөдү. Ал агым менен айыгыша кармашкансып, жандалбас кылып жээкке тырмышкансып, шардын ак көбүгүнө аралаша тегеренип, аккысы келбей калкып, ачылып бараткан оозунан кандайдыр бир ачуу чыңырык чыгаргандай сезилди мага. Шар агым көмөлөтүп, уюлгуй түшүп, зарын укпай аны түбүнө тарткан бойдон тумчуктуруп, түбөлүк кайткыс кылып агызып кетти...

Суудан өтүп, кашатка чыкканымда суу шоокумду пас тартып, ага кошулуп азыркы жаман түштөй окуя да артымда калып, бир түркүн эрдесип кеттим. Айланам, аалам мага дагы бир көз кайкыган мейкиндигин ачкан сыяктуу кенип сезилди...

Сууроолор жана татишымалар:

1. Асылбекке атасынын мамилеси эмне үчүн өзгөрдү?
2. Асылбек кайсы ишке кирди? Эмне үчүн кирди?
3. Базыл кандай күү чертти?
4. Күү эмнеден улам жараларын баамдадыңарбы?
5. Көнүп бара жаткан ишин Асылбек эмне үчүн таштады?
6. Турмуштан өз ордун табуу дегенди атасы кандай түшүнөт, Асылбек кандай түшүнөт?
7. Атасынын сомкесин ыргытып Асылбек туура кылдыбы? Сомкеде күнөө барбы? Сомкени ыргытууну кандай түшүнсө болот?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Боштук – бүйшлик
Максат – нишон, мўлжал
Бак-дөөлөт – бахт-саодат
Улага – бұсага
Дүйүм – турли-туман
Аралжы – воситачи
Кунар – унумдор
Опасы жок – ўзгарувчан

Мант берүү – чап бермок
Кыжаалат – хижолат
Акаарат – ҳақорат
Кекетүү – кек, хусумат
Мурас – мерос
Кечүү – кечув, кечмоқ
Билек – билак

БЕКСУЛТАН ЖАКИЕВ (1936)

Б.Жакиев – кыргыздын белдүү, таанымал драматургу. Балалыгы согуш учуруна туш келип, ошол күндөгү окуялардын таасиринен улам мына ушул «Атанын тагдыры» драмасын (1958) жазган. Мындан башка улуу акын Токтогулдун 100 жылдыгына арнап «Миң кыял» (1964) драмасын, ошондой эле «Алтын аяк» (1967), «Өкүм» (1871) «Күттүргөн жаз да келер» (1980) ж. б. драмаларын жараткан. Ал – бир нече киносценарийлердин да автору, көрүнүктүү коомдук ишмер. Анын чыгармачылыгы жогору бааланып Кыргыз Эл жазуучусу, Кыргыз Эл Баатыры наамдарына татыктуу болгон, Мамлекеттик Токтогул сыйлыгынын лауреаты.

АТАНЫН ТАГДЫРЫ

Төрт көшөгөлүү драма

Катышуучулар :

Акылбек – 65 – 72 жаштарда
Уулжан – анын кемпири
Зуура – алардын келини, 25 – 32 жаштарда
Жеңишбек – абышка-кемпирдин небереси, Зуураны уулу, 6 – 13 жаштарда
Майраш – абышка-кемпирдин кызы 18 – 25 жаштарда
Бурул – Зууранын женеси, 35 – 42лер чамасында
Шаршеке – мугалим
Оңолкан – Зууранын экинчи кайненеси
Бошкочой – анын уулу, Зууранын кийинки күйөөсү
Сапай – пионер, узун бойлуу, куркуйган арык бала
Борбук – пионер, кыска бойлуу бала.

Окуя Ысык-Көлдө өтөт. Биринчи көшөгө, 1946-жылдын жайында, калгандары алты-жети жыл чамасынан кийин.

Биринчи көшөгө

1946-жылдын жайы. Акылбектин үйү. Бир тарапта төркү үйгө өтүүчү, экинчи тарапта сырттан кирүүчү эшиктер.

З у у р а (*жалгыз*). Эмне кылам?.. Кетүүдөн башка арга жокпу? Калсамчы?.. Же ырас кетишим керекпи?.. Жок, жок! Кете албайм! Антүүгө кудуретим да жетпейт! Жетпейт!..

Б у р л д у н ү н ү (*кайдандыр сүрдүү угулат*).

Кыз!.. Кыз!.. Акылыңдан адашпа! Азыр эле биздикинен кетеринде байкең экөөбүзгө берген убадаң кана! Айныба! Бирөөгө уул болуп бербейсиң, ушуну унутпа! Кыз!.. Кыз!.. Эсиңе кел! Эсиңе!..

З у у р а. Ооба, Ооба!.. Баса, кетүүдөн бөлөк арга жок эмеспи! Кетишим керек! Кетишим!.. (*Шашып-бушуп, чемоданын камдай баштайт*.)

А к ы л б е к т и н ү н ү. А бизди кантесиң. Зуураш?.. Таштайсыңбы?.. Өзүңүздү уул ордуна тутуп жүрбөдүк беле... Зуураш!

З у у р а. (*эчкирип ыйлап, бышып кетет*). Оф!.. Эми канттим?! Кандай айла табам?! Түбүн түшкүрдүн күнү да неге мынча басмырттанат?! Думугуп баратам ! Думугуп!.. (*Сырттан Майраштын шайыр күлкүсү угулат. Зуура чемоданды четке түртө салат*.)

М а й р а ш (*жайдары кирет*). Ай-ий! Келип калдыңбы, жене? Мага бүгүн алкыш жарыялашты! Кызыл үйчүлөрдүн курсуна да баргын дешти! Анан дагы... Көңүлүм эргип токтоно албай турам да! Ырдагым, бийик-бийик жерге чыгып алып кыйкыргым келип баратат. Эгер кучагыма батса, бүткүл тоону токою менен кучагыма кысар элем! Бүткүл тоону!.. А сенчи, кучактаар белең, жене?..

З у у р а. И? Эмне дедин?

М а й р а ш. Тоону кучактаар белең дейм? Сен эмне, менин сөзүмдү укпай калдыңбы?

З у у р а. Жок, жок! Угуп жатам...

М а й р а ш (*кулөт*). Ой, кызык ай! Негедир эле бирдеме болуп турам да...

Пауза, Э, жеңе... де-ейм.

З у у р а. И?

М а й р а ш. Бир кеп айтайын, эч кимге оозундан чыгарбайсыңбы?

З у у р а. Жок.

М а й р а ш. Өз ичинде болобу?

З у у р а. Ооба.

М а й р а ш. Чын айтчы.

З у у р а. Ишенчиликтен кетип баратамбы, кыз?

М а й р а ш. Таарына калдыңбы?.. Сага ишенбесем, акыл кошот белем? Бирок бу саам айтарым демейдегиден өтө маанилүү. Турмуштук маселе...

Жүрөгүм лакылдап кетти да! Арзымат «аскерден келгениме экинчи жылга айланып баратат, баш кошолу» деп эле жүрчү эмес беле?..

З у у р а (*унчукпайт*). Пауза.

М а й р а ш. Эмне? Арзымат жакшы жигит ээ, жеңе?

З у у р а. И-и.

М а й р а ш. Же начарбы?

З у у р а. Жок, жакшы жигит!

М а й р а ш. Ушул күздө үйлөнмөк болдук...

З у у р а. А карган эне-атаңчы? Аларды эмне... жеке таштайсыңбы?!

М а й р а ш. Эмне үчүн жеке таштайм?! Женишбек, а сенчи?!

З у у р а. Менби?.. Ме... мен...

М а й р а ш. Эмне болду? Бери мага карачы. Башыңды көтөрчү...

Бйлагансың го?

З у у р а. Жо-жок..

М а й р а ш. Калп айтпа! Көзүң айтып эле турбайбы... Эмне болду сага?

Айтсаң? Сырыңды жашырчу эмес эле го менден...

З у у р а (*муңайып, эркелеткен үн менен*). Майраш! Берекем!

М а й р а ш. Эмне, эмне? Кайра айтсаң кайталап койсоң!..

З у у р а. Майра-аш дейм, береке-ем дейм.

М а й р а ш. (*Зуураны өпкүлөн*). Ыраазымын, жеңекебай, ыраазымын!

Тергебей атыман эле айткын деп, сен келгени жалынып жүрүп, акыры көндүргөн экемин да. Ыраазымын сага! Ынак кишилердин ушинтип атынан эле айтышканы дурус эмеспи ээ? Кулакка угулганы да жакшы...

З у у р а (*унчукпай терс бурулуп кетет*).

М а й р а ш. Көзүңө жаш тегерене түштү да, эмне болду? Же бир жерин ооруп турабы?

З у у р а. Жок, жок! Соо элемин.

М а й р а ш. Анда эмнеге сабырың суз?.. Ачсаң, кабагыңды ачсаң.

Калыбынча жарк этип күлүп койчу...

З у у р а (*суз*). Кыз...

М а й р а ш. Дагы тергединби?

З у у р а. Болуптур, тергебей деле коёюн. Бирок атыңдан айткан-айтпаганым мындан ары баары бирби дейм...

М а й р а ш. А!.. Эмне... Кеткиң келдиби? Жеңеңдин тилине көндүңбү?!

Энем менен атамды зар какшатып салып...

З у у р а. Жок, жок!.. Угузба! Угузба кулагыма мындай сөздү! Угузба!

М а й р а ш. Анда неге?.. Ырысым, минтпечи. Энем менен атамды мөгдөтүп таштап кетпесине ишенем...

З у у р а. Ыя?! Эмне дедиң?!

М а й р а ш (*таңыркап*). Кетпесине ишенем дейм...

З у у р а. Айтчы, Арзымат сени бөлөк жакка алып кетеби! Алыс алып кетеби? Алыс алып кетеби?!

М а й р а ш. Жок. Биздин үйдүн артында ээн там бар го? Кишиси согушта өлүп калган ээн тамчы?

З у у р а. И-и?

М а й р а ш. Ошону туугандарынан сатып алганы жатат. Жакында көчүп келет. Арзымат өзү МТСке уста болуп кириптир.

З у у р а. Анда абдан жакшы болгон тура! Атам менен энеме жакын... аларга каралашып!.. Жекесиретпейсиңерби?! Ошентесиңерби?!

М а й р а ш. Ошентпегендечи. Мен да аябай сүйүнүп жатам. Сагынышпайбыз. Сен экөөбүз калыбыбызча сырдашып, дайым бирге болобуз. Анан Болот байкем келсе... Жыргал ээ, ыя?

З у у р а. Энем кайда кеткен?

М а й р а ш. Пристанга... Атам, Жеңишбек... үчөө тең...

З у у р а. Пристанга?! (өзүнчө). Болотбек, эне-атаң күнүгө сенин жолунду тосуп жүрөт, ал эми мен... (Ойлонуп калат. Чырпык минип, Жеңишбек кирет). Жеңишбек. Тр!.. Ак!.. Ак!.. Акей, акей!.. Мөңкүгөнү жүрөт ой...

З у у р а. Алдагы эменди үйгө алып кирбей жүр деп, канча айтам сага? Алып чык азыр.

Ж е ã и ш б е к. Токоч бергилечи, кардым ачты.

М а й р а ш. Азыр атаңдар келгенде чогуу отуруп чай ичебиз.

Ж е ã и ш б е к. Алар көптөө-көптө келишет да...

М а й р а ш. Эмне үчүн көптө келишет? Көлдүн жээгинде калыштыбы?

Ж е ã и ш б е к. Энем экөө ыраак калып калышты. Мен жеткирбей чуркап кеттим.

З у у р а. Күтпөгөнүң эмнең? Эне-атаңды ошентип талаага таштап атып, өзүң жүрө бересинби?

Ж е ã и ш б е к. Кибирешип эле, баса алышпаса эмне-е... Токоч бергилечи дейм, ой!

З у у р а. Чыдап тур!

М а й р а ш (Зуурага). Кой, ачууланба. Айтчы, Жекин! Эмне көрдүң?

Ж е ã и ш б е к. Токоч бербейсиңер эмне-е...

М а й р а ш. Жакшы бала тамакты үйдөгүлөр менен чогуу ичет. Сен эмне... Жаман белең? А көрөкчө сүйлөчү, пристанда эмнелер бар экен?

Ж е ã и ш б е к. И-и, тиги... атам болуп бристанга барсак, эл э-эң эле бир көп экен... (токтоп калат).

М а й р а ш. И, анан?

Ж е ã и ш б е к. Анан бир маалда (кучагын жайып көрсөтөт) момундай болгон чопо-чоң... баягыда биз көрбөдүк беле?

М а й р а ш. И...

Ж е ã и ш б е к. Ошондой баракот келди. Анан эл баракотко чуркап барса, баракоттон аскерлер түшүп атат, түшүп атат...

М а й р а ш. Дагы?

Жеңишбек. Дагыбы?... Дагы кучакташып өбүштү... Ыйлашты... И, анан каткырып күлүштү. И, анан аттарына минип алышып, и, арабаларга түшүп, үйлөрүнө кетишти. Анан дагы бир кичинекей келин элден уялбайт экен ой, аскерди кучактап алып, бетинен чопулдатып эле өбөт...

Майраш. *(Жеңишбекти кучагына кысып-кысып)*. А атаң экөөң эмне кылдынар?

Жеңишбек. Атам экөөбүз дөңдө турганбыз. Элдин баары тарап, баракот кайта кеткенде деле атам бир орунда тура берди. Анан мен: «Болот атам келет, ээ, чоң ата» - деп женинен тартсам, атам: «Атаң экөөңдүн астыңа кетсем кана...» - деп, мойнуман жыттагылады *(токтой калат, жер карап акырын)*. Анан атам ыйлады...

Майраш. Ыйладыбы?!

Жеңишбек. *(Баиын ийкен)*. И-и. Күндө эле бристанда эл жок калганда атам ыйлайт. Кетели десем деле унчукпай көлдү тиктеп-тиктеп эле отура берет... *(Пауза)*. Токоч бергилечи эми. Бир сындырым эле. *(Майрашка сөөмөйүнүн учун көрсөтүп)*. Мын-дай, тырмактай эле, эжеке. Ичим кабышып калды. Карачы, карачы...

Майраш. Азыр. *(Уулжсан келет)*.

Жеңишбек. Эне, эне... Зуураң менен Майрашың токоч сурасам, бербей коюшту. Өлбөйсүң дешти.

Майраш. О, качан?!

Жеңишбек. Ики. Качан деп коёт дагы. Эми элечи.

Майраш. Калп айтат.

Уулжан. Ушу кенедей эмеге атаандашпай, сураганын берип эле коюунар го.

Майраш. Чогуу ичелик дегенбиз.

Уулжан *(Майрашка)*. Ушу сен оңбойсуң. Жаман үйрөнүп кетет, тиги-бу дедин да. Кийин балалуу болгондо, өз балаңды жакшылап үйрөтүп ал *(Жеңишбекти алдына тартып)*, абышка экөөбүздүн уулубузда эч тишенер жок, ээ, Жекентай!

Зуура. Болушпасаныз боло, эне...

Уулжан. Болушам. *(Жеңишбекти өбөт)*. Күчүгүмө токоч бергиле.

(Майраш Жеңишбекке токоч берет).

Жеңишбек *(Зуурага тилин көрсөтүп, эликтен)*. И... И... Мак-мак! Кантесин? *(Зуура жини келгендей колун серпет. Жеңишбек баиын Уулжсандын колтугуна катып бакырат)*. А-а, эне, карачы Зууранды.

Уулжан. Эмне кылып атат?

Жеңишбек. Муштаганы келатат *(Зуура ички үйгө кирип кетет)*.

Уулжан. Жөн болгулачы. Жей кой. Тие алышпайт. Тийип көрүшүңчү... *(Майрашка)* Чайың белен беле?

Майраш. Белен. Азыр алып келем.

Уулжан. Ошентчи, кагылайын. (*Майраш чыгат, Акылбек кирет.*)
Уулжан. Кимди жакшы көрөсүн, Жекинтай?
Жеңишбек. Сени... атамды...
Уулжан. Дагы?
Жеңишбек. Майраш эжемди (*чыпалагынын учун көрсөтүп*). Аны мынчалык эле жакшы көрөм.
Уулжан. Дагы?
Жеңишбек. Дагыбы?.. И-и... Ошо.
Уулжан. Зууранычы?
Жеңишбек. Зуураң муштайм дейт эмне...
Акылбек (*Жеңишбекти эркелетип*). О, далдыраган ит. Далдырабай жөн жүр.
Жеңишбек. Зуура жаман, ээ ата?
Акылбек. Кой антпе, Зуураш баарыбыздан жакшы.
Жеңишбек (*макул болгондой*). И-и.
Бурулдун үнү (*сырттан*). Жакшы турасынарбы, Майраш? Энен менен атаң үйдөбү?
Майраштын үнү. Үйдө, үйдө. Кириңиз.
Уулжан. Кудагыйдын үнү чыгабы?
(*Бурул, анын артынан Майраш кирет.*)
Бурул. Амансынарбы?
Акылбек. О, кудагый! Кел төргө... И, аман-эсен турасынарбы?
Уулжан. Бала-бакыра кыбырап, дени сак?
Бурул. Кудайга шүгүр. Өзүнөр күүлүү-демдүү турасынарбы?
Уулжан. Жакшы, жакшы.
Акылбек. Ниетиң дурус экен, кудагый. Жаңы эле чай ичкени аттык эле, убагында келгениңди кара.
Уулжан. Майраш, дасторкон жай, чай уурттай туралы. Казанга эт салып, тамак белендегиле.
Бурул. Жо, убараланбай эле койгула. Этти жеп эле жүрбөдүк беле.
Уулжан. Ани?.. (*Майрашка*) Бар, барып казаныңды аса бер. (*Майраш чыгат.*) Шашпа. Кобурашып отуруп, тамак-аш ичип кет, кудагый.
Жеңишбек (*Бурулга*). Кетпе, таежене, артисттер келиптир, кечинде оюнга барабыз.
Уулжан. И, сүйлө, кудагый. Айылыңарда кандай кеп-келеч бар?
Бурул. Эмненин кеп-келечи болсун, кеп-келеч деле жок.
Акылбек. Аштыгыңардын өнүмү кандай кудагый?
Жеңишбек (*Бурулга*). Абдан жакшы дейт...
Бурул. Ооба, аштыгыбыз быйыл абдан жакшы...
Жеңишбек. Мен оюнду айтып атам.
Бурул. О, катыгүн де.

А к ы л б е к. Бала да...

Б у р у л. Ойлогон ойду кыстаган турмуш женет деген эмеспи, кудаларым. Болотбек силердин уулунар болсо, биздин да уулубуз болуп калды эле. Кызыбыз Болотбектей теңин тапканга жетине албай сүйүнгөнбүз. Бирок кудаанын буйругу экен, урушка кеткен тейинче ал кайра айланып тууруна конбой калды. Жаман аттысын уктук...

А к ы л б е к. Кой, кудагый, муну коёлу. Бөлөк кептен сүйлөшүп отуралы. *(Сыртка каран)* Э, Майраш...

М а й р а ш т ы н ү н ү *(сырттан.)* Бя?

А к ы л б е к. Чайың даяр болсо алып келчи... *Пауза. (Үйдөгүлөр сүйлөшүп жаткан учурда Майраш чайды алып кирет. Бирок чай берилбей калат. Жеңишбек уктап калат).*

Б у р у л. Кыз жакшы болсо, барган жерин жарытат, жаман болсо кайын журтун арытат. Кудайга шүгүр, кызыбыз да жаман чыкпады, оюнардагыдай келин болуп берди. Силер да ага тил тийгизип, катуу айтпадынар. Ушу бүгүнкү күнгө дейре ата-баладай болуп ынтымактуу жүрдүңөр...

А к ы л б е к. Айланайын кудагый, жамактатпай ачык айтчы, деги эмне дегиң бар?.. *Пауза.*

Б у р у л. Кызыбызды... колубузга салып берсеңер экен дейм. *Пауза.*

А к ы л б е к. О, кашайган көр! Эмне дейт? *Пауза.*

Б у р у л. Болотбек жаңы эле уруш чыккан жылы окко учту эле. Андан бери беш жылдан ашуун убакыт өттү. Ошондон ушу күнгө кыз аны жакшы эле күттү. Эми келиниңердин жаманчылыгы болгон болсо, ак батанарды берип, кечирип койгула, кудаларым.

У у л ж а н. Сен ушуну айтмак белең, катыгүн кудагый?

А к ы л б е к. Менин уулум да Зуура, келиним да Зуура! Менин Болотбегим да Зуура, Зуурам да Зуура! Каранар-карманганым да Зуура! Аны колдон чыгарбайм!

Б у р у л. Ээси келсе, бээсин бер деген. Антпениз, куда!

А к ы л б е к. Болотбегим тирүү, ал келет! Уктуңбу, кудагый, Болотбегим келет! Береги жаман күчүктүн колунан жетелеп, баракоттун жолун тосуп, көлдүн кылаасына күнүгө барарымды укпай-көрбөй жүрөсүңбү? Мени аякка үмүт айдап барат. Ал эми үмүттүүгө кудай берерин унутпа, кудагый! Унутпа!

Б у р у л. Атаганат, андай аттуу күн болсо, менин деле төбөм көккө жеткени турат го, бирок...

А к ы л б е к. Бирок эмес! Уулум келет!

Б у р у л. Оозунда бардыр, айланайын куда! Бирок кызыбызды, Болотбек келсе, өз келиниңерди өзүңөр албаганда мен эмне кылам? Ага чейин биздин колго бара турсун...

У у л ж а н. Биздики менен силердикинин айырмасы кайсы?

Б у р у л. Күйөөсүз калган кызды колго алуу төркүндүн милдети экен. Антпесе, элдин бетин карай албай калдык. «Тууган-уругу жоктон бетер жесир калган кызыңарды эмдигиче өзүңөргө алып албаганыңар кандай?» - деп, айылдагы катын-калачтар кеп кылып жатышат. Баарынан да ушул өңдөнгөн ушак-айың сөз жаман тура, айланайын кудалар. Кызыбызды бергиле.

А к ы л б е к (*Бурулга*). Бу кандай таш боор жан элең? Э, Зуураш кагылайын, бери чыкчы... (*Зуура ички үйдүн эшигинен көрүнөт.*) Бу жеңе бирдеме деп, жөнөтчү ары!

Б у р у л. Кыз бая эле убадасын берип койгон. *Пауза.* (*Бардыгы Зуурадан көз айырбайт.*)

А к ы л б е к. Ыраспы, кулунум?

З у у р а (*Акылбектин бутуна жыгылат*). Ата!.. Мен өлүктү кечир, ата! Ыраазылыгыңды бер! Байкемди эл алдында сындыра албадым. Кечир, ата!.. *Пауза.*

А к ы л б е к. Ушинтмек экенсиң да? Кантейин!...

У у л ж а н. Биз шордууну эки өлтүрдүңбү, Зукен?..

З у у р а (*Жеңишбекти колдон алып*). Бас! Жүр!..

Ж е ã и ш б е к. Эмне?.. Эмне чочутасың? Уктап атса...

З у у р а (*Жеңишбекти кийинте баштайт*).

Ж е ã и ш б е к. И-и, оюнгабы? Ата, жүр... жүрбөйсүнөрбү?...

З у у р а. Жекинтай, жүр... Жүр, мен кеттим.

А к ы л б е к. (*Зуурага*). Кулунум, көрөр көзгө тийип, кашайтпа, бизди...

З у у р а. Мени уулумдан ажыратпагыла, ата!

А к ы л б е к. Майраш, айтчы алдагы жеңеңе, баланы ансыз эле өзүм өстүрүп алам! (*Зуура чуркап, анын артынан Бурул чыгып кетет.*)

М а й р а ш. Жеңе! (*Короо. Шамал, Булут көчүп, күн бүркөлүп калат. Зуура бакка сүйөнүп туруп калат.*) *Пауза.*

Б у р у л. Кыз, жүр, Жаанга калбай, эртерээк үйгө жетип алалы.

З у у р а. Кайда?.. Кайда барам?.. Жеңишбексиз кайда барам?..

Б у р у л. Эси жогум десе. Кеткен катындан баланы талашмай чоң ата менен чоң эненин илгертен берки адаты. Бала энесин кийин өзү эле таап алат. Муну бөркүндөй көрүп кой. Жүр эми, биздин бу жерде турганыбызды туюшса, үйдөгүлөр чыга калышып, бүткөн ишти дагы ырбатып, адамды убара кылышат. Жүр эми... (*Зуура кыймылдабай тура берет.*)

Кайрадан Үйдүн ичи.

Ж е ã и ш б е к. Апам кайда кетти, ыя?

М а й р а ш. Жекин... Апаң бир жолу кетти. Бурул жеңесиникине. Эми мында түк келбейт... *Пауза*

Ж е н и ш б е к (*бакырып, эшикти көздөй чуркайт*). Апа-а! Токто!

У у л ж а н. Жекин!

М а й р а ш. Жеңишбек! Атаң менен энең өлсүнбү? Айтчы, өлсүнбү?!

Ж е н и ш б е к (*делдейип туруп калат*). Б!Я?!

М а й р а ш. Сен кетсең, энең менен атаң өлүп калат. (*Пауза. Жеңишбек кайра келип отурат*).

З у у р а (*Кирет. Анын артынан Бурул кирет*). Кагылайын атакебай! Жаным, энекебай! Баарына ыраазымын, уулумду бергиле!

А к ы л б е к. Кемпир экөөбүздү өлтүрүп туруп, анан көзүбүзгө көрсөтпөй алып кет.

З у у р а (*бошон*). Анда... Анда кайсы арыма кетем деп жатам?! Кайсы арыма!?.

Б у р у л. Кал эмесе! Агаңды элге элик, журтка шылдың болсун десен, кал!.. *Пауза.*

(*Зуурага*). Кана?! (*Зуура эшикке бет алат. Аны чыгарып жиберип, Бурул кайра кирет.*)

Б у р у л. Айып этпегиле, кудаларым. Кудай башка салбаса, минтип жаман-жакшы көрүнүшпөс элек. Бирок жазмыштын иши күчтүү тура, кантебиз... Баса, келининердин мүлкүнөн канчасын бересинер?

У у л ж а н. Ал, талашпайбыз! Ал!

А к ы л б е к. Ал! Бүт ал! Маа десен, тамды түбү менен кошо көчүрүп кет. Бир гана мобу туяктын туягы калса болду бизге...

Б у р у л. Анда эмесе болуптур. Эртең араба айдатып келип, буюмдарын алып кетебиз. Ыймандуу жаткыла. (*Кетет.*) (*Тунжураган баары суз. Сыртта шамал. Үйдүн ичи караңгыланып, күүгүмдөнө берет*).

Ж е н и ш б е к (*кулагын түрүп*). Апам кайра келди окшойт!.. Кире албай эшиктин алдында турат окшойт?!

У у л ж а н. Чын эле дабыш чыккансыды.

А к ы л б е к. Карачы, Майраш.

М а й р а ш. Эч ким жок. *Пауза.*

Ж е н и ш б е к (*кулагын дагы түрүп*). Мына айтпадым беле! Тыңшагылачы! Эшикте бирөө басып жүрөт... (*Бардыгы кулак түрүп тыңшашат.*) *Пауза.*

А к ы л б е к. Ал жамгырдын эле дабышы, тегеренейин. (*Өзүнчө.*) Апаң эми келбей калды го... (*Үй ичи ого бетер караңгыланат. Тунжууроо*).

А к ы л б е к. Түн кирип бараткан тура. Майраш, чыракты жандырчы, жарыгыраак отуралы. *Пауза.*

(*Майраш лампаны көздөй акырын басат. Үй ого бетер караңгылана берет.*)

Сууроолор жана тапшырмалар:

1. Зууранын өзү менен өзү сүйлөшүүсүнүн себеби эмнеде?
2. Майраштын маанайы кандай? Эмне үчүн?
3. Жеңишбек кандай бала экен? Сөзүнөн байкаса болобу?
4. Акылбек менен Уулжан Пристанга эмне үчүн барышат? Окуя кайсы жылдар болгонун баамдадыңарбы?
5. Бурулдун Зууранын алып кетем дегени туурабы же Акылбек менен Уулжандын алып калабыз дегени туурабы?
6. Жеңишбек бул окуяны кандай кабыл алды?
7. Күнөө кимде? Ой жүгүртүп, сүйлөп бер.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Тагдыр – тақдир

Жеңе – келин ойн, акасининг хотини, янга

Сыр – сир

Ынак – кадрдон

Тергөө – тергов

Пристан – кемалар тўхтайдиган жой

Чырпык – хивич

Баракот – кема

Дөң – тепалик

Токоч – кулча

Кудагый – хотин куда, кудагай

Таяжеңе – хола

Тууган-урук – қариндош-урук

Экинчи көшөгө

Арадан алты-жети жыл чамасында мезгил өтөт.

Акылбектин короосу. Бак-дарак. Алма-өрүк. Нары-нары көл. Андан нары күнгөй тоолору бүлбүлдөп көрүнөт.

Жеңишбек энтендеп чуркап кирет. Анын койнунда алма, колунда шапке. Жашынат.

Бир аздан кийин Сапай менен Борбук аны кубалап киришет. Жеңишбекти издешет.

Б о р б у к. Сапай!.. Сапай!.. Быякта экен, кармадым. Бери кел!..
(*Жеңишбекке көп жакындабай*) Келе, шапкемди!

С а п а й. Ай, барбаганың аз келгенсип, шапкесин эмне ала качасың ыя?
Бер азыр!

Б о р б у к. Келе дейм шапкемди!

Ж е ã и ш б е к. Ме!.. (*Шапке менен Борбукту уруп жиберет.*) Кеткиле дейм короомдон!.. Болбосо, бирди көрүп каласыңар!

Б о р б у к. Эр болсоң, тийип көрчү!

Ж е ã и ш б е к. Коркот дейсиңби?! Коркот дейсиңби?! Мына!.. (*Борбуктун бетине суу чачып жиберет. Экөө кармаша кетет. Күрөшүп жатканда, Жеңишбектин койнундагы алмалар чачылат.*)

Сапай. Борбук... Борбук... (*Борбук жыгылып калат.*)

Борбук (*жардамга чакырып.*) Сапай!.. Сапай!.. (*Сапай ажыратмак болот.*)

Жеңишбек (*Сапайга*). Жакындаба!.. Өпкөндү үзө тебем!.. Тур дейм ары! Сапай! (*Акыры Жеңишбекти Борбуктун үстүнөн оодара тартып, экөө басып алат.*)

Борбук. И, кантесин?! Үйүм жакын деп, мактангың гана бар э!..

Сапай. Айт азыр ачыгынды, барасыңбы?!

Жеңишбек. Ушунчаңарда коё бергиле!

Борбук. Барасыңбы, жокпу?!

Жеңишбек. Турсам өлөсүңөр! (*Акылбек кирет.*)

Акылбек. Ой!.. ой... Бу эмне кылганыңар!?

Сапай. Чоң ата, Жеңишбекти чакырып келсек эле... Өзү бизди...

Жеңишбек. А-а, өзү деп коёт! Мен азыр силерге!.. (*Тигилерге жулушат.*

Аны Акылбек кармай калат.)

Акылбек. Ай, Жекинтай, кантет. Кантет... Кой эми, бир ачуунду мага берчи. (*Балдарга*) Эмнеге чакырып келдинер эле?

Борбук. Жумушка.

Акылбек. Кайсы жумушка?

Сапай. Колхоздун...

Борбук. Же биз менен мектептин алма-өрүгүн багыш десек да болбойт...

Акылбек. Анда мен өзүм сүйлөшүп көрөйүнчү, балдар. Силер бара бергиле.

*(Сапай менен Борбук чыгып кетишет.
Жеңишбек алардын соңунан жулушат.)*

Акылбек. Кой, балам антчү эмес. Үйгө келген киши менен урушкан уят болот!..

Жеңишбек. Анан эмне өздөрү тийишет!

Акылбек. Жумушка барбагың эмнең? Жумуш кылып кыймылдасаң, өзүңө жакшы эмеспи, каның суюлуп, сергек өсөсүң, булчунуң катып, денен чыңалат. Эртең баргын да азыркы балдар менен элдешип алып, иш иштеш. Болобу?

Жеңишбек. Ооба, сага! Барбай эле койдум!

Акылбек. Жолдошторунан бөлүнгөнүң жакшы эмес, тегеренейин.

Жеңишбек. Эмне?.. Сен ошолорго болушасыңбы? Мен эмне... тим эле кой!..

Акылбек (*чачылган алмаларды терип*). Буларды кайдан алгансың? Бирөөнүн алма-өрүгүн үзбөй жүр дебедим беле!

Жеңишбек. Мен бекем?! Жанагылардан түшүп калган болчу.
Акылбек. Ап, балам ай, э... Жүр, тиги сарайдагы отунду араалашып кой.

Жеңишбек. Ошонун баарынбы?!
Акылбек. Эми эле бүтөбүз.
Жеңишбек. Ооба, сага! Кечке дейре да бүтпөйбүз го аны!
Акылбек. Бүтөбүз. Арааны албарстай кылып курчутуп койгом.
Жеңишбек. Ата... эртең таарыйлычы, ата. И-ии... жанагылар тээп ийишкен окшойт, мобу жерим ооруп турат... Ошентсең, атаке. Эртең таарыйлы деп койсоң, атаке, ошентсе-ең... Ошентип койсоң эми...

Акылбек. О, атакөйү десе. Болуптур эми. Ойногуң келип турса керек. Бара гой. Бар...

Жеңишбек. Ура-а!.. *(Жеңишбек көчөнү көздөй чуркайт. Бирок Шаршекени көрө коюп, тамды имериле качат. Шаршеке кирет.)*

Шаршек. Салоом алейкум, аксакал.
Акылбек. Алекима салам. И, жол болсун молдоке?
Шаршек. Андай болсун.
Акылбек. О, чиге! Чиге кара өпкө!.. Шүдүндөгөн гана желмаяндар, дагы жабыша калышканбы? О, Майраш... Майраш оой, берки эчкилерди байлап салчы ары, оттобосо ойрону чыксын. Боор ооруп жибин узартып койсо, арыктын жээгиндеги буралган чөптү оттобой, дароо бакка асылат. А, тилегин катып кал, ий... Айланайын, ушу эчкиден кара ниет неме жок көрүнөт. Илгери үмүткө деп, балдарыма арнап, жыл сайын алма-өрүк, бак отургузам. Көз кенедей эле мындай болсо, кабыгын сыйрып жатып калышат. Тетиги чоң түп алманы көрдүңбү?

Шаршек. Кайсы?
Акылбек. Тээ, аркы бурчтагы.
Шаршек. И, көрдүм.
Акылбек. Болотбегимдики. Согушка кетердин мурунку жылы өз колу менен тикти эле. Карачы, кечээ эчкилер бошонуп кетип, бутагын отоп жибериптир... И, жөн келбесең керек, жүр үйгө кирип, жай сүйлөшөлү.

Шаршек. Шашып жүрдүм эле.
Акылбек. Сүйлө анда, угайын.
Шаршек. *(тамашалай)*. Сизди айыпка жыгайын деп келдим, аксакал.
Акылбек. Айыпка? Мойнума коё алсаң, жыгылайын, эгер коё албасаңчы?..

Шаршек. Азыр, каникул учурунда, окуучулардын бардыгы колхозго жардамдашып, Корумдуда чөп чөмөлөп жатышат...

Акылбек. Жеңишбек эмне барбайт дегени турасың го?
Шаршек. Ооба.
Акылбек. Аны өзүм эле жибергеним жок.
Шаршек. *(билмексен болуп)*. Коюнузчу аксакал?

А к ы л б е к. Ырас. Жаш неме кабыргасын кайыштырып, күнчүлүк алыстан иштесе... Жайдын узун саратан ысыгында ач болот, ток болот... ичегисине кан уюп калса... Кыйналабы дедим, балам.

Ш а р ш е к е. А-а, Жеңишбегимдин оюнан чыга албадым деңизчи. Небереңиз сиздин болушарыңызды билип алып, кылбаганды кылып жүрөт. Элдин алма-өрүгүн үзүп, бак-шагын сындырат экен. Муну өзүңүз деле билерсиз. Же мейли дейсизби?

А к ы л б е к. Жо-жок. Бул алмалар өзүбүздүн эле алмадан, түшүп калганын терип койдум эле.

Ш а р ш е к е. Жеңишбекти ушинтип ыксыз жерден коргой берип, аны сабагынан да начарлатып ийдиңиз. Мына, быйыл классынан көчөр көчпөсү арсар, бир сабагынан күзгү сыноого калды...

А к ы л б е к. Эмне дейт?!

Ш а р ш е к е. Жеке сабагы эмес, кара мүртөз, өзүмчүл да болуп баратат... Минте берсеңиз... билбейм, эмне дешти?!

А к ы л б е к. Чыны, балам... айткандарыңдын жөндүү кеп экенин... чыны, билип деле турам... Элдин балдарындай боло албаганына өкүнөм. Бирок... Жеңишбегимдин ою менен болбоско чарам да жок... Менин таянган тоом, ырыс-кешигим ошо бала. Же анда эне-ата болбосо, өзүң билесиң, чоң энесин да ээсине тапшырганбыз... Кыйналбай-кысталбай өссө, дээринде болсо, кийин онолуп алар дейт экенсиң. Ал бир ишти иштеп атса бери жакта туруп, менин кабыргам кайышат, «ай, ушу оорчулук кылып атып жүрбөсүн» деп аяйм. Жеңишбегим үйдө жок болсо, «алда кандай кырсыкка учурап, тентек эме машине-шашиненин алдына кирип кетпегей эле... бирөө чонсунуп ыйлатып койдубу» деп, санаам чыдабайт. Анын үстүнө, аны кыл, муну кыл, айт-уйт дээрден чоочулап турам.

Ш а р ш е к е. Эмне үчүн? Бөлөк бирөөнүн баласы болбогон соң катуурак эле кармап, кезеги келсе, какыс-кукус кылып койсоңуз да ашыктык кылбас эле.

А к ы л б е к. Бу баланын Күнгөйдө күйөөдө энеси бар... (токтоп калат).

Ш а р ш е к е. Айта бериниз...

А к ы л б е к. Кокус жинине тийип алсам. Кетип калса... Анын үстүнө, энеси менен кат алышып, кат беришип жүрөт көрүнөт, өзү аны мага айтпайт... Эне балакетиң эстен чыкпайт окшобойбу. Сагынып жүргөнсүйт. «Барып келсемби?» деп, баягыда эки сапар кыңырылганынан... Эмне дейм? Унчукпай тим болгом.

Ш а р ш е к е. Анда сагынчысы таркаганча өзүңүз эле алпарып, барып келбейсизби.

А к ы л б е к. Ага да даабайм. Энеси алып калабы деп корком.

Ш а р ш е к е. Баланы туура тарбияласаңыз минтип коркпос элениз. Аксакал, Жеңишбекти жумушка жибериниз. Теңтуштарынын арасында

жүрсүн. Антпей бужерде өзү жеке бош жүрө берсе, эриккенден... деги кандай деп болбойт...

А к ы л б е к. Айтып көрөйүн, балам, айтып көрөйүн.

Ш а р ш е к е. Жок, сиз аны жакшылап көндүрүңүз. Атасы эмессизби, тилиңизди алат... Эми мен кайтайын, аксакал. Кайыр, жакшы калыңыз. *(Кетет).*

(Акылбек терең ойдо калат. Майраш кирет.)

М а й р а ш. Ата.

А к ы л б е к. И?

М а й р а ш. Ачка болдун го, жүр тамак ич.

А к ы л б е к. Бир аз коё туруп, Жеңишбек келсе ээрчите барайын.

М а й р а ш. Киши бермейин тамак ичпей эле жүрө берет экенсиң, ата, ооруп калбайсыңбы. Тезирээк келсең. Макулбу?

А к ы л б е к. Макул, тегеренейин, макул. *(Майраш чыгат. Жеңишбек кирет. Анын колунда рогатка.)*

Ж е њ и ш б е к. Ата! Ата! Ата, раймагга велосипед келиптир, эл талап атат...

А к ы л б е к. Чоң эле болдун. Алдагы неменди таштасаңчы, дагы бирөөнү көзгө атып аласың.

Ж е њ и ш б е к. Балдардын баары эле ойноп жүрбөйбү.

А к ы л б е к. Ошолорго теңелесиңби? Алар кичинекей, эссиз балдар да *(колун сунуп.)* Берчи мага, катып салайын.

Ж е њ и ш б е к *(рогаткасын артына катып).* Та, ары!

А к ы л б е к. Кой, балам, атаңдын тилин ал. Кийин өзүң чонойгондо, элеспетин эмес, машиннесин кошо сатып аласың. Болобу?

Ж е њ и ш б е к. Асандын жаман баласы деле тээп жүрөт, мен эмне-е...

А к ы л б е к. А көрөкчө, Жекинтай, тентуштарың Корумдуда иштеп жатыптыр. Ошоякка барып, атка минип, чөмөлө тартышаңчы.

Ж е њ и ш б е к. Ооба сага! Барбай эле койдум!

А к ы л б е к. Эси жок балача ошенткен болот бекен. Шаршеке агайың да келип, эмирээк эле кетти.

Ж е њ и ш б е к. Келмектен келсин!

А к ы л б е к. Кой, агайын антчү эмес! Укса, сени жаман көрүп калат. Тилди ал да тамакка тоюп алып, жумушка жөнө. *(Бурул жашырынып кирип, тыңшап турат.)*

Ж е њ и ш б е к. Велосипед алып бербей койдунбу? Ошенттинби? Болуптур?!
А к ы л б е к. Бу бир айтканды угасыңбы?! Качанга дейре эле адамды беймаза кыла бересиң!

- Ж е њ и ш б е к. Омей, эмне жинди келтиресиң?

А к ы л б е к *(рогатканы жулуп алат).* А жоготчу ары момунунду?

Ж е њ и ш б е к. Келе дейм! Ата, келе дейм!.. Өзүм араң жасап алса... Келе дейм!

А к ы л б е к. А!.. Беш бала болуп берсең да мага!.. (Жаака чаап жиберет.)
Ж е њ и ш б е к. Эмне урасың?! Урдунбу?! Урдунбу?! Карап тур!.. Шашпа!..

(Акылбек чыгып кетет).

Б у р у л. Жеңишбек... А Жеңишбек... Эмне болду?.. Карангүн, карангүн!
Жаагын түктүйө түшүптүр да. Урган го баланы, урган го! Байкуш жетимим,
жок дегенде сооротуп коёруң болсочу. Энесиз баланын көргөн күнү курусун,
ушу да... Баса, апаң сени дагы чакыртыптыр. Мына каты. Ме гой... Оку гой...

(Жеңишбек катты ичинен окуй баштайт.)

З у у р а н ы н ү н ү. Жекинтай, берекем. Мага түк келбей койдун да, мени
унуттуңбу? Жети жылдан бери өзүңдү бир көрүүгө зармын. Мени тааныбай
калдыңбы деп корком. Аясаңчы апаңды, тегеренейин, аясаңчы. Мени бөөдө
кыйнабай кел, каралдым, кел... Чоң жигит болгонунду өз көзүм менен көрөйүн.
Кел, көлөкөм.

Б у р у л. Кана, эмне дейсиң?

Ж е њ и ш б е к. Барат эле элем, атам...

Б у р у л. Атаң эмне экен?

Ж е њ и ш б е к. Жибербейт го?

Б у р у л. Акырын качып кет.

Ж е њ и ш б е к. Кой!

Б у р у л. И? Антсен, эмне болот экен! Элдин саа окшогон балдары биттин
ичегисине кан куят, а сен жүүнүң бош!

Ж е њ и ш б е к. Качып кетсем, атам куруйт го?

Б у р у л. Курубайт.

Ж е њ и ш б е к. Ооба сага, куруйт эле!

Б у р у л. Барар коёруңду тез айт. Таякең Караколдон тактай тартып
келгени барам деп, сени эле күтүп турат. Макул десең, машинесинин кабинесине
салып алып, таякең экөөбүз сени апаңкына жеткизип коёбуз.

Ж е њ и ш б е к. Анда атама айтып кетейинчи! Жүрсөң, тажеңе, сен да
айтсаң!

Б у р у л. Көөдөнсүз... Атаң сени уруп атса, анын эмнесин ага
айткыдайсың?!

Ж е њ и ш б е к. Аны сен кайдан билесиң?

Б у р у л. Билбесем да, сезип турам. Мен сенин ордунда болсом, ушинтип
таяк жеп жүрбөй, эбак эле кете бермекмин...

Ж е њ и ш б е к. Таежеңе, эми эмне кылайын? Апама баргым эле келип
турат, өзүм да абдан сагындым...

Б у р у л. Акырын кете бер дебедимби. Бол бат, таякең жолунан кечикпесин.
Пауза.

Жеңишбек. Жок. Атам мени издеп, таң аткыча уктабайт. *(Катты бүктөп, Бурулга сунат).*

Бурул. И-и, баса! Эсимден терс чыгып кеткенин кара! Апаң саа деп матескил сатып коюптур.

Жеңишбек. Ооба сага!

Бурул. Ырас.

Жеңишбек. Чын элеби?

Бурул. Чын.

Жеңишбек. Калп айтасың го?

Бурул. Калп айтып куугуруп кетипминби?

Жеңишбек. Кудайым, кудайым!.. Люлкасы бар бекен?

Бурул. Үлкөсү эмнеси?

Жеңишбек. Мындай... жанында киши отургузуп алчусу мененби?!
Үч дөңгөлөктүүбү?

Бурул. Дөңгөлөгү үчөө тургай, төртөө дегендей айтты го.

Жеңишбек. Ооба сага! Төрт дөңгөлөктүү мотоцикл болот деп ким айтат?

Бурул. Анысын мен кайдан билейин? Кана, барар-коёруңду тез айтчы. Барбасан, мен кеттим. Мына... мына, кетти... *(Кетимиш болот.)*

Жеңишбек. Барам!

Бурул. Бол анда, үстүнө бирдеме кийип, чыга кой.

Жеңишбек. Ушундай эле кете берейинчи.

Бурул. Кийип чык. Тыякка барганда кереги тиет.

Жеңишбек. *(Үйдү көздөй чуркап баратып, кылчая калат).* Кетип калбайсыңбы?

Бурул. Кетпейм.

Жеңишбек. Күтө тур, ээ?

Бурул. Ооба, ооба! Кылчактабай, бол эми бат.

(Жеңишбек шаша-буша кийинип чыгат.)

Жеңишбек. Мына, таежеңе, кийиндим.

Бурул. Бол, тез. *(Эшикке бет алышат).*

Жеңишбек. Өңү кандай дейт, ыя?

Бурул. Көп сүйлөбөй, батыраак басчы. Барганда көрөсүң. *(Чыгып кетишет. Сахна бир азга ээн. Велосипедди олдоксон жетелеп, Акылбек кирет.)*

Акылбек. Кылжындаган түгөт. Жетектегенге эби жок эме экен, мингендер кантип мунун башын түз алып жүрөт?.. Жеңишбек... Оо, Жеңишбек... Ошентип кечке эле таарына берет бекен? Бери чыгып, муну карачы *(велосипеддин коңгуроосун шыңгыратат).* Жекин, кел мени өңөрүп көрчү. Же артына олтургузуп аласыңбы? Жекин... Кайда кеткен?.. *(Сыртка)* Майраш-аш... О, Майраш...

М а й р а ш т ы н ү н ү . Ыя?

А к ы л б е к . Силердикинде Жеңишбек болсо, бери жиберип ийчи.

М а й р а ш т ы н ү н ү . Биздикинде жо-ок, ата.

А к ы л б е к . Анда өзүң келчи. (*Велосипеддин ары жак-бери жагына чыгып*) Жеңиштай келип, муну көрсө... Анан мени учкаштырып алып...

Чимирилип зуулдап,
Кара жолдо жарышсак.
Көтөрүлтүп көңүлдү
Караколго баратсак. (*Күлөт.*)

Деги Жекинтай муну тепкенди билет болду бекен?

(*Майраш кирет.*)

А к ы л б е к . Шайтан араба сатып келдим. Көрчү.

М а й р а ш . Кимге?

А к ы л б е к . Өзүмө! (*Күлөт.*) Жеңишбекке да, Жеңишбекке.

М а й р а ш . Тим эле коюун экен, ата.

А к ы л б е к . Тим койгонго болуп атабы, ыйлактап атса...

М а й р а ш . Ыйлактаса ыйлактап басылат эле да. Сураганын алып бере берип, жаман үйрөтүп ийдиң...

А к ы л б е к . А мейли. Тамак бердинби?

М а й р а ш . Эртең менен кеткен тейинче, аны көрө элекмин.

А к ы л б е к . Кайда кетип калды? (*Майрашка*) Быяк-тыякка басып карачы.

М а й р а ш . Макул. (*Чыгат.*)

А к ы л б е к . Сааттуу жаным, кайдан да чаап ийдим эле?.. Э, Жекин... Таарынып барып, бир жерге отуруп алдыбы?.. Көк неме түн ортосуна дейре таптырбай, убара кылат ээ эми... Жеңишбек... Э, Жеңишбек... Ка-ап...

(*Майраш кирет.*)

А к ы л б е к . Таптынбы?

М а й р а ш . Ата!

А к ы л б е к . Келатабы?.. Эмне болду?.. Унчукпайсыңбы?..

М а й р а ш . Ата!..

А к ы л б е к . Эмне?! Деги сообу?! Бирдеме болгонбу?!

М а й р а ш . Кетиптир, ата... энесине...

А к ы л б е к . Ок! Эмне дейт! Эмне дейт?! Жок-жок!.. Сен жанылып атасың! Ал кетпейт!.. Кетпейт! Ошого эле кетип калгыдай ал эмне бир... жалган айтып атасың!.. Мени таштап кетпейт!..

М а й р а ш . Чын, ата, Бурул аны машинага салып алып кеткенин аялдар көрүшүптүр...

А к ы л б е к . Ыя?! О, кашайган кудай! Бул көрөкчө, колум сынып калсачы! Неге чаптым аны?! Неге!..

М а й р а ш. Ата!

А к ы л б е к. Эмне үчүн сен мага суук кабарды айтып келесиң, ыя?! Эмне үчүн?! Сүйүнчүлөр ишти тапкан экенсиң го! Көөдөнүң болсо ошентпейсиңби?..

М а й р а ш. Атакебай! Анын кеткенин укканда, кантип чыдап айтпай тура алам? Же Жеңишбек мага жат беле, ата?!

А к ы л б е к. О, кудай таала! Ушуну кылмаксыңбы? О, кудай таала! Ушинтип жазаламаксыңбы?!

М а й р а ш. Атакебай!

А к ы л б е к. А, балким... жалган болуп жүрбөсүн?.. Аялдар бөлөк бирөө менен алмаштырып алып жүрбөсүн?.. ошенткендир, Майраш?!

М а й р а ш. (унчуга албайт). Пауза

А к ы л б е к. Өзүм кылдым, өзүм!.. Башынан жаман сөз укпаган, чекеге чертилбеген балага менин бир чаап койгонум оордук кылган турбайбы. Мурдатан силердин тилинерди албай жүрүп, ушуну көрдүм! Ушуну!..

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Жеңишбектин балдар менен мушташканынын себеби эмне?
2. Жеңишбек жумушка өзү барбай койгонбу же чоң атасы Акылбек жибербегенби?
3. Шаршеке агайдын Акылбекке небереси Жеңишбек жөнүндө айткандары туурабы же туура эмеспи?
4. Дегеле жаш балдардын, мектеп окуучуларынын айыл чарба иштерине тартылышына көз карашыңар кандай?
5. Жеңишбек барбай коюп туура кылганбы? Өз оюнду билдир.
6. Жеңишбектин Бурул таеженесин ээрчип кетишине чоң атасы күнөөлүбү же башка да себеби барбы?
7. Чоң атасы Жеңишбектин апасына кетип калышын кандай кабыл алды?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Шапке – телпак, шапка

Булчуң – мускул, мушак

Элдешүү – ярашмоқ

Жанагылар – улар, боягилар

Чөмөлө – ғарам

Небере – набира

Арсар – шубха, гумон

Сагыныч – соғиниш

Теңтуш – теңдош

Беймаза – нотинчлик, хавотирлик

Сүйүнчү – севинч

Көөдөн – күкрак

Үчүнчү көшөгөдө Зууранын кийинки кайненеси Оңолкандын үйүндөгү турмушу сүрөттөлөт. Канчалык аракет кылса да, ал кайненесине жакпайт. Жеңишбек баргандан кийин чатак ырбайт. Артынан барган Акылбекке Зуура Жеңишбекти бербей коёт. Акыры баласынын ал жерде бактылуу боло албай турганына көзү жеткен Зуура баласын чоң атасыныкына кайтадан жиберет.

Төртүнчү көшөгө

Акылбектин террасалуу жаңы үйүнүн бир бөлмөсү. Дубалдын боорунда комуз, комуздун үстүндө аскер кийим кийген келбеттүү жаш жигиттин чоңойтулган портрети илинип турат. Ирегеде жөлөнүү велосипед. Күн чайыттай ачык, мээрим нурун себелейт. Кандайдыр чымчык үнү кубулжуйт.

Үйдө да, террасада да эч ким жок. Ээн.

Акылбек шылкыя басып кирет. Велосипедге урунуп алды да, аны бир топко тиктеп турду. Илгери көздөй кадам шилтеди. Токтоду. Коңултактап жалгызсырагандай, санаалуу көз караш менен эки жагына каранып турду. Бир маалда көз карашы портретке кадалды. Аны көздөй акырын жакындады, андан көз айырбады.

А к ы л б е к. Болотбек... Кулунум... Мени эле карайсың, түк көз айырбай карайсың... Эмне... Мени сагындыңбы?... Мен да сени сагындым, аябай сагындым... куса болдум, кулунум... Болотбек, качан келип комузунду колуңа аласың? Ушинтип эле илинип тура береби?

Келсеңчи, келип ырдап берсеңчи... Ырынды сагындым, күүндү сагындым. Кыял-жоругунду сагындым. Чыгарчы үнүңдү угайын... Пауза. Унчукпайт, үн катпайт...

(Ойлуу) Пауза.

Өтө эле ыраактан чыккансып, кандайдыр комуз күүсү арандан зорго угула баштайт. Акырындык менен бери жылып келаткансып, улам катуулай берет. Анан ага уландын обону кошулат. Күү да, обон да көңүлдүү жана салмактуу. Акыры ыр Акылбектин кулагынын дал жанына жетип токтогонсуп, даана жана ачык угулат.

Б о л о т б е к т и н ү н ү .

Кабак чытып мүңгүрөй,
Капалыкка берилбе.
Кайраттуу бол ар дайым,
Сар-санаага жеңилбе.
Азамат болсоң, эр болсоң,
Кыйналдым кыйын дебей жүр.
Жетим менен жесирге
Каралашкын, салбай сүр.
Эл мойнуна жүк түшсө,
Жүгүн алып жеңилдет.
Найза сунуп, жоо келсе,
Көз ирмембей, женип өт.

Бул ырды «ушундай болуп жүргүн» деп мен кичинекей бала кезде өзүн үйрөтпөдүң беле. Кадимки кайратың кана, ата?! Же андан тангансыңбы?!

А к ы л б е к. Эл мойнуна жүк түшсө,
Жүгүн алып, жеңилдет.
Найза сунуп, жоо келсе,
Көз ирмебей, жеңип өт.

Б о л о т б е к т и н ү н ү (*Кайраттуу*). Урушка кеткен жеке эле мен белем, ата? Мага окшогондордун далайы кетпеди беле. Кана, ошолордун канчасы кайра айланып, айлына кайтып барды? Сен өндөнүп уулунун жүзүн көрбөй калган аталар аз эмес го...

А к ы л б е к. Бирок... бирок ичим ачышып жатпайбы. Уруштун азаптозогун тартып, колу-бутунду окко жулдуруп ийсең деле мейли эле. Жеңишбегиңди жетим калтырбай, өзүң тирүү маңдайыма келип берсең, арман жок эмес беле. Андан бөлөктүн мага кереги жок эле го, кулум.

Б о л о т б е к т и н ү н ү. Жеке Жеңишбек эмес, далай эле балдар атасыз жетим калышпадыбы? Ата, Жеңишбек кетип калды деп, көп эле муңкана бербей, ошо балаңды өз бооруңа тарт. Ошент, ата.

А к ы л б е к. Кантип?.. Кантип?.. (*Портрет акырындык менен жанданып, Болотбектин тирүү элеси көрүнөт*). Санаа тартпай ошент, ата. Мен сенин кайратыңа ишенем. Сөзсүз мен айткандай кыласың... Аны билем, ата, билем... (*Болотбектин элеси кайрадан портрет болуп калат*).

А к ы л б е к. Болотбек, Болотбек!.. Баары бир сен келесин! Ыраспы, келесин! Келүүгө тийишсиң! Сенин өлгөнүңө ишенген эмесмин, азыр да ишенбейм! Түк ишенбейм! Күтөм сени! Сен келгиче өлбөй тирүү жүрө берем, чыдайм ошого, чыдайм!.. *Пауза*.

Майраш кирет.

М а й р а ш. Ата... Жеңишбек кана?

А к ы л б е к (*унчукпайт*).

М а й р а ш. Келген жокпу?

А к ы л б е к (*унчукпайт*).

М а й р а ш. Өзү болой койдубу, же...

А к ы л б е к (*унчукпайт*). *Пауза*.

М а й р а ш. Мен барып, чай кайнатайын, ичесиңби, ата?

А к ы л б е к. И?

М а й р а ш. Чай кайнатайын, ичесиңби?

А к ы л б е к. А-а... Мейлиң, мейлиң... Жо-жок, чайды тим эле кой...
А көрөкчө, Майраш, тегеренейин, алдыма бирдеме жая салып берчи...
Жаным жер тартып турат, кыйшайың...

М а й р а ш. Азыр, атаке...

А к ы л б е к. Төшөктү деле тим койчу, кызым..

М а й р а ш. Жатпайсызбы?

А к ы л б е к. Жок. Чыканагымды койгудай гана бир жаздык берчи...

И, ушу жетет... Болду, болду. Алдагыны жөн эле кой.

М а й р а ш. Ата, өзүң, ата... ээн үйдө, бир үйдө жалгыз... биздикине эле жүрсөң, ата.

А к ы л б е к Түшүнбөдүм, кызым. Силердикинде элемин го?

М а й р а ш. Биротоло эле биздикине ... биз менен чогуу бир үйдө жашасан дейм, ата.

А к ы л б е к. Ыраазымын. Бирок арабыз алыс эмес го.

М а й р а ш. Жеке болсоң, ар кайсыны ойлоп санааркайсың, капа болосун...

А к ы л б е к. Жок, тегеренейин. Атаңдын кайраттуу экенин билесин го өзүң. Ойлончу ой кайда жүрбөсүн баары бир ойлоно берет. Санааркабайм! Үйдү ээн таштап атсам. «Акылбектин түндүгү түшүп калганбы» деп уулуу тилден кеп чыгып кетет. Анын үстүнө, Болот байкең менен Жеңиштай келип калышса, эшикти сүзүп шалдая түшүшпөйбү... Ыраазымын сага. А көрөкчө, мен жөнүндө көп эле ойлоно бербечи. Макулбу? Өңүндөн азып кетесин.

С п а й (*сырттан*). Майраш эже... Майраш эже... (*киришет*).

Б о р б у к.

С п а й. Майраш эже... Чоң ата... Мектептин мастерскоюна алпарып, радионорду оңдоп келдик. Мына.

А к ы л б е к. Ыракмат, тегеренейиндер, ыракмат. Эми өз колуңар менен коюп көргүлөчү, өнөрүнөрдү көрөйүн. (*Радио коюлат.*)

Р а д и о: «... Өткөн согуш ар бир үй-бүлөгө бактысыздык алып келген. Анын бүткөнүнө бир нече жыл болду, бирок элдин санаасы али тынчый элек, анткени куралдануу ушу бүгүнкү күндөгүдөй, атом кылымындагыдай зор коркунучту мындан мурда туудурган эмес. Дини башка элди кылычтап жоготобуз деген орто кылымдын фанатиктеринен бетер, жыйырманчы кылымда жортуулга аттанууга болбойт, анткенде адам баласы аябагандай катуу кыргынга дуушар болуп калат. Бизге согуштун таптакыр кереги жок. Бүткүл элге тынчтык гана керек!.. Сиздер эл аралык абалды жеңилдетүү жана тынчтыкты чыңдоо боюнча Совет өкмөтүнүн жаңы сунуштарын уктуңуздар».

М а й р а ш. (*радиону өчүрүп*). Эми мен ишке барайын ээ, ата!

А к ы л б е к. Бара гой, бара гой. Биририбин да бүтүп калды го, кечикпе.

М а й р а ш (*балдарга*). Уялбай жакшы отургула. Болобу? (*Чыгат.*) Пауза. (*Балдар эмне айтарын билбей оңтойсузданып унчугуштайт.*)

А к ы л б е к. Келгиле, тегеренейиндер, келгиле... Бери мындай...

Жакыныраак отургула... Колунар жөн билги тура, садага болоюндар. Көптөн бери үйдө радио сүйлөбөй, тунжурай түштүм эле, ылайым башыңардан бакыт кетпесин!..

С а п а й (*Болотбектин портретин көрсөтүп*). Жеңишбектин атасы ээ, чоң ата?

А к ы л б е к. Ооба, айланайын.

С а п а й. Мен атамды билбейм. Төрөлгөнүмө үч ай болгондон кийин согушка кетиптир. Бир дагы сүрөтү жок, болсо биз дагы чоңойттуруп алат элек. Энем айтат «атаң сага окшош тартагай болчу» деп... (*Борбук бырс күлөт.*) Тынч отурбайсыңбы!

А к ы л б е к. Ооба, ооба. Сага окшош тартагай болчу. Бирок сен атаңдан да өткөн тартагай болосуң го... (*Борбук дагы бырс күлөт.*)

С а п а й (*Борбукка*). Болду дейм! Көрөсүң!

А к ы л б е к. Кой, урушпагыла.

Б о р б у к. Биз урушпайбыз, чоң ата. Бу өзү эле... боюн узун деп койсом, ушинтип чычалай берет.

С а п а й. Ооба, сеники чын!.. Чоң ата, сиз эмне... менин атамды билесизби?

А к ы л б е к. Билбей анан! Кантип билбейин!

С а п а й (*илгери жылып*). Айтсаңыз чоң ата.

А к ы л б е к. Атаң шайыр, көңүлүнө кир сактабаган ак көңүл жигит болчу.

Ал эми сөз көтөрүмдүүлүгүн сураба, түк чычалачу эмес...

Б о р б у к (*Сапайга*). Көрдүңбү? (*Сапай ага жылмайып коёт.*)

Б о р б у к. А менин атамдычы, чоң ата? Билчү белеңиз?

А к ы л б е к. Ооба, сенин атаңды да билчүмүн... Ал дайыма чыккыйып, кийимине чаң жугузбай эң таза, эң тыкан жүрчү... (*Борбук чала шымданган көйнөгүн оңдонуп, шашып калат*).

С а п а й (*Борбукка*). И, эмне дейсиң?

Б о р б у к. Сен ушу жана көйнөгүмдөн тартып ийип...

С а п а й. А тизенин чаңычы?.. (*Борбук тизесин күбүп калат.*)

А к ы л б е к. (*Сапайга*). Болду эми, көп эле уялта бербе.

С а п а й. Анан эмне дайыма эле менин боюма асылат да жүрөт.

А к ы л б е к. Эчтеме эмес. Ынтымактуу жүрсөнөр болгону, айланайындар. Жаш болсоңор, да эстүү балдар экенсиңер. Силер атаңарды көрбөй-билбей калдыңар. Алар айылдын көркүн чыгарган жигиттин гүлү, көчөнүн шаңы болчу. Эл-журтка кыйынчылык иш түшкөндө, кара жанын аябаган андай аталарга силердей уулдары ыраазы болбосо болобу. Атаңарды көрбөсөнөр да көргөндөй, билсенер да билгендей элестетип, эскерип жүргүлө. Ошолордун жолун жолдо, «баягынын туягы... карачы, атасы өлгөн эмес тура» дедиргендей кылып түз өскүлө. Өлгөндүн ордун басып, бөксөбүздү толтурчулар силерсиңер, тегеренейиндер, силерсиңер.

Шаршеке кирет.

Ш а р ш е к е. Саламатсызбы, аксакал?

А к ы л б е к. Кел, Шаке... төргө... төргө өт...

Ш а р ш е к е. Балдар менен маектешип отурган экенсиз?

А к ы л б е к. Ооба, ооба!

Ш а р ш е к е. Кандай, көңүлүңүзгө жактыбы?

А к ы л б е к. Жакпай анан!! Абдан жакшы балдар экен.

Ш а р ш е к е. Кана, балдар, сөзүңөргө мен да кошулайынбы?

Б а л д а р. Кошулуңуз агай, кошулуңуз.

Ш а р ш е к е. Балдар сизге бирдеме айттыбы, аксакал? Макулсузбу?

А к ы л б е к. Эмне айтмак эленер?

Ш а р ш е к е. Бу балдарыңыз мектептин алма-өрүгүн багып, өстүрүп жүрүшпөйбү?

А к ы л б е к. Ооба, ооба.

Ш а р ш е к е. Багыбыздын аянтын дагы кеңейтебиз, ошого бир багбанчылыктын жайын жакшы түшүнгөн өзүңүз өндүү киши болсо, бизге бак өстүрүүнүн жолун үйрөтсө дешет. Балдар сизди каалап калыптыр, аксакал.

А к ы л б е к. Жараймынбы ошого?

Ш а р ш е к е. Албетте, жарайсыз, аксакал.

Б а л д а р. Жарайсыз, чоң ата, жарайсыз!

А к ы л б е к. Болуптур. Мунунар абдан дурус, айланайындар. Ошенткиле. Жашоом жакшы болсун деген киши бак өстүрөт. Ошенткиле, мектебиңердин айланасына түркүн-түркүн жемиш дарактарын отургузабыз. Көчөттөрдүн мыктысын өзүм тандап берем... Тиги көлдүн жээгин көрүп жүрөсүңөр го, бозоруп жыланаң жатат. Ошерде токой өсүп, көк-жашыл болуп турса дечү элем. Эми чогулуп алып, аны өзүбүз тигебиз. Көлүнөр көрктөнүп турсун, кудай өмүрүңөргө береке берсе, үзүрүн өзүнөр көрөсүңөр. Кийин-кийин арасынан күн көрүнбөгөн көйкөлгөн токой болгондо, силер, силердин балдарынар, анан балдарыңардын балдары, кыскасы, укумдан-тукумунар көлөкөсүндө көңүл ачып сейилдеп жүрсүн, дайыма бүрдөп турсун...

Б о р б у к. Чоң ата, чоң ата! Анда эмне жээкке узата-узата кылып, көп тигебизби?

А к ы л б е к. Ананчы! Тиккенде да учу-кыйрына көз жеткис кылып тигебиз. Анан бизди көрүп, башкалар да өз айылдарынын тушуна көл бойлото бак-дарак өстүрө башташат.

С а п а й. Ой-ий-ай! Анда укмуш болот го ыя?

Б о р б у к. Укмуш дейт, укмуш болгондо да аябай укмуш болот! Чоң ата, анан жанагы пристандын туура жагындагы чычырканактарды, эмне... түбү менен казып салабызбы?!

А к ы л б е к. Жок! Казып салбайбыз!

Б о р б у к. Анын тегерегине бүт бак тигебизби?!

А к ы л б е к. Бак тигебиз!

Б о р б у к. Анан дагы... анан дагы... Ай, Сапай, ай, тоодогу карагайдын балатыларынан да алып келип өстүрсөк... кандай дейсиң, ыя?!

С а п а й. Ой, муну мен деле айтайын деп турган болчумун!

А к ы л б е к. Уруш гана болбосо болду, тегеренейиндер. Ал эми калгандарынын бардыгы каалаганыңардай болот. *(Сырттан сүйүнчүлөгөн үн угулат).*

Б а л а. Сүйүнчү, чоң ата, сүйүнчү!.. Сүйүнчү!.. *(Чуркап кирет.)* Баланар келди, балаңар келди.

А к ы л б е к. О, кудай! О кудай! Болотбегим бейм, кудай? *(Террассаны көздөй жөнөйт).* Болотбегим!.. Сенин тирүү экениңди жүрөгүм сезчү!.. Жүрөгүм сезчү!.. Болотбегим!..

Аңгыча Майраштын соңунан келаткан Жеңишбек көрүнөт. *Чоң пауза. Жеңишбек күнөөлүүдөй эсер тиктеп турат.*

А к ы л б е к. Жекин!.. Жекин!..

Ж е ã и ш б е к. Ата!.. Атаке!.. *(Кучактап калат).*

А к ы л б е к. Жекин! Жекинтай!.. *Пауза.* Бол, Майраш! Сыр чөйчөккө суу куюп бере сал! Бол батыраак!.. *(Чөйчөктү алып, Жеңишбекке)* Бери эңкей... Башыңды тос... Түкүр эми... бу чөйчөктөгү сууга түкүр... Туфа-туфа деп түкүр! *(Чөйчөктү берет.)* Ме, Майраш... *(Шаршекеге).* Агайы, айып көрбө! Минтип ырымдаганды ылайык таппасыңарды билем, бирок... сүйүнгөндөн... *(Жеңишбекке).* Кел эми, тегеренейин! *(Өөн-жыттайт.)* «Атам капа болуп кетти» деп, санааң чыдаган эмес экен го ээ, каралдым? Уулум эстүү десе!.. Качып жүрө бердинби?

Ж е ã и ш б е к. Жок. Качпай эле келдим.

А к ы л б е к. И, апаң кантип жиберди?

Ж е ã и ш б е к. Апам өзү бар деди.

А к ы л б е к. Өзүбү?

Ж е ã и ш б е к *(баш ийкен).* Ийи!

А к ы л б е к. Зуурабы? Зуурашым өзү бар дедиби?

Ж е ã и ш б е к. Ооба. Ушуларга кор болбой, өз атаңа, өз теңтуштарыңа бар. Көңүлүң бөөдө чөкпөсүн деди.

А к ы л б е к. А өзүңчү?

Ж е ã и ш б е к. Өзүм да барам дедим.

А к ы л б е к. Өзүңдөн тегеренейин, өзүңдөн!.. *(Балага).* Баса, мага сүйүнчүлөгөн бала сен белең?

Б а л а. Ооба.

А к ы л б е к *(эки жагын каранып).* Сүйүнчүңө эми эмне берем?

Б а л а. Маа эч нерсенин керги жок, чоң ата.

А к ы л б е к. Кой, антчү эмес! Сүйүнчүңү куру калтырган жарабайт... Каап эми эмне кылайын?.. Э, Майраш. А, тура тур... *(Барып этапжеркадан)*

китеп алып, бетин жеңи менен сүртүп, бир азга тиктеп турат.) Ме гой... Болотбегимдин китеби эле, силердей чагында окуган жеринен сыйга алган... Белек кылып алып жүр, болобу? (Оюн-чындан). Китептин баркына жетчү бала көрүнөсүң, айрып-тытпассың...

Б а л а. Рахмат, чоң ата. Айырбайм. (Көл жактан гудок угулат).

А к ы л б е к. Эмне, параходдун келер маалы болуп калганбы?

М а й р а ш. Ооба. (Акылбек камына баштайт.) Ата.

А к ы л б е к. Ов?

М а й р а ш. Ушу бүгүн барбай эле койчу, ата. Чарчап да турасың, эс алчы. Пауза. Дагы гудок.

А к ы л б е к. Жок! Кантип үмүттү үзүп коём, кызым? Не бар, не жок барып көрөйүн. Антпесем бир нерсем жетишпегенсип, санаам чыдагыдай эмес... (Чыгып кетет. Калгандары анын соңунан ээрчий карап турушат. Дагы гудок, анын дабышынан параходдун жакындап келатканы сезилип турат.)

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Жеңишбекке атайын алып келүүгө барса Акылбекке бербей коюп Зуура туура кылдыбы?
2. Жансыз сүрөт менен сүйлөшүүгө мүмкүнбү? Акылбектин Болотбектин сүрөтү менен сүйлөшүүсүн кандай түшүнөсүңөр?
3. Болотбектин айткандарына кошуласыңбы?
4. Акылбек эмне үчүн кызы Майраштын үйүнө көчүп албайт?
5. Сапай менен Борбук кандай балдар экен?
6. Шаршеке агай Акылбек атадан эмнени суранды?
7. Жеңишбектин келишинин себеби эмне? Акылбек чоң атасын жакшы көргөндүктөнбү же башка себептенби?
8. Жеңишбек чоңойгондо кандай адам болот деп ойлойсунар?
9. Акылбек атанын Болотбекти күтө беришине көз карашыңар?
10. Өзбек адабиятында ушуга үндөш чыгарма барбы? Болсо эмнеси жакын, эмнеси айырмалуу салыштырып айтып бергиле.
11. «Атанын сүйүүсү» деген темада дилбаян жазгыла.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Терраса – айвон

Кулунум – кулуним

Кыял-жорук – феъл-атвор

Обон – овоз

Жүк – юк

Бөлөк – бўлак

Кайрат – жасур, дадил

Жортуул – жанг

Тунжуроо – жимжитлик

Шайыр – шод

Тарбагай – тарвакай

Укум-тукум – қариндош-уруғф

КЕҢЕШ ЖУСУПОВ (1937)

К.Жусупов – адабият таануучулар адилет белгилегендей: «Кеңеш Жусупов кыргыз прозасында публицистикалык чабыт менен өзүнчө бир жаңы ыргак, жарашыктуу интонация менен келген» талант. Анын «Жашоо кумары», «Жүрөгүм менин тоолордо», «Каралдым тоолор» сыяктуу чыгармалары бар. Ал эми «Ыр сабындагы өмүр» - кыргыздын таланттуу акыны Алыкул Осмоновго арналган даректүү эссе – баян. Мыкты чыгармалары үчүн бир топ сыйлыктарды женип алган, Кыргыз Республикасынын Эл жазуучусу.

Ыр сабындагы өмүр

Кыскартылып алынды

Жыл айланбай Алыкул Айдайдан суук кабар кат алды. Акындын ошол күйүтүн көргөн теңтушу Алыкулду мындайча эскерет: «Айдай Алыкулга кат берди. Балалыгым да, кыз кеткен соң, окуп койдум. Минтип жазыптыр: «Алыкул, менин тагдырымды ата-энем мурда чечип койгон. Аларды кыя албайм. Биз түбөлүктүү боло албайбыз. Кечир. Аман бол. Айдай».

Махабаттын сүйүктүү түндөрүндө мас болуп жүргөн жаш уландын жүзүнө муздак суу себилди, жүрөгүн муң каптады. Жоготуу ызасына Алыкул селдей жаш төктү. «Бу ачуу кабар жалган болсо керек» деп ал дагы эле ынанбайт. Жакында эле жалжал көзү менен «махабатты эч ким кыя албайт. Шотадагы адамдарды карачы» деп суктанбады беле. Курбулук сүйүүнү бийик кармайлы деген ак шерттешүү канакей?!

Турмуш деген мерес дос, биринчи саам туздуу дарыясынан бир кулак шорлуу суусун Алыкулду көздөй кылтайтып агызып койду белем. Асман бетинен Достара Кундуз жылдызы күйдү. Алыкул ушул тапта турмуштун чыгырыгы өзүнүн ою менен чимирилет деп жүрбөдү беле?! Жалганбы? Ал келечекте үй-бүлө курууну ойлобой, сүйүүнү бийик кармасак жетиштүү деп безеленген. Турмушка чексиз өмүр сүрчүдөй бейкапар жатып, кыялга уттуруп жибербедиби?!

Алыкул Осмонов «Жазуучулук баянымда» 1949-жылы жеке баштын күйүтүн ачык жазган: «Ушул айда (1938-жылдын майы) мен өмүрүмдө биринчи сүйгөн Айдай Жигиталиева деген кыз менен ажырашкан болчумун. Анын себеби эмне экенин ушул күнгө чейин билбейм.»

Жаш улан ызага батып, башына жапа түштү. Анын себеби – махабат. Сүйгөнүнөн айрылуу. Ылайым ушундай болот деди беле? Эми күйүткө не деген дабаа табылат? Анын эсесин канткенде чыгарат? Жашынан баарын алдырып жиберген зардеси жок пенде бойдон калабы?

Алсыздар мындайда, жанга кайгы баткан кезде, махабатка шек келтирип, сезимин да, сүйгөнүн да, жек көрдүм деп чолок тыянакка келет. Сезимин сая өлтүрөт. Алар махабат деген калп, алдагыч экен деп, курулай акылмандык кылышат. Алар дүйнөдө тирүүчүлүктө жашап жүргөнү менен алыстан күйгөн жылтырак шамын өчүрүп алышат. Өмүрүнө заматта зил келтиргенин өзүлөрү билбей калышат.

Жашоосуна ыйбаа караган, шертине бек күчтүү адамдын сөзү да, иши да башка: ал махабат ыйгарган шыбагасын тирүүсүндө ыпласка таштабай, жаш кайындай багып, суйкайта асырап кетет. Чын эле анын махабатын өзүнөн башка эч ким жашаган, туйган да жок. Ошол сезимди кайрадан аяп, өстүрүү керек. Ошол махабатынын күчү канчалык экенин башкалар билсин.

Карап тургула, Алыкул ашыктыктын кунун кууп, андан ыр табат, махабатына мунара тургузат!

Эми Алыкул бу дартысарынан көптү айткысы келди. Көлөмдүү нерсе жазсам дейт.

Алыкул Осмонов мурдатан аз-аздан которуп жүргөн Шотанын сүйүү дастаны «Жолборс терисин кийген баатырды» кыргызча жазууну чечти.

Ал улуу сүйүү жөнүндө баян эмеспи!

«Жазуучулук баянымда» Алыкулдун жазганы бар: «... Өз ичимден, бул күйүттү ыр менен басуу керек» деп коём да, бардык намысым менен иштейм. Поэмадан ажырай албайм, көп убактарда тан атканга чейин олтурам. Окуйм, котормом, таң калам, кубанам! Дүйнөдө мен гана бактылуумун деп ойлойм».

Адамдар акындардын ырларынан, осуяттарынан гана таалим албастан, анын өмүрүнөн, адамгерчилик мамилесинен да сабак алууга кызыгышат, өмүрүн туурагылары келишет. Бул окуя мындай караганга жөнөкөйдүр. А бирок, поэзия алдындагы улуу сабак – икая.

Алыкул оор тагдырын, турмуштун башка түшүргөн кыйынчылыгын жеңди. Мындай өзүн жеңген эрдик жөнүндө канча акылмандын нуска сөздөрү бар. Байыркы Чыгыштын акылмандары ырдагандай, адам барган сайын өзүн жеңип, турмушту түшүнүп, ага карата анын жан-аракети, акылмандыгы болуусу керек эмеспи. Акындын утушу бул: баштан өткөн турмуш кайра ыр болуп, акынга айланып көпөлөк болуп келет эмеспи!

Алыкул ашыктыкка көз жашын төгүп, шор маңдай болуп мунканып отуруп калган жок. Ал мундун, алсыздыктын, кур кыял сүйүүгө биротоло жетектетип жиберген акын эмес. Ал келечекте сүйүүнү эрк менен, акыл менен жеңе билүүгө чакырган: «эгер сүйүү күчтүү болсо өлүмдөн, мен сүйүүгө теңелүүгө акым бар».

Алыкул ырларында турмуштун жеңил азгырыгынан, алаксытуусунан адамдын бийик туруусун, максатка талбай умтулуусун каалаган, сезиминин таза болушун тилеген, адилет жашоого үндөгөн.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Айдай ата-энесинин тилине кирип, Алыкулду таштап туура иш кылдыбы?
2. Айдайдан кол үзүүнү Алыкул кандай кабыл алды?
3. Акын Айдайды күнөөлөдүбү, же сүйүүнү күнөөлөдүбү? Сүйүүгө наалат айтып, анын бардыгына шек келтирдиби?
4. Айрылуунун күйүтүн акын кантип жеңди?
5. Мына ушундай оор жоготуудан акын эмнени тапты, эмнеге жетти?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Күйүт – куйут, ғам-алам, ташвиш

Түбөлүктүү – азалий ва абадий

Улан – ўспирин, ўсмир

Курбу – ўртоқ

Мерес – бераҳмлик

Чыгырык – ғилдирак

Шек – шубҳа

Ыйбаа – камтар, сипо

Шерт – қасам

Кун – хун

Аян – танбех

Осуят – васият

Көпөлөк – капалак

Ашыктык – ошиқлик

Эрк – ирода

Адилет – адолат

Жаштайынан жалгыздыктын кээрин тарткан Алыкул өзүнчө түтүн булагып, очок күтүп, эки баш болуп жалгыздыктан кутулууну самап келген. Мына эми, Зейнепке үйлөнүп, Түштүк көчөсүндөгү эки кабат тамда турду. Жаш үй-бүлөнүн турмушу а дегенде бактылуу болуп, ынтымак-ырашкерде өттү. Алыкул таң ата бак аралап кетет. Ал жерди аяп, аяр басчу. Келгенде, кагазына үңүлүп отурат. Колунан китеп түшпөйт. Көп сүйлөбөйт, сөздү дитин коюп угат. Айрыкча, аялдар менен тил таап, сүйлөшө албайт. Алыкул жаш жарын «көпөлөгүм», «ак куум» деп эркелетет. Далай кыялданат. Колуктусу аны тамашалап, «кыялкеч» дечү. Алыкул кыялданып кетчү. «Ысык-Көлгө, толкун урган секиге там салам, шаарга турбайм. Көл жээгинде жомоктогу абышка-кемпирдей жашайбыз. Үй күтөбүз. Кечинде уюбузду көл жактан айдап келебиз. Эчкилерди тоого айдайбыз. Коломтого көмөч бышырабыз, кайыкка түшүп, айлуу түндө көл үстүнөн сүзөбүз» дейт. Өмүр үлпөтүн бирге көрүш үчүн кыял гана жетишсиз белем. Үй-бүлөнү да бак сыяктуу аяп багарды эки жаш билип коюпбу! Эки жаштын ортосу бара-бара муздай берди. Алыкул үн катпайт, бир кылт этсе, далайга жазылбайт, дем кыял, үшкүрүнөт, отурат. Аял ичинен: «Алыкул бактысыз экенмин деп кейийт экен го. Мени сүйбөйт тура, сүйүүсүн Айдайга берип коюп, эми азабын жеп жатат го» деп жаңылыш ойлойт. Адамга мындай азгырма ой түшүп калган соң, андан кутулмак азап

белем! Учурунда, турмушуна жик кеткен экөөнө акыл-насаат айткан киши болбоду. Алар баштагыдай театрға барышса, эми сөзсүз таарынышып кайтышат. Экөө көчөнүн эки жагына түшүп келишет. Алыкул негедир жансыз нерсеге да ичи тарып, Зейнепти аячу экен, көрсө. Муну аял кеч түшүндү. Алыкул жазыла калганда, «кечирип кой, ак куум. Кыялым ушундай, теңирден тескери кырс эмеспи!» деп күнөөнү мойнуна ала барбаландап калчу...

- Бир жылдан кийин, 1942-жылы кышында кыздуу болдук. Аныбыз он беш күн гана жашады, бейбак... - дейт акындын жары Зейнеп.

Жыпары чарчаган соң, Алыкулдун шамы өчтү, чынары күбүлдү. Үйдөн түнөрүп, айлап чыкпады. Баягыдан бетер күрсүлдөп жөтөлөт. Доктурлар аны көлгө жибершти.

Алыкул көлдөн кайтып келгенде асыл жары оюндагысын айтты: «Турмушубуз болбоду, жаман айтышпай ажырашалы» деди. Алар ажырашып кетишти.

Эми Зейнеп акындын ага калтырган жакшы ызаатына ыраазы болот.

Алыкул кайгыга баткан менен, башына түшкөн күйүттү эч бир жанга ыраа көрбөдү. Башка адамдарды кайгы баспаса экен деп аяп, зар тилейт. Адетте мындай чакырык үмүт акындын дилинин тазалыгына жараша айтылат да.

«Бар болсо экен, картайганда көргөнү,
Соо болсо экен жаштын жаңы жөлөгү,
Өмүр алда, эртеңкиге тобокел,
Өлбөсө экен башкалардын бөбөгү».

Асыл жары акынга алгачкы курбулук махабаттай эргүүнү бере албаса да, акынды турмуш, өмүр, эмгек, поэзия жөнүндө ойлонтууга, дал турмуштун өзүндөй, акылдуу күчтүү болууга түрткү болгон. Бул эки жыл өмүр сүрүүдөн кийин Алыкул дагы көптү көргөндөй, салмактуу, ойчул болду, мертиндеби, улгая түштү. «Жаштык айып, таттуу ыр менен жетилет» деп, бош кеткен күндөрүн эмгек менен кууп жетүүгө бел бууду.

Алыкул мындан ары жазуу керек деп биротоло көшөрдү. Эмнени жазуу керек? Балалыктыбы? Эне-атанын мээримин көрбөгөн, итий оорусунан башы чыкпаган балалыгынын кайсы кызыкчылыгы бар?! Боз улан курагынбы? Мобу дайыма ала жүргөн Айдайдын элесинби? Аны жазбады беле! Асыл жардан көңүл калуунубу? Анысы эч кимге керексиз, көңүл чөгөөр бир ырдыр.

Ал эми Алыкулчу? Ушунча жашты жашап алып, мындан ары кызыктуу жашоону баштайм деп ойлоп жатканын айтпайсыңбы? Качанга дейре кыйынчылыктан, жашоо-турмуштан качып илде-бар жанын багат!? Качанга дейре тирүүлүктө бөлөк бирөөлөрдүн жазгандарына, айткандарына суктанып гана өтөбү?! Ошон үчүн жаралганбы?! Аз жашадыңбы, көп жашадыңбы, атаганат, кеп, көбүрөөк өмүр сүрүштө эмес белем! Кеп: жашоо-тиричиликке

астейдил карап, «жашоону терең таанып, кеңири ойлоп», акыл менен кумар кандыруу, артыңа эл үчүн ак кызмат, сүйүү, осуят калтыруу окшобойбу?! Ошону менен өмүрүңдүн шааниси билинип, артыңдагы өмүрүңдүн узактыгы, кыскалыгы эсептелет тура!

Канчалык ичи күйүп, башын уруп жазам деп далалаттанса да Алыкулдун жазганы жылбады. Акындын турмуштан алганы, элге айтайын деген насааты аз белем. Поэзия дегениң, сулуу кайберен кейпиндеги азгырыкпы? Анын артынан кур бекер шаңга кошулуп дарбыган куугунчусу арбын турбайбы? Алыкул да алеп-желептенип, азгырыкка алдана сая кууп алганбы?! Ырды бу дүйнөдө сен кайдасың деп саргара издеп гана жүрбөй, акын дегениңдин ичиндеги акыл-сезими булактай оргуштап агып туруш керек окшойт. Алыкулдун ушундай керемети барбы?

Алыкул дитинде: турмушту билип, үйрөнүш керек, кызыктуу жашап, чындыкты жазуу керек деп беймаза. Андай болсо, турмушка жөнөбөйбү! Эл аралабайбы! Кана анда, неге кечиктирет, тарткынчыктайт. Акын ааламды жаңыдан көргөндөй адамга, асманга, гүлгө, жерге... суктана кунарлуу кароо керек белем! Ыр жазганда ар бир сабында жарыкчылык күнүң менен акыркы саам кош айтышчудай асемдүү суктанычта жазыш керек го!..

Суроолор жана таташымалар:

1. Үй-бүлө күткөндөн кийин, акында кандай өзгөрүүлөр болду?
2. Алардын өз ара мамилелери эмне үчүн тез эле муздай баштады?
3. Алыкул менен Зейнептин ажырашуусунун негизги себеби эмне деп ойлойсунар?
4. Үй-бүлөлүк кыска өмүр Алыкулга эмне берди?
5. Акындын ыр жазууга болгон мамилесинин өзгөрүүсүнө эмнелер түрткү бериптир?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Жаштайынан – болагидан

Түтүн – тутун

Очок – үчок

Аяр – зийрак

Кагаз – қоғоз

Дит коюу – диққат

Толкун – тұлқин

Коломто – үчок

Көмөч – кұмач

Жик – ёруғ

Жары – хотини

Мээрим – хайрихоҳлик

Астейдил – самимий

Булак – булоқ

Асемдүү – гўзал

Көл кылаасы

Алыкул Осмонов куштарча көл жээги менен конуш тандап жүрүп, 1944-жылдын жайында, өзүнүн калемдеш тентушунун айлына, Түп районундагы Ичке-Сууга келген. Комдонгон арыстан кейиптенген тоо этегиндеги Ичке-Суу кыштагы бар. Айыл атагын «Бала карагер», «Жинди карагер» деген күлүктөр чыгарган. Талды-Суудан айылга кишилер жөө-жалаңдап келишчү. Ал кезде Ата-журт башынан оор майдан кыжалаты бүтө элек. Сур жылдар тыным албай Ата-журт душман менен кармашып, түн уйку бетин көрбөдү. Кечээ гана өз жеринен душманды сүрүп чыгарып, эл кубат алып, алдуусунган маалы.

«Ичке-Суу» деген ырында А.Осмонов «келдим, кеттим, мейман болуп беш күндүк» деп, айылдагы «Ишенбайлар, Адыбайлар, Жумадилдер – бардыгы эстүү адамдар» менен жолукканын баса айткан. Кырк төртүнчү жылдын жайында А.Осмонов Чоң-Жайлоо, Арпа-Тектир сыяктуу, «атыр жел, күмүш булак салкын жайлоолоруна», Каркырага чейин ат менен жүрүп, берешен колхозчулардын кымызын ичип, этин жеп, үлпөт-сыйын көргөн. айылдардан Шотанын дастанын жатка билген кишилер менен жолукту, Тинатин деген кыздарды эркелетти. Акын жөнүндө ошондо жылкы ферма болгон Ишенбай Абакиров, башкарма болгон Жумадил Черикбаевдер азыр эскерет. Түп тараптан Алыкул «Каркыра», «Сырт жайлоо», «Түп суусу», «Букен» ж. б. ырларды таап кайткан. Бул эс алууда Алыкул оңоло түштү, көңүлү көтөрүлдү. Эл-жердин берекесине ыраазы болуп, өзүнө дем-кубат алды.

«Колхозун бай, байлыгына береке,
Мындагы элдер башкача бир эл экен.
Пейли менен мени кайра тирилтти
Алым куруп, чыгаар кезде керектен...»

Ичке-Суудан кеткенден кийин Алыкул көлдүн жээгине байыр алууну чечти. Ал өзгөчө көлдөгү Койсары деген эс алуучу жерди жактырган.

Алыкул Осмонов Койсарыга биринчи саам күз айлары келди. «Чар уяда» баягы айылдын ызы-чуусу жок, аңкайып көчкөн журттун орду ээн калган.

Алыкулдун акындык кайыбы Койсарыга түштү. Курорттун ээнсиреген узун тамында жалгыз жашады. Ал Деркембайдыкынан эртели-кеч тамак иччү. Бу кезде, көз ачып-жумганча Алыкулга отуз жаш кирип келген. Өмүр дегениң адамзатка бекер гана дуулап, бейопа жашап өтүүгө берилиптирби?! Андай болсо, акындыкты кор кылбай койбойсузбу! Акындык деген мансап, даңкты көксөп өтүү бекен?! Керт баштын жыргалын көрүп, ким түбөлүккө

калыптыр. Жок. Өкүнгөндө не пайда. Эми эч кеч эмес. «Тируүлүктө кара өлүмдөн өч алып» калуу керек. «Кеткен кемтик жакшы ыр менен жетилет. Андай болсо, көп кечикпей кууп жет». Акындын дептерине мобундай ой тыянагы түштү: «Адам бекер жаралбайт. Ал тирүүлүктөн бир милдетти аткарганы туулат».

А.Осмонов Койсарыда акындык кесипке долуланып, түнөрө олтурду. Койсарыда биротоло ырга бел бууган акын 1944-жылдын мартында мындайча ынанган: «Жазуу деген кандай кымбат нерсе. Дүйнөдө жазуудан өтөр жыргал жок. Эч болууга мүмкүн эмес».

Алыкул «Чар уянын» ээн талаасында кечке жуук, эртең менен басып жүрөт. Ал кээде кара жерден кочуш топурак алып, аны жыттап, жер үстүнө салаасынан чууртуп келет. Айдарым талаага түшүп, чөп баштарынын ыргагын, ар бир курт-кумурсканын кыймылын карайт. Торгойлоруна кулак түрүп, асмандагы ак булутту узатат, чөптөрдү да жыттайт, «ың-жыңсыз тынчтык менен эрмектешет». Акынды мыжыккан «Мен киммин?» деген ой. Пендечиликте ар адам суроонун жандырмагын Алыкулча акылмандык менен чече алабы? «Мен киммин? Бир жай адам Алыкулмун. Эгерде жаза албасам алыз кулмун. Томсоруп кол куушуруп өтүп кетсем, заманга анда менин кайсы кунум?!»

Алыкул кээ бир күнү талаадан «чабыттап жем издеген ак барчындай», үйүнө эки-үч сап ыр таап келет. Акындын бир күнү «соп-соп десең, баса албаган кош өгүздүн жаманына барабар». Кээ бир күнү «көктө сызган тулпар ат». Кандай мээнет менен тапса да, акын ырын элге тартуулайт эмеспи. Эз доорунун чын китебин, «дайрадай тынбай аккан эрдиктерди» жазуу эле. Акындын андай бейпайын көл жээгиндеги бекерпоз кара көздөр түшүнмөк беле. Алар акындын кыял-жоругуна кыт-кыт күлүшөт.

Алыкул Ат-Башыны эки ай бою кыдырып жүрдү, бир калың дептерди толтурду, аны «Арпа элестери» деп атады. Ырлар, дос-жолдош тапты, легенда, уламыштарды чогултту, пьеса жазууну ойлогон. Акын бу барууда байкаган адамдардын мүнөзүн, жоруктарын кийинки пьесаларына колдонгон...

Ата-журтту кыдырганда Алыкул оорукчан неме жан айласы үчүн «Олуя табып, улукман аке дарысын» таап алайын деп ашыкпады, же байлык, дөөлөт табууга баш урбады. Ал жашоону үйрөнүп, акыл-ойду элден алайын деген. Элдин тагдырларынан, эмгегинен, жашоосунан акындын жүрөгүнө ыр саптары түшкөн. Акын ата-журттун таттуу жытын кучактап, тарыхын билип, баласындай аяган. Акындын ак сүйүүсү эненин мээрман жалбаруусуна барабар: «Суугунду, азабыңды, бүт дартыңды өз мойнума алайын, сен ооруба, мен ооруюн ата журт». «Жаралдым сыйлаш үчүн тууган жерди» деп, кутман жериме бороон, элиме ызгаар өткөрбөс, океан деңиз болсом, калкыма оору, журтума өлүм жолотпос касаба, аска-зоо болсом, ырдан дары жасап берсем,

жакшы ыр менен жакшы күндө, заманга жыпар төгүп калсам деген. Элимдин кийгени жибек, шайы болсун, «балдары аман болуп, тукуму өсүп, кант-шекер, бал татысын ичкен чайы» деп ак тилек кылган.

Алыкул Ата-журттун алдында ант берген. Дептерине элүүнчү жылы, өлөрүнө төрт ай калганда, минтип жазган: «Өмүрүмө шерт бердим: башымды кесип алса да адамга жаман айтпаска, ушак, калп сүйлөбөскө, жамандык кылбаска, көз артпаска, ач көз, сараң болбоско. Кылдай арамдык, жамандык, кытмыр, арамза болбоско. Эл үчүн жан аябаска ж. б. кейибеске кейишке. Заманам үчүн ак болууга!»

Ушул шертти адамзатка айттырууга байыртан бери чыныгы акындар жанын сабап, өмүрүн чагылгандай жерге уруп, мезгил безип келишет. Мына ошол шерт Осмонов акындын жүрөгүндө күйүп турганын айтпайсызбы! Андай болсо, окуучум, жүр, улуу поэзиянын керемет үйүнө кирип, тазим кылалы. Алыкулдун шертин колго алалы, Гипократтын шертиндей, тирүүлүктүн алдында ар бир сөзүн эжелеп окуп, ант берели! Ушул сөздөр бир гана Осмонов эмес, Ата-журт алдында баарыбыздын шертибиз эмеспи, окуучум.

Алыкул Осмонов 1946-жылы күздөн тартып көл жээгиндеги «Бирлик» айлына келди. Көзү өткөнчө ушул айылда жашаган. Калаадагы иши бүтөөр саам көлгө шашкан. Чолпон-Ата жөнүндө акын мындайча жазган:

«Бир жай жүрсөм, жашым кайра жангандай,
Жашаргандай, жаштыгындай жүрөгүм.
Тагдырымдан кайра сурап алгандай,
Ушунда өттү эң бир таттуу күндөрүм».

Алыкул Осмонов Чолпон-Атада күндүр-түндүр кармаганы калем, тиктегени кагаз. Ырларынын көбүн ушул жерде: жайы мелүүн, кышы жумшак жерде жазган. А болбосо акын эмнеге келиптир? «Мен келбедим байлык издеп» деген Алыкул кара жанга тыным бербей, «келдим мында баатыр жигит, ыр үчүн, кыш мезгилде жаздай кызмат кылмакка». Караныз, 1946-жылдын төртүнчү ноябринде тогуз ыр, онунчу ноябринде он жакшынакай ыр жазган күндөрү болгон. Кагаз тартыштыктын айынан ырларын мурдагы пьесаларынын артына көчүрдү. Алыкул көбүнчө түнү отурду. Ал терезени ачып коёт: чегирткелердин чырылдаганы, көлдүн толкуну угулат. Көлгө түшкөн айдын жарыгы алыска созулат. Тамдын үлпүлдөк шамында шайтан көпөлөк айланат.

...Алыкул кечке жуук талаа шаңы айылга көчкөндө дөңдөн туруп, элдин шарданынан калбай ээрчип жөнөйт. Акын үчүн жашоонун кызыкчылыгы – керт баштын эркиндиги же табият менен тил табышып эрмектешүү гана эмес. Мобул элдин кубаныч-кайгысын түшүнсө, ортоктош бөлүшсө, алардын

зоболосун көтөрсө, ошондо акын үчүн жашоонун үлпөтү, шааниси чыгат окшобойбу!

Айыл дегендин кызыкчылыгын Осмонов «Бирликтен» билди. Ага чейин айылга барууну акын далай жыл эңсеп келген эле.

Алыкул мезгилди, айды, күндү, мобинтип айылдыктарча санап калды: «Шаарда жүрүп билбепмин, беденин бир чабымы өтүптүр», «Беденин орто оруму болгондо», «Соко чыккан айда», «Каркыра кайткан ай эле», «Кечки мезгил», «Алоолонгон очоктогу от жалыны», «Уй саамы», «Келдим көлдөн өрүк гүлдөөр кезинде», «Кеттим кайра алча бышкан мезгилде».

Ошентип, Алыкул «Бирлик» айлынан Казакбай, Курманбай, Кийизбай, Мария, Василий, Женишкан ж. б. адамдардын аттарын чыгармасына алган. Акын алар менен жүздөшкөн, кыял-жоруктарын, турмушун жакшы билген. Деле Алыкул чыгармасындагы кишилердин аттарын ойдон албаган. Алар Алыкулга тааныш, өмүрлөрүнөн нуска таалим алган. Жупуну адамдардын жашоосу акындын жүрөгүн жылыткан. Акын олжосу акыры ырга айланган. Алыкулдун «Бирликтеги» жазган ырларынын канчалык турмуштан алынганын карайлы.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Эл-жерди аралоо, алардын турмушу менен таанышуу Алыкулга эмне берди?
2. Алыкулдун Ысык-Көлдөн назары түшүп сүйгөн жери кайсы болду? Эмне үчүн?
3. Алыкулдун түшүнүгүндө жыргал, бакыт деген эмне?
4. Алыкулдун баскан-турганынан, жашоосунан акын ким деген суроого жооп табууга болобу? Болсо, акын кандай болуш керек экен?
5. Алыкул эл ичинен эмнелерди жыйнады? Эмне үчүн жыйнады?
6. Алыкул үчүн эң ыйык нерсе эмне экен?
7. Алыкулдун Ата Журт алдындагы антын жаттагыла. Көркөм айтууга даярдангыла.
8. Ыр адамдын турмушунда кандай орунга ээ экенин сезип, баамдадыңарбы?
9. Алыкул кайсыл айларда жакшы, көп ырларды жазган?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Кылаа – соңил

Кыштак – кишлоқ

Майдан – майдон

Берешен – сахий

Дастан – эпос, достон

Береке – барака

Пейил – фезл

Байыр алуу – кўникмоқ, боғланмоқ

Бейопа – ўткинчи

Мансап – мансаб

Топурак – тупроқ

Алыкулду эскергендин баары «акын музыканы аябай сүйгөн. Ал уктагыча радиосунун жаагы тынбай музыка ойноор эле» дешет. Анысы чын. Бу

жалгызчылыктын айынан чыккан жок. Музыка да акындын калеми сыяктуу досу, демөөрү, ырахат берери болгон. Ал ой-талаада жүргөндө өзү чыгарып алган обондун кайрыгын көөдөндөн күңүлдөп созуп жүрчү. Ошол эч обон, күүгө окшобогон кайрык көкүрөк жарып кетчүдөй будургуп, Алыкулдун көзүнөн жаш, оозунан ысык үшкүрүк чыгарган. Алыкулдун музыканы дарыдай жарым уурттамдан ичкени эсиниздеби? Музыканы эч бир дүнүйөгө алмашпасачы?! Бу жарыкчылык дүйнөсүндөгү эң бир сонун, не бир кымбаттын ичинен аяры, асылы музыкасы эмес беле!..

Алыкул кыргыз музыкасын, анын тарыхын жакшы билген. Кыргыздын обон, күүлөрүн жыйнаган музыка изилдөөчү А. В. Затаевич өлгөндө (1936-ж.) «Кыргыз музыкасын чогулткан анык адамдык үчүн күрөшкөн ирдүү адамдын бири эле» деп дептерине латынча кейип жазган.

Акындын дептерлеринен дүйнөлүк улуу композиторлордун аттарын: Гайди, Моцарт, Бетховен, Берлиоз, Глинка, Чайковский жана башкаларды табасың. Алардын музыка ырахаты, өмүр жөнүндө айткан насаат сөздөрү жазылуу. Кайсы бир композиторлордун сүрөтүн тарткан. Ошондон улам, Алыкулдун музыка жөнүндөгү ырлары ооз учунан чыгарыла калбаганын билесин.

Алыкул адамдар чыгарган жан дүйнөсүнүн музыкасына алымсынбай, табияттын да музыкасын уга билүүгө, табууга умтулган. Анын тилине, дилине жан таштап, табияттын укмуштуу биримдигине кошо жуурулуп кетүүгө далалат кылган.

Алыкул Осмонов Фрунзедеги тамында эмгекчил, мээнеттүү кыска өмүрдү жашады. Азыр ал жерде акын жашады деген жазуу деле жок. Жөн гана көптүн бириндей, катардагы там.

Алыкул ар түрдүү улуттардын адамдары менен кошуна болду. Туз, даам татты, от алышты. Акындын жүрөгү, үйү куш уясындай, башка улуттардын адамдарына күндүр-түндүр ачык эле. Акындын ак ниет, кыйбас достору: орус, балкар, украин, азербайжан... жана башка улуттардын адамдары болгон. Айрыкча, акын орус адамдарынын жакшылыгын өмүрүндө көп көргөн. Бала чагында тарбиячысы, энесиндей боорукер Грунья Савельевнанын мээримин, врачтар Блюмкина, Франктын камын, үйүндө тамак жасаган Таня сыяктуу кемпирдин жакшылыгын кантип унутсун. Деле Алыкул «кайда барсам айлым бар, мага эне – казак, кыргыз, орустар» деп эл, жер жериген эмес. Акындын баарыдан мурда, орус элинин айкөл акылына, ой-санаасына, достугуна суктанып, жүрөгү жылып, ыраазычылык менен жазган ырлары эсинизде бардыр.

Ушул боз тамда Алыкул дарт менен алышып өтсө да, тирүүчүлүктүн ак милдетинен кутулуп, кийинкилерге жакшы ыр, ак сүйүү тартуу кылган.

Алыкул Осмоновго калем кармагандан поэзия дүйнөсүнөн, сулуулуктан таалим берген, акыл-насаат менен жетектеген, тиш каккан, ыр үйрөткүч мугалими болбоду. Атаганат, ыр жазсам деген дилгир уланга темир канат кезинде улуу дүйнөдөн баш-көз болуп, искусствонун чыйыр жолуна салып, жакшы менен жаманды айтаар, мүнүшкөрдөй астейдил устаты керек турбайбы. Мындай жетимсирөөнү кыргыз адабиятына келген акын, жазуучулардын дээрлик баары башынан өткөрүшкөн. Алар поэзиянын узак жолунда адашып, кайсалап калбай, бороон-чапкынын тосушту. Жол издешти, өжөрлөнө алга умтулушту. Заманынын талабынан калбай талпынышты. Алардын эрдиктери ушу го. Арийне, азыркы дүйнөлүк адабият, искусствонун гүл багына кумарланып, ырахат алган жаш муун, мурункулардын эрдиктерине баа берип, билип коёлу.

Алыкул Осмонов өзү таап алган устаттары бар эле. Аларга өмүрү өткөнчө суктанган, таалим алган, шакирти болуп келген.

Алыкул Осмонов жашынан жетимканада, балдар үйүндө жүрүп орус тилин үйрөнүп алган. Ошондуктан орус же дүйнөлүк адабиятты эртелеп окуган. Жашынан зээндүү баланын ырыскысы бар экен, улам мурунку эс тарткандардан угуп, А. С. Пушкинди эрте таап алган. Алыкул «Жазуучулук баянымда» он бешинде Пушкиндин «Кышкы кеч» деген ырын которгонун эскерген. Ошондон кийин, Алыкул улуу акын менен өмүр бою ажырашпады. Көз жумганча Пушкиндин китеби колдон түшкөн эмес.

Шота Руставели. Алыкул жыйырма төрт жашында «Жолборс терисин кийген баатырды» биротоло которуп бүткөн. Шотаны ал жатка билчү.

Кыргыз коомчулугу башка элдер менен бирге 1937-жылы Шотанын 750 жылдыгын белгилеген. Анда Алыкул Шотаны жаңыдан которо баштаган, котормонун үзүндүсү газетага жарыяланган. Алыкулдун «Шота» деген ыры басылып чыккан.

Пушкин сыңары Лермонтов менен Алыкул бала кезден табышкан. Ал жыйырма эки жашында Лермонтовдун лирикалык ырларын жана поэмасын которгон. Алыкул «Жазуучулук баянымда» «Бул жылдарда (1935 – 1936-ж.) мен көбүнчө которуу ишине киришип, А. Пушкиндин лирикалык ырларын, 1937-жылы «Балдасын» жана Лермонтовдун лирикаларын, кийинчерээк «Качкын» поэмасын котордум» деп эскерген.

Акын казынасы – артында калган оокат мүлкү эмес, анын жазган чыгармалары.

А. Осмоновдун казынасы мукабаланып, кырка тизилген тейден бекем сакталуу. Буларды барактасаңыз, көз уялтып суктанган акын казынасына киргениңиз. Алыкулдун кол жазмаларынан акындын өмүр бою сактаган алакандын отундай блокнотторунан баштап, жолдош-жоролорунун каттарын, телеграммаларды, акынга ашык болгон кыздын каттарына чейин жолуктурасыз.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Алыкулдун музыкага мамилеси? Мындай мамиленин жаралышына эмне себепкер деп ойлойсунар?
2. Адам музыкасы жана табият музыкасы дегенди кандай түшүнөсүңөр?
3. Улут өкүлдөрүнө акындын көз карашы.
4. Алыкул ыр мектебинен өткөнбү? Же ыр мектебин өзү жаратканбы?
5. Алыкулдун акындык чеберчилигинин өсүшүнүн булактары кайсылар?
6. Акындын өзүңөр сүйгөн бир ырын көркөм айтууга даярдангыла.
7. «Мен Алыкулдун ырларын эмне үчүн сүйөм» деген темада дилбаян жазууга даярдангыла.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Демөөрү – суянчиги

Ырахат – роҳат

Үшкүрүк – хўрсиниш

Асыл – асл

Даам – таъм

Таалим – таълим

Дилгир – синчков

Мүнүшкөр – миришкор

Которуу – таржима

Мукаба – муқова

Казына – хазина

Алакан – кафт

Салаа – бармоқ

Мээнет – меҳнат

Дөөлөт – давлат

Ушак – ғийбат

Кытмыр – айёр

Арамза – муғомбир

Мелүүн – муътадил

Табият – табият

ЖОЛОН МАМЫТОВ (1940–1988)

«Акынына эл көңүлү ийсин да,
Алга кетсин деми менен жакшы ырдын.
Жакшылыгы Ата Журтка тийсин да,
Жамандыгы бизге тийсин тагдырдын!»

деп, элин, жерин, Мекенин чындап сүйгөн акын өзүнүн аз өмүрүндө артында өчпөс из калтыра алды. Алгачкы «Отту сүйөм» (1969) ыр топтому менен эле ыр күйөрмандарынын купулуна толгон акын жыйнактан жыйнакка өсүп, чеберчиликтин бийиктигине чыга алганын канааттануу менен белгилөөгө болот. Анын «Жүз жашка тол, кылым» аттуу тандалма ыр топтомдору кыргыз адабиятында өзгөчө орду бар, бараандуу көркөм дөөлөт катары аздектелип, айтылып, белгиленип келет.

Ак-Буурам

Көз чендебес көк жамынып үстүңө,
Күч чендебес таш төшөнүп астыңа,
Көбүк чачып көк менен жер койнуна
Күүлөр чертип аккан кезин жакшына.

Күз болгондо суун мөлтүр тунат да,
Кыз күлкүсүн алып келет кулакка.
Арылдаган атан болуп кетесин,
Ак мөңгүлөр ийип турган убакта.
Буркулдаган буура болуп кетесин.
Тоо булутун кийип турган убакта.

Такаат берип шамалына тагдырдын,
Тилек мисал күйө берип жалындап.
Жакырланып сезим таппай калганда
Сезим бер деп сага келем, табийгат.
Сөзүм болуп сырдаш таппай калганда
Сөзүм бер деп сага келем табийгат.

Сага келем сапар кетсем сагына,
Сага келем кайгы батса жаныма.
Сактаар белең кайырмакка кабылтпай
Чабак болуп кирип алсам шарыңа.
Канча жанды куштар кылып күүңө,
Канча жылды тиздиң экен жибиңе.
Капилеттен карай коюп караңды
Канча жылдыз кадалды экен түбүңө?
Таасирленип таңың менен кечиңен,
Суу алганы келе калса четинен.
Ташка тийген тамчы болуп кубулуп
Канча кызды өптүң экен бетинен?

Көп суктанып көк көлдөрдүн куусуна,
Кумар төшөп калаалардын чуусуна.
Жүргөнүмдө сен эсime дык түшсөң
Алтын го дейм Ата Журттун суусу да.
Улам таштап жаңы күнгө кадамды,
Ойлойм анан, тагдыр деген катаал бу.
Айырса да ден-соолуктан, башкадан...
Тууган жерден айырбасын адамды.

Суруолор жана тапшырмалар:

1. Ушул ырын акын кандай маанайда жазган деп ойлойсуңар?
2. Суунун күчү, кудурети эмнеде экендигин ырдан билүүгө болобу? Болсо, эмне экен?
3. Акын Ак-Буурага качан, кандай шартта келет экен? Эмне үчүн келет экен?
4. Ак-Буура акынга кандай ой-сезимди берет экен?
5. Ак-Буура эмнеси менен акынга ыйык, кымбат?
6. Тууган жер, Ата Журт менен Ак бууранын кандай жакындыгы бар?
7. Ак-Буура жөнүндө жазып жатып «Тууган жерден айырбасын адамды», - деп, жыйынтыктоону кандай түшүнөсүңөр?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КОТОРМОЛОРУ:

Көз чендебес – күз илгемайдиган,
күз етмайдиган

Көк – күк

Көбүк – күпик

Атан – бичилган туя

Буура – эркек туя

Сезим – сезги, туйгу

Такаат – бардош бермоқ, тоқат қилмоқ

Мазмуну

БАШ СӨЗ.....	3
А.ҮСӨНБАЕВ. «Кожожаш» эпосу.....	4
К.АКИЕВ. «Курманбек» эпосу.....	38
ЖЕҢИЖОК (Өтө) КӨКӨ уулу. «Эсенамандын Жеңижок менен айтышканы».....	68
Т. САТЫЛГАНОВ. Санат.....	94
Насыят.....	97
Б. АЛЫКУЛОВ.	100
Болор жигит.....	101
Болбос жигит	102
Жакшы кыз.....	104
А.ОСМОНОВ.	105
Ата Журтум.....	106
Ата Журт.....	106
Ч.АЙТМАТОВ.	107
Эрте келген турналар.....	108
Т.КАСЫМБЕКОВ. Адам болгум келет.....	147
Б.ЖАКИЕВ. Атанын тагдыры.....	175
К.ЖУСУПОВ. Ыр сабындагы өмүр.....	200
Ж.МАМЫТОВ.	211
Ак-Буурам.....	212

Оқуу басылмасы

Сатканбай Момуналиев

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ

(Хрестоматия)

Оқууу өзбек тилинде жүргүзүлүүчү
мектептердин 7-класстары үчүн оқуу китеби

Башкы редактор: *Урипбаев А.*
Тех. редактор: *Тишабаева М.*
Художник: *Жеенбеков А.*
Корректор: *Балтабаева М.*

Басууга 19.11.11. кол коюлду.
Форматы 70x90 ¹/₁₆. Мектеп гарнитурасы.
Көлөмү 13,5 физ. басма табак.
Нускасы 16 000. Заказы № 738.

«Учкун» ААКда басылды
720031, Бишкек ш., С.Ибраимов көч., 24.

